

НИКОЛАЯ ТАНАСОГЛУ

БУЖАК, БУЖАК...

Н. ТАНАСОГЛУ. БУЖАК, БУЖАК...

НИКОЛАЙ ТАНАСОГЛУ

БУЖАК, БУЖАК...

Аннатмалар

АРХИВ
СТЕПАНА КУРОГЛУ

GAGAUZ MILLI ARHIV

№

1546

«КАРТЯ МОЛДОВЕНЯСКЭ»

Кишинев

**CENTRUL DE CERCETARI
ȘTIINȚIFICE AL GAGAUZII**

НИЦ ГАГАУЗИИ
ИМ. М.В. МАРУНЕВИЧ

Автор книги «Бужак, Бужак...» Танасоглу Николай Георгиевич родился 1 февраля 1895 года в селе Кириет-Лунга, Чадыр-Лунгского района МССР. Умер 22 февраля 1970 года. Он является одним из зачинателей художественной литературы на гагаузском языке. Н. Г. Танасоглу принимал участие в разработке гагаузской письменности и в составлении первых гагаузских учебников. Он много лет работал учителем. Его стихи опубликованы в коллективном сборнике «Буджактан сесләр» (1959), в учебниках и в приложении на гагаузском языке к газете «Молдова социалистэ» (1957—1960), в выпуске которого принимал непосредственное участие. В переводе на молдавский и русский языки его проза и стихи публиковались на страницах республиканской периодической печати.

Книга Николая Танасоглу является одним из первых опытов гагаузской литературной прозы, представляет не только художественный, но и историко-познавательный интерес. Она, несомненно, порадует гагаузского читателя своеобразием ведения рассказа, ярким колоритом, богатством языковых средств.

Бужак, Бужак, дуума ерләр! Ана топрак, тавлы, карагöz... йалпак, сыжак... Хер ерин ооллары безбелли северлар дуума ерлерини, дуума тарафыны. О оннара гелер хепсиндән гөзәл, хепсиндән хош, хепсиндән паалы. Хализ дә хем! Не гөзеллик варды насыл о евелки кара заманнарда булмаа бу чукурлу отсуз толокаларда, куру дерели чайырларда, о йамачлы кырларда, ердән ерә ани кушалыйдылар дерин тозлу йоллардан, ани фидан еринә генгер бүүдәрдиләр? Пустиялы, чөллу тараф... Орада да топрак куфнели күйләр, дәлу ани чифтичиләрлән хем чобаннарлан йамалы мешиннәрлән, торбаларында чатлак малай хем суван... о да вардысайды! Бу фукарә инсаннарын ады да, дили дә чүнкү бишейә гелмәзмиш: гагауз... Ким вармыш ишитти йада билди бөлелерини? Қәр лаф чыкармышты кимсен, ани бу гажаллары хич сенселә көкү дә йокмуш... оннар бир кармакарышмалыкмыш... Насыл варды нижә есапламаа, ани буннар да билер дуймаа, топрак севмәә, дуума тарафына майыл олмаа, хализ бөлә пис ерлерә? Осайды аслы, йок не шашмаа: аналар вар гөзәл дә чиркин дә, ама ушакларына чиркин ана да пек гөзәл; ушаклар вар акыллы да, тинсиз дә, ама анасына тинсизләр дә акыллы, зерә оннар салт гөрү-

нерләр бишейә дийл, анасайды билер оннарын услулууну да.

Бу ерләр! Гозәл Буҗаклар, ислә бир ана гиби!

Пин бир йамаҗын тепесинә да бак долайлара: мавили узакларадан бүүк аркалар гиби дизили йамачлар, ани ешил екиннери, гениш бааларлары, гүр мейвалыклары гүжүлә тутабилерләр сыртларында. Сыра дизили кавак йада җевиз аачлары араларындан гениш кайышлар гиби кайэр астфльтлы йоллар, алчакларда саклайып учларыны, зерә күйлерә инерләр, ани таа чок бөлә ерлердә ерлешмишләр йакын икиүз йыл гери да шинди гүнешли сокаклардан, айдынныклы евлериннән хош чаарэрлар хер бир йолҗуйу гечип дурсун баксын, несой ийдир кефлери! Бак тарафыма илкйаз гелмиш, кысмет иймиш мераларына. О евелки невояҗылар, чыраklar бүүн дик гезерләр, йакалары ачык, калпаклары йан, быйык кыврадып йашамайа разы.

Ама гелмеди бу гүн өлә бирдән, дору йолдан, оймаксызлы йолдан. Гелди о йаваш-йаваш, саваша-саваша, ески табетләр бак пек верилмәзди бирдән, олмаздылар бир тарафа, ки уйгун ишлерә ер йапсыннар тарафымда.

Бир күй, ниҗә дә хепси гагауз күйлери, курбаннында мы, оса храмында мы, бир лафта, сайгылы бир сырасында чок шашарак аклына гетирәрди гечтиклерини хем йаптыкларыны масалларда хем легендарда калма бежения заманнарыны, ачан кысметсиз, үүсүз гажаллар буралара гурбетләә гечәрмишләр; о Инзовун ийлик-

лерини, ачан, оннары ажыйып, царьдән оннар ичин колайлык истемеш да колонийалары уйгун дүзгүнтүлөмиш; хем ани бу колайлыклар чок тутмамыш, гелмиш харчлар, фукарелик, хасталыклар, зор йашамак да насыл инсанын дайанмасы копмуш докузүз алтыда Комрат калкынтысында, ачан баармышлар «Бизә топрак!» «Бизә дорудук!» Аклыларында тутарды чоойу - онединжи йылы, революция йылыны, о бүүк умутларыны сербест өмүрә; хем насыл хырсыз гиби гелмишти ромун жандарлары, перчепторлары хем боярлары чорбайы олмаа инсанын трудасына. Да аз бөлә демәә: ирми ики йыл чыраклык, жан түкүрүлмеси. «Кара кысметсизлик!» — офлайып дерин ичлериндән аннадардылар ихтиар карылар, адамнар.

Хепсиндән чок ама тутэрлар бу күйлүләр аклыларында о гүнешли йаз гүнүнү кыркта, ачан кырмызы йылдызлы аскержиләр гелдиләр күйә да дедиләр инсан ени руба гийсин, чичеклән донансыннар, чалгыжылары хепсини топласынар да өтсүн каваллар, гайдалар, каушлар, кеменчеләр, гүмбүрдесин дауллер — бүтүн күйжә хору олсун, зерә боярларын, жандарларын заманы битти, топраклар хем дорудук — инсана гечер. Ени йашамак чекедер!

Ама каракысметсизлини бир даманы таа дириймиш, ишләрмиш саклыда. Гелди женк, чиркин пек гечти о бу күйүн үстүндән ики керә: илери дору хем гери дору.

Да гә бурадан, вар нижә демәә, ки май хепси чекедер хализ өмүр йолуну.

СОФИ

Шансора бир дөрт йылды, незамандан женк биттийди, гечтийди аачлык, ани алдыйды бу куйдән бунжак завалы жан. Инсан дериндән иннейип, хеп таа савашарды бозгуннуклары дүзелтмә, дааныклыклары тоplatмаа, нижә бир титси пожардан йаки бүүк су буумасындан сора. Савашырды бирери гетирмәә куветлерини, бөлүклән бир ий йол ачмаа.

Бу куйдә, дейжез Сарылык куйсүндә, бир алчарак, ким билсин незаманкы, ески евжездә хич бир касеетсиз йашарды Харчу Мотинин айлеси. Евин онүндә хем бир башында гениш сундурма диреклериннән сансын сачакларын ченелерини дайайэр. Диреклерин дә кимиси чоктан чүрүйүп дүшмүшләр, кимиси дә йаннамышлар дүшмәә дурэрлар. Нижә гөрүнер, евжәз шиндилайлан өртүлүймүш бир вақыт, балык капчыы есабы. Бундан белли, ани Мотинин бобасы варлыккыжа адаммыш. Ама шинди евин үстүндә шиндилалар артык чүрүмүшләр, емешил олмушлар, шурада-бурада салт калмышлар; ашаайанкы учлары йукары дору кыврылмышлар. Май бүтүн өртү йамалы шинди саманнан, отлан, кочанинан, ама генә дә, өртүнүн арды хем бир башы бир-

кач ердән делик. Ачан-йаамур йаайэр, о деликлердән су акэр ичери. Аулу да бир вакыт доздолай сарылымш таш планин, ама ташлары чамурсуз дизили да шинди чок ерлердән йыкылмыштылар. О йыкылмыш аралардан көпекләр йолжаз ишлетмиштиләр. Кенди Моти дә, бирери гитмаа дейни, хеп бу йыкылмыш ерлердән сокаа чыкарды. Ичи аулун сүрүлү дийлди. Ачан йазын сыкча йаамурлар йаайарды, о аулун ичиндә адам бойунжа балдраннык оларды. Евин онүндә ер артык пеклешмишти, пак чайыр оту гүр бүүәрди. О чайыр отларын да ичиндән бир даражык патикажык ески атылмыш маазайа гидәрди, бири дә дору сельсоветә, зерә йол ашырыйды Мотинин евиндән, о да дайма орайы гидәрди лафа дурмаа. План дышйанында фидан йокту, саде бир йарым куру салкым, йанык би тарафы, зерә бир вакыт ону йылдырым урмушту.

Харчу Моти кенди өлә бир елли йашыны гечмиш олсунду. Башында сачлары дөкүлмәә, келленмәә башламыштылар. Тени кула, кырмызы чейресе, сакалы хем быйыклары сары, траш едәрди салт сакалыны, ама афтада бир керә.

Варлык тарафындан онун варды бир топал бейгири хем бир ески харабаркасы. Бейгири бу харабаркайа бирлийә кошарды да баалара гидәрди, бабусуну панайыра гөтүрәрди, макарки йокту не сатсын-алсын Харабарканын дингиллери одунданды да йолда гидәркән өлә пек гыжырдардылар, ани таа йырактан ишидиләрди, ани гечер Харчу Моти. Ачан бир ердән евә геләрди,

ушаклары таныйардылар онун харабаркажыны таа гирәркән күйә да чекедәрдиләр баармаа: «Тә бака гелер! Тә бака гелер!» Панайырда бир-ики топрак чанак сатын алып хем бир дизи коврик, ислә сарфош олмай-ынжа евә чекетмәзди.

Илкйаза йакын хер йылын имелии битәрди да чувал колтуунда күй ичиндә гезәрди, имелик аарарды.

Генчлииндә насы-нижә бир баажаз етиштирмишти, ама нижә ләзым ону ишлемәзди. Иазын чотуклар дзәдән от ичиндә дурардылар. Аклына онун хич тә гелмәзди баайы вакытлан казсын. Комшулар она чок керә маана булардылар. О да, озаман, йалын-кычын, үшенә-үшенә ард дуварын киришиндән аларды косайы, бираз ону биледәрди да гидәрди.

Чотукларын араларындан отлары бичәрди, йапарды порканжык да гүн орталы кыздырынжа геләрди евә канааткер, ани о да бу гүн йапты бирәаз иш. Евдә косайы генә еринә асарды да дору буфетә гидәрди. орада инсана үүнәрди:

— Ей ба досталар, бән дә йаптым бүүн бир иш, бчайын ичини бичтим, чотуклары бираз сериннеттим.

Сора буфетчинин пенчережиинә йаклашып бир ра-кы истәрди да ону бир солукта бувазына бошалдарды. Бирәз дуруп аларды таа бир да ислә корашланып чыкырды буфеттән сокаа. Бираз дүшүнәрди да дору шко-лайә йолланарды. Дышарда ойнайан ушакларын ара-ларына гирип кенди аклысындан түрлү зор есаплар ве-рәрди оннара.

— Ха бакалым те шинди студентлар, бу есабы йапабилдирсиниз ми? — узун сары кашларынын алтындан гүлүмсейерäk, данышарды оннара.

Моти школайа саде үч йыл гитмишти, ама кафалыйды, есаптан йаны үредижийлән тутунарды.

Карысы, Матрона, ондан ики-үч йаш күчүктү, орта бойда бир кары, карагөзчә, йакышыклаймыш генчлииндә, нижә гөрүнер. Лафына пек артык йалпакты хем жүмбүшчүйдү. О да кожасы гиби ишә пек тутунмазды, чыкарды сокаа, тутарды бирәр кары онун гиби да онуннан лафа дурарды йарым гүн. Школада хич гезмемишти, киат билмәзди бир дә йазы. Беш-он пилич чыкарарды илйазын да оннарлан бүтүн йазы евдә гечирәрди. Ама да таказайды, хомуртужуйду — йок таа наны! Тутундуйнан адамын башына, иллән-колтайыннан вазгечмәзди. Чекетсин йаамур йаамаа, о да чекедәрди:

— Моти бә, йа гел бакалым нәбәжзз бә, ичери су акәр о өртүнүн деликлериндән.

— Ей, шейтан алсын, насыл benim аклыма гелмедди таа илери о деликләр да үстлеринә бирәр дийрен гүрлүк атайым, шинди не вар не йапмаа. Гетир текнейи хем биркач сини, мари, тавана койэйым.

— Моти, Моти, сендән дә адам олажәк. Сән кендини хасыллаймәэрсын, еви ми бакажан? Буфеттән евә топланмәэрсын, евел ромунда өлә, шинди советскийлердә дә хеп өлә.

Матронанын таказалары битмәзди. Моти башча

ичиндән бираз гүрлүк топларды, оннары өртү үстүнә атарды. Карысынын таказалары ону артык серсем едәрдиләр. Биткидә о да дайанамазды да дәрди:

— Па брак, етер шансора, аннадым хепсини, — да хызлы чыкып гидәрди сельсоветә. Орада лафчы булунарды чок, о да сериннәрди бираз. Лафына Моти дә буўк устайды: Ачан чекедәрди аннатмаа бишей, хепси аазыны ачып та сесләрди.

Не дә десә карысы, Моти она пек бакмазды, алдырмазды. Буфетә май хер гүн гидәрди да таа авшам үстү евә геләрди көр сарфош хем аач, карысындан имәә истәрди. Матрона са хич имәә йапмазды, бүтүн гүн карыларлан сокакта лафа дурарды. Наши дә йапажәйды, ачан евдә бишейдән бишейлери йокту. Ачан Моти ону сыкыштырарды имәә версин, о жувабыны жумбүштән гетирәрди.

— Е не, Моти, буфеттә сана имәә вермедиләр ми? Бән сә санэрым, ани сени орада дөйурдулар олуштан да имәә йапмадым.

— Шашэрым сана, Матрона, нетүрлү карысын сән! Аавшам олду, имәә лэзым йапасын. Беним дилерим траклээр имәк ичин, о са бана масал сөлемәә чекетмиш.

— Е не бә, Моти, не күсерсин бана? Сән гетирдин ми бана бишей да бендән имәә истеерсин.

— Наши гетирейим? Сән билерсин, ани бир калейка йок передән казанмаа.

— Елбетте, сән хер гүн буфетлөрдә ичәрсән, нере-

дән сана капейка гечежек. Сән дә йапәрсын өлә, ни-
жә бириси йапмыш. Бүтүн йаз гөлгелердә уйумуш,
ешеенә кыш ичин алаф хазырламамыш. Кышын ешек
куйраа дүшмүш. О да она хеп умут верїрмиш: «Өл-
мә, ешежим, йаза кындра бичежез». Ишә гитмеерсин,
бирердән бишей казанмээрсын, имәә сә истеерсин.
Бөлә атышмаклар Мотинин айлесиндә май хер гүн
оларды.

Ушаклары варды салт ики кыз: Софи хем Гафи.
Софи кўйдә еди класс битирмишти да шинди бүүккыз-
лык едәрди. Гафи биринжи класста гезәрди.

Харчу Моти фикиржәк ески заманнарын адамыйды,
ени сырлардан пек-пек азетмәзди, макар ки фукарей-
ди. Колхоза гирмәә истемәзди, макар башыны копар.

Гагауз кызларынын арасында варды бир адет, ку-
ма тутунмаа. Софи тутунмушту кума Маанежи Петри-
нин кызыннан, Сафтийлән. Сафти Софийлән акранды
хем шен бир кызды. Беш класс битирдиктән сора,
бүүккыз олмуш дейни, школайы сыбытты да колхоза
ишлемәә гирди. Бобасы, кўйдә колхоз ачылдыжааннан,
ишә гирди. Чок вакыт хайваннарда ишледийди. Шин-
ди талигайлан фермадан сүтлери масло-сырзавада та-
шыярды.

Сафти чок хади едәрди Софийи гирсин колхоза ишә,
ама Софи гидәмеди, зерә бобасы браамазды. Ачан бу
иши аннарды, бобасы ону дүүмәә калкарды. Ама Со-
фи виединә койдуйду хеп бир керә гирсин колхоза.

Бир гүн Софи, корка-корка деер бобасына:

— Бака, браксана бени колхоза ишә гидейим, тә Маанежи Петринин кызы, Сафти кума, бенимнән ак-ран, ама незамандан колхозда ишлеер, екин, пара ка-занэр.

— Сәл чок билерсин, бән сөндән акыл алмайжам!— бобасы үфкейлән кызына таказа етти.

Софинин үрәә колхоза пек чекәрди, жаны да ги-дәрди, нижә башка кызлар хер сабаа оннарын йанын-дан гечип, ишә гидерләр. О чок дүшүнәрди, нижә йан-сын да колхоза гирсин.

Бир сабаа еркен Софи токатчаа чыкты. Сокакта та-ман бир бөлүк кыз, чојук, казмалар сыртларында бри-гадайа гидәрдиләр. Софинин бобасы харабаркайа йарым чувал папшой коймушту да бейгири кошарды, матора ун үүтмәә гидежейди. Кызлар Софийи токатчык-та гөрдүйнән, бөлүклән она гелдиләр.

— Хади, Софи, не дүшүнөрсин таа, хади шинди бизимнән, мари, — Софинин кумасы, Сафти, она иле-ри гелип, деди.

— Дурун мари бирәз, те бу бака евдән гитсин да озаман не олурса олсун — гидежәм. Билерим, ани ав-шама дүшежек бана бир кайыш, ама шансора дура-майжам. Сиз йолланын йаваш-йаваш, бән шиндижик сизи геридән етишежәм, саде бобам бурадан йоллан-сын.

Софи гөрдүйнән талигайы кошулу хазыр, качарак гитти да ачты токады. Бобасы пинди харабаркайа, бейгирә бир камчы чекти да гитти.

Бригадир Ламбу Софийн тефтержиннэ гечирди да бу гүндән өтээ Софи кыр бригадасында ишлемээ чекетти.

Не бүүк хавезлән ишләрди Софи кырда башка кызларлан барабар. Топлу хем сыс бир кызды, аз лафедәрди, ама колхоза гидә-гидә ачылмаа башладыды.

Бобасы азетмеди, ани Софи кенди башына колхоза гирди. Ачан иштән евә геләрди, чекедәрди баармаа:

— Бир парча ушаксын таа да кенди башына ишлери йапәрсын, кимә сордун сән да гиттин? Тә бу кайши гөрөрмийсин? шиндижик йарарым!

Софи йашларыны йударак:

— Е не, бән прост иш ми йаптым? Хепси гидәркән, бән дә гиттим. Саде биз ми аалемдән дышары олалым?

Бобасынын таа да пек үфкеси чыкарды да хызларды Софийә урсун. Бу вакыт Софинин мамусу, таман тенжерейи манжайлан атештән аларкан да софрайа имәә койәжэкан, кожасынын үсек сесини ишидил, бракарды ишини да она таказа едәрди:

— Сән дә, Моти, ишин йок, чекетмишин баармаа. Кыз колхоза гиттийсә не олмуш, о да быкты шансора евдә дурмаа. Сән истәмеерсин, гитмә, ону баари брак гитсин. Хепси бизә маана буләр, ани колхоза гитмеериз.

— Не бакайым бән аалемә, ани маана булурмуш? Бән оннарын аклыларыннан йашамайжам. Не ишлери оннарын бенимнән?

— Олā, ама йапмээрсын ислā. Брак баарим кыз гитсин.

Карысынын таказасындан Моти бирāз йымышады да мырылданарак хармана гитти.

Софи, нижā колхоза гирди, иши хич бошламады, хер гүн сыравардыр гитти. Ама да не бүүк хавезлāн ишлāрди! Нāндан гечārди казмасыннан йа елериннāн — беллийди. Бригадир, Иани Ламбу, чок керā онун ишини метедārди да дārди:

— Бу кыз гиби шеремет олса хепси, бригаданын иши чок илери гидежек.

Кимār керā ону зиетлемāā севārди.

— Софинин иши пек гōзāl, ама о кендиси чиркин. Софинин уфкеси тез чыкырды да серт-серт чевирārди она:

— Йа сāн брак бени, Ламбу батү, пек мететмā. Гит бойдашларына, оннарлан шакалаш.

Софинин айкыры лафларына Ламбу күсмāзди. Урек-тāн кār башламышты ону севмāā да хеп она лаф катарды. Да дийл саде Ламбу, хепси, ким ону гōрārди, сансын ўреенā бишей димнарды.

Ишā Софи хергүн кумасыннан, Сафтийлāн, барабар гидārди, барабар да 'евā гелирдилār, Сафти ишитмишти, ани комшу колхозда комсомол организациясы вармыш; ишитмишти, ани комсомоллар бүүк ишлār йапармышлар да о да хавезлик гетирмишти комсомолка олсун, зерā бōлā ишлār онун ўреенā пек йакышарды.

Кумасыннан кырдан гелиркән дайма бу иш ичин лаф едәрди.

— Хади, мари Софи, биз дә олалым комсомолка.

— Олалым, кума, ама бобалармыз, аналармыз не дейжекләр. Хализ беним бобам..., о колхоза бени бракмазды гирейим, комсомола хич тә. Ама да иш ола-лым, санэрым ки, күй аяк калкажэктыр.

— Не шашэрсин, мари Софи? Бизим күймүздән вар биркач кыз, чожук, ани шансора комсомола гирдиләр.

— Е ким оннар, кума, жим өлә бизим Сарылыкта герой чыкмыш?

— Е-хе, Софи, сән хич бишей билмеерсин. Öшмер Гөргинин чожууну билермийсин? Те о чоктан комсомол, мари. Ики-үч афта герн, таман драгайка гүнү, о топلامыш клуба беш-алты кыз да оннары чок докумуш, түрлү акыла коймуш, таа оннар кайыллык гетиринжә комсомола гирмәә. Сора топلامыш таа биркач кыз хем чожук, лафетмиш оннарлан чок, ама бишей чыкмамыш. Саде бириси демиш:

— Койэжэklar топлантылара гитмәә. Орада са лэзым чыкасын, бишей сөлейсин. Биз өлә иш беже-рәмеериз...

...милләтә конжэklar да ачан папамайжэз, чекиш эжэсләр, — демиш бир башкасы, да бир булә гиремиш байол. Тә сөлейим сана, ким о комсомола гирмиш: Ана Камбур, Санди Копан, Васи

GAGAUZ MILLI ARHIVI
№ 1547
«CENTRUL DE CERCETARI ȘTIINȚIFICE AL GAGAUZIEI»
НИЦ ГАГАУЗИИ
ИМ. М.В. МАРУНЕВЯ

АРХИВ
СТЕПАНА КУРОГЛО

Хергележи, Марика Коврик хем Никулай Коврик. Бән буннары Камбур Саванын кызындан, Анадан, аннадым.

— Нетүрлү аналары, бобалары вар оннарын да браамышлар гирсиннәр бән аннайамээрим? Беним бобам хер бир ишлерә карышәр, ама маму, ишитсин саде ани бән истеерим комсомола гирмәә, бак не бааражжэк.

Чок керә бөлә лафедерәк кырдан гелиркән бу кызлар хич дуймаздылар, нижә егишмишләр Софилерин токадына. Хошлашып айырылардылар да артеси гүнү генә енидән.

Софи онеди йашыны тамамнадыйды, олдуиду хализ буужкыз, гөзәл, карагөз, кыврак бойлу. Чожуклара шиндән бакарды кыйышамайарак, ама үрек дүртүлмесиннән. Кимәр керә солуу кесиләрди, ичини хеп таа чок керә дә дериндән чекәрди... Севдалыын дарсымаклары башлардылар она да илишмәә. Аклына гирәрди: йаваш-йаваш евленмек. Ама ангы чожаа санки дүшежектир? Кимдир онун кысмети. Кендикендинә саклы дүшүнәрди Копан Сандийә. Ону гөрдүкчә сансын кушкуланарды үрәә. Йаттыйнан гежә уйкусуна, аклысына геләрди чок чожукләр, ама бири бүлә таа калмамышты үреендә. «Йок, бән таа евленмейжәм, кызлыымдан таа датмадым зерә нижә ләзым. Е картлашарсам ама? О Ламбу батү да бакмээр кенди акраннарына, бән калмыштым о бени зееглесин, денесин? Колай демәә, бак са онун акраннары чоктан евли хепси, ушаклары вар. О да ләзым олсун отуза йакын. Нечин евленмедийсә?

Адле о Русиядайды, женгә гирдийди?! Беким оянда буламады кыз кендинә?! Иа бир гүн дәрсә гидейим она, нәбарым? Аллахым, не башыма гелир! Санки баксам евлелейим бир акраныма таа тез да куртулайым ондан... Оф, не деерим бән? Адамын беки хич аклында да йок бөлә иш. Беким саде өлә ойнашәр бенимнән, беким дийл салт бенимнән... Сафти аллем тездә евленежек. О Коврик Никулай пек истер ону, хоруда дайма кенара чыкарәр ону да лафа дурэрлад таа хору даалышжак. Санди сә, кыйышмээр мы не, саде ойнамаа йаныма тутунәр, хору да даалдыйнан гидер чоужукларлан, гечирмәә гелмеер. Беки беенмеер..?» Софинин фикирлери май хер авшам бутакым сыраналардылар таа уйуклайынжак.

Иани Ламбу бригадирлини уйгун хайдарды, колхозда ии есапта булуарды. Ама те бу евленмек биртүрлү гечмәзди сырасындан. Кыз варды чок, ама генчитиләр пек тә о сақынырды бааласын бириннән да башына алсын. Женк вакыды, женктән дә сора ушаклар бираз бет бакылдыйдылар, чоойу шинди Ламбунун есабына гелмәздиләр, нижәл кулланэрлар кендилерини. Софи сә она башка гөрүнәрди: акыллыйды, утанжакты, есабы варды, хатырлуйды. Не чок-чок, беенәрди о ону, саде ани йашлары уймазды хем коркарды, Софи истәмейжек. Сансын о да есап алды, ани она бакәр чоужукларын бири, Санди. Ама хеп тә, неединә койдуйду тутунсун сыкы, беким чевирир кызы. Бөлә бир иш олурса, Ламбу есапларды, ани о олажәк ен кысметли.

Софийи дә бакажэк, нижә ани йок нижә таа ий. Бир замандан бери салт она дүшүнәрди.

Софилердә евдә ишләр хеп ескийжесинә гидәрдиләр. Харчу Моти харабаркасыниан йоллар бойундан хеп чурлан, корай топларды йакажак ичин кыша дейни. Евә егишип авшамнейин башкабак харабаркасыны индирәрди. Карысы хеп котлон башынла олмайжэк иштән имәә савашарды йапмаа, бак катыклары пек йокту.

— Хади бә, Моти, гелсәнә имәә отуралым бә, не замандан бери булгуржук пишти, артык суумаа башлады. Олду бир саат сана баарэрым, сән сә, «тә гележәм, тә гележәм» да бир түрлү ериндән колушамээрсын.

— Тфү, сытэйим анасыны! Не түрлү карыйсын сән, мари? — бир недән сора үфкеси чыкарды Мотинин. — Не окадар зивиртижийсин, баш ардэрсын «гел», «гел»? Гөрмеерсин ми, ани арабаркайы индирерим? Бракмайжам йарым ону шинди да бояр гиби масайа отурайым? Тә битирейим дә гележәм. Артык жанымы чыкардын хомурдана-хомурдана!

— Е не, бә Моти, бән сана фена мы истеерим йапмаа да окадар үфкән чыкмыш? Гел и да сора генә ишинә бак, өлә дийл ми? Некадар таа беклейим сени курулмуш софрайлан?

Моти таа сонда сыбыдарды дийрени:

— Бей, бей, букадар да хомуртужуйсуи! Сые шансора, тә гидерим...

Гөргү Ошмер, трактор бригадасынын бригадири,

коммунист, тарланып башындан йайан гечәркән, Ламбуу су батлаан йанында гөрдү да дурду. Ламбу бир дизиннән ерә чөкмүштү, өбүр дизин дә үстүнә тефтерини коймушту да билмәм не йазарды.

— Заман хайыр олсун хем колайгелә ишинизә, Ламбу! Не йапарсын, ишлерин нижә гидер?

— Кебет хайыр олсун хем аллаа роз олсун, ба Гөрги батү, шүкүр, ишлермиз ий гидер. Е сән не ишлән бурада гездин?

— Гелерим комшу «Победа» колхозундан, бактым орада негүрлү тракторларлан сүрерләр. Ей, чојук, не сой дүзүмүш о колхоз, тракторлар дүзгүн хепси, чыкырык гиби өрүйерләр. Не чифтләр йапэрлар, жаным да гитти! Незаман биз оннары етишејез!.. Таа деерләр тутуналым оннарлан йарышмаа. Биз оннарын йанында хич йокуз. Ики тракторлан не иш вар нижә йапмаа? Оннардан да бириси ески, дайма бозуләр.

Ламбунун ишчилери палшой казардылар, савашырдылар чыкымын башына чыкмаа да батлактан су ичсинәр, кими диннеесинәр бирәз. Öшмер гөзүнү атты казмајылара. Софи чизисиннән хепсиндән илери гидәрди.

— Ламбу ба, не гөзәл кызларын вар сенин! Те-е о ешил сатин фистаннан кызчааз, ани хепсиндән илердә казәр, кимин олсун о?

— Аа-а, о кызчааз те о Харчу Мотинин, ортакы мааледән. Шеремет кызчааз! Бән дерим, онун гиби олса хепси, ишимиз гидејек чок таа ислә. Кимәр ке-

рет шакажыктан бaн ону метедерим. О са пек чинар кендисини тутэр, азетмеер, бобасы гиби, шака хич калдырмэр: де сааде она бир шака, шиндижик үфкеленер. Бaн са пек северим өлелерини зиетлемää.

— Шинди о таа чин, ама бир кач вакыт гечсин да бак не ачылажэк.

Софи аннады, ани Ламбуйлан Ошмер онун ичин лафедерлär, каш алтындан бакты оннара, кызарды бирäз да чизисини бракты, башадан казмады, алды башка чизи гери дору казмаа.

— Ей, лафчаз да етмää ислä, ама йа бaн гидейим беним чожукларма бакайым, не иш йаптылар бүүн, сүрдүлär ми оса уйудулар мы. Вердийдим оннара бир пеклик сөксүннär. Кал саалыжаклан!

— Ий саатлан, Гөргн батү!

Ламбу Ошмерлän лафы битиринжä колхозчулар баша чыктылар да бөлүклän су батлаан йаньна йылыштылар, истäдилär су ичмää, зерä чыкымнары узунду да йанмыштылар сусуз. Ламбу оннары каршылады:

— Сиз шинди йоргуисунуз, олмаз осаат су ичмää, зерä вар нижä бир дерт капасыныз.

Колхозчулар дурдулар бир парча вакыт, ичтилär су да херкез маалесинжäk үленнин йапмаа отурдулар.

* * *

Софи симасындан герäйгиби дийшилдийди, олдуиду хептän гозелжä, сураты таа тантуржа, гозлери таа шылалы, йалабык кара, растык кашлар алтында, йакы-

шыклы, о тантур йанакларын ичинä сансын батмыштылар. Ламбу ону öлä беенäрди, ани артык гөзүндән качырамазды. Пек истәрди онуннан макар бирәз лафетсин. Софи дуйарды, ани Ламбу ону север да ондан сакынарды, бир тарафа хеп саушарды ону гөрдүүнән. Ачан да Ламбу ону бир түрлү кыстырарды, шурдан шурайа бракмазды, савашырды макар биркач лафчаз она сөлесин. Софи хич үз вермәзди, бирики лафедәрди да сыйырылып гидәрди.

Бир гүн, Софи йалныз кырдан евә иайан геләрди, Ламбу геридән етиштирди ону.

— Не öлä алатлээрсын, Софи, йавашысана бирәз.

Софи бирдәнбирә үрктү да билмеди, не жувап етсин. Ламбу бекләмеди, Софи она гери жувап етсин, да илери дору деди:

— Сән хер гүн мү йайан евә гелерсин? Йол узун, сән сә йоргунсун...

— Май хер гүн, алыштым шансора, — Софи ерә бакып жувап етти.

Ламбу лафлары чок узатмады, зерä бир керä хеп ләзымды ансын Софиң аарысыны.

— Софи, — чекетти Ламбу сакына-сакына, — бән истеәрдим сана бир лаф анмаа, ама билмеерим, сән фодулжэйсын бирәз да...

— Нечин фодулум, белки сана öлä гөрүнер?

— Йок, Софи, бана öлä гөрүнмеер. Кач керä сениңнән истедим лафетмәй, сән хеп бөндән качтын.

— Беним белки ишим булунурду, — Софи азыжык кызарып, деди.

— Дийл ани ишин булунурду, — деди йарым гүлүмсейип Ламбу. — Сән беки бенимнән лафа дурмаа истәмеерсин?

Софи таа пек кызарды, каш алтындан Ламбуя гөз атты да деди:

— Сән Ламбу батү, бендән чок бүүксүн, бән сенин йанында бир ушакым, не вар нижә бән сениннән лафедейим.

— Хелә бак, чок бүүкмүшүм! Не олмуш бүүксейдим? Хич йок зарары. Бән сени не таким беенерим... олажам пек кысметли, сән бана гелирсән.

Софи шашырдыйды кендини, сора кендинә гелип:

— Беним, Ламбу батү, евленмәә йок таа ниедим, сән бак кендинә башка бир кыз.

— Башка кыз бән бакамайжам, зерә сени беендим пек...

— Бән... евленмәә таа ниедимдә йок... Бу лафлары йаваш сөлейрәк, Софи утанжак бакты таа бир керә Ламбуя да качарақ сапты дорудан толокайжа күйә.

Правленияда председатели Ламбу булду йалныз. Табети варды еркен гелмәә, таа кимсей гезмәзкән, да отуруп масасында чекедәрди дүшүнмәә, башы нилик ашаа. Гөрдүйнән ону өлә бир тарафтан бирдән-бирә дейжейдин ани сарфош. О са дүшүнәрди, хеп дүшүнәрди. Хем дийл саде еркен сабайлан, ама гежә дә. Хепси гитгийнән правлениядан, о каларды дүшүнмәә.

Ба чок керә гүндүз дә йалныз калдыннан саркыдарды башыны да дүшүнәрди. Нейә дүшүнәрди? Қимсейә сөлемәзди, капанык адамды бу тарафтан. Башка гүрлү — лафчыйды кәр зеедесиннән. Ама варды не сә онун үреендә. Илк председателиди бу колхозда, колхоз да зор гидәрди, таа йокту сынашык инсаннар, бригадирләр, ани койсуннар ишлери сырайа нижә ләзым. Саде Ошмер Гөрги таа бежериклийди, о да трактор бригадасыны кулланарды, хем Ламбу, кыр бригадасында. Буннара варды нижә дайнмаа. Кенди председатели сейди оннардан чок йуфка дуйарды кендини. Бак алабурда бир адамды, чок керә йанарды нижә дүшмеер, фикир кестирмеси дә аарды. Колхозу кулланмаа пек бежерәмәзди, ама инатлашарды да. Беким буннар бетерә о букадар дүшүнәрди... дүшүнәрди...

Ама нижә дә олса, Ламбу ону сайарды, сесләрди, Тә шинди дә гелдийди еркен таа кимсей йоккан, зерә председатели авшамдан дедийди она.

— Сабаа хайыр олсун, Николай Пантелеевич, — зерә председателийә хепси адынжа хем бобасыйжа данышардылар.

— Хайыр олсун, ба Ламбу. Еркен гелдин. Бән дә шинди хемен гирдийдим кабинетә, салт отурдум да дүшүнмейә чекеттийдим варамаа... бей, йок раадым битки вакытта... сана сөлейим ачык... бунун ичин дә чаардыйдым таа еркен геләсин.

— Не олду сана, ба Николай Пантелеевич, кахырлы гезерсин хем дә, илердән не шендин?

— Не олду. Бишей! Та сизи сырайа койамээрым, сесләмеерсиниз... Ей, сана маанам йок. Сенин гиби олса хепси акыллы хем шеремет, кахырым олмаз.

— Бригадирлери ләзым үретмәә, еникуну, дайнамаклан. Чойу фәна бишей йапмээрлар, кендилери дә кабаатлы дийл, ачан йаныләрлар, бак йок сынашмалары.

— Таа некадар үретмәә оннары, ачык аазлылары, сытэйым анасыны? Бени ким үретти?

— Сени үретмишләр районда хем таа да үредерләр, райкомдан дайма гелерләр. Таа да сора сенин ишин, сән таа ий билерсин нереси нижә, не бән сени үредейим.

Өлә лафетмеди оннар чок хем гелмедиләр бир дә фикирә, зерә председатель олажаан пек йокту инеди фикир алмаа башкасындан. О биртарафына адамды, брәз терсинеиди, ама гиргинди, гиришлийди бир адам. Ийри ми, дору му, ачан тугунарды, йапарды өлә нижә деди. Безбелли бунун ичин дә койдулар ону председатель райондакылар. Оннара онун пис тарафлары йокту нәндан гөрүнсүннәр, зерә саклыда дурәрлар коса таша урунжа бир керә, нижә деерләр. Хакына, Өшмер Гөргги дедийди ани бу йапамайжәк иши, ама бакмадылар она, дедиләр ко олсун...

Өшмер Гөргги есапта адамды, председателийә акран бир мааледән дә онуннан, күчүккән булә ойнардылар, кузуларлан гидәрдиләр, ромунда барабар салдатлык еттиләр, саде ани Гөргги таа йаваш адамды

бирәз йымышакты, өлә бирдән гөзүнә биркимсейин илишмәзди хем азетмәзди «бүүк әлмаа», нижейди онун лафы. Чок саваштылар ону бригадир койунжа, сора да партиейә гирдинижә. Хеп дәрди, ани онун гибиси партиейә дүшмәзмиш гирсин. Ама куйдә варды башка да уйгун хем четин адамнар, ани бракылмадылар ону чекмейинжә илерки сыралара. Хепсиндән чок савашты хем чалышты парторг Мити Сабурулу, онуннан да барабар школанын заведующиси Константин Георгиевич, дейжез, Кара Иуванын Горгисинин Костиси нижә гидәрди онун лаабы куйдә, зерә оралыйды. Бак парторганизация колхозда күчүктү, колхоз да гүжүлә дүзүләрди, чойу таа гирмедийдиләр колхоза, единоличник дурардылар, нижә Софинин дә бобасы Харчу Моти; биркач кулак та таа калмышты куйдә.

Башка тарафтан Öшмер Гөрги кендийжесинә бир адамды, сокулмазды, ама ачан да илишәрди бирәны, озаман биртаа онда икилемек, гери бакмак, атылмак йокту, чалышарды бүтүн үреклән. Те озаман хализ гөрүнәрди нейә йарарды о, неләр геләрди елиндән. Йок не демәә, уйгун, услу бир адамды. Хем ачык гөрәрди, не оләр онун долайында. Те шинди организация бүүлдү бирәз, ама онун гибис ачык гөрсүн председателинин йаннышлыкларыны башкасы елверәмәзди. Бунун ичин парторг ону таа да пек беенәрди да разыйды, ани йанылмады онуннан. Парторг, Мити Сабурулу, кенди домуз фермасында заведующийди. Ферма, хақына, күчүктү, ама уйгун гидәрди; чевикти бир генч олан, өлә

Ламбу акраны, кият биләрди, алты класс кўйдә гезмишти ромунда, кыркта гирмишти ФЗО школасына Бендерә, женк чекеттийнән эвакуацияя гитмишти школасыннан, качмамышты евә, нижә башкалары; сора алмыштылар ону аскерләә, сора женгә, да те өлә гечирмишти бирәз, гөрмүштү чок ишләр, пишмишти бир ериф, парторглууну хайдарды ислә. Ламбу да онун есабына пек геләрди, ону да савашырды партиейә чекмәә, ама Ламбу евленмейнижә истемәзди таа гирмәә. Олмушту комсомол аскердейкән, ама шинди йашлары чыктыды да дийлди не комсомолда, не дә партиядә. Чок о өлә, беллики, дурмайжәйды.

Учтили Константин Георгиевич, «бизим учтили», нижә дәрдиләр она кўйдә, зерә варды шинди башка учтилиләр дә; чоктан учтилилик едәрди күйүндә, ромунда чок зиет тә чектийди, хализ женк вақыды. Ламбу хем Мити Сабурлу онда үрендийдиләр, председателлән дә Ошмер Гөрги хеп онда үрендийдиләр, ама гежә. Үредижи шансора йашта адамды, ама вермәзди кендини, генч гиби ишләрди школада, сельсоветтә, колхозда — хер бир иштә онуннан фикирлешәрдиләр, ондан совет истәрдиләр, бак чок гечирмишти, чок ишләр гөрмүштү хем биләрди, кенди дә чифтчи айлесиндә бүүмүштү, билирди не о зор, не о дорулук, не о чалышмак хем пек инанарды совет куведини, социализма сыралыкларыны, ани дүзүләрди дуума тарафымызда.

Кўйдә варды таа чок адамнар, ани беллийдиләр

күйлүлери ичиндә, ангысы ий тарафындан, ангылары да фасыллык йада пис тарафындан. Дейжез, ийлерин сырасына варды нижә саймаа агроному, Арнаут Досийи, күйлү, ани герәәгиби үренмишти, биләрди иши, ама бирәз аар башлайды, йаваш дөнәрди; сельсоветин секретарыны, Изажыоглу Антошайы, ески изметчи, ани гечмишти чок заабитлерин елиндән, ама билмишти айакча калмаа; ромун жандарлары зеегледийди ону да женк вақыды; онун гиби кыврак йазсын кўйдә йокту; сора таа варды землемер Кундуражы Никулай, финагент Манатлы Пети, ани кәмил чојукту, гиргин хем чалышкан; комсомолларын секретары, Аتماжа Гогуца, комсомол активлери дә Хышым Кости, Аتماжа Тудора, Сары Ирина, Димчу Фени хем те, ани таа илери анылдылар, комсомоллар. Софийи хем Сафтийи оннар чок савашардылар чекмәә комсомола, ама буннар биртүрлү кыйамаздылар бобаларыныны лафыны гечмәә.

Бирәз фасылды дуйгулар кўйдә, хем фасылды инсанын кефи, сансын кушкулуйду, ама да севиниклийди, бак бир дүннедән башка дүннейә гечәрдиләр, гөзәл бир дүннейә. Пек ләзымды уйгун адамнар, инанны, дору олсуннар бу заманнарын йолунда. Ама варды хайырсызлар да, ани узун диллән, баарган бувазлан хем ширетликлән капмыштылар бирәр ержәз кўйдә, нижә дейжез, Гырцыры Петриш, сельсоветин председателиси бир пис адам, чоойуна көрлүк йапарды, дүүәрди дә, бак делибашты дүүшчү; сора ону ураттылар да су-

да вердиләр — күйү хептән соймушту хем дүшүрмүштү ашаа; Сарфаш Тодур бир секторжуйду, дайма ичәрди, сүүәрди инсаны, маскара едәрди -- Гырцырынын ен ий адамыйды. Варды башкалары да, ама ко калсыннар лафын сапасында.

Биз дөнелим председателия хем Ламбуйа, бакалым, не фикирә гелдиләр бу сабаа.

Гелмейжейдиләр! Председатель мырылдады таа бир-ики бригадирлерин есабына да гөрүп, ани шиндән инсан топланэр, чыкты да хызлы пинип брычкасына, ани правлениянын бнүндә хазыр дурарды бирлийә кошулу бейгирлән, йолланды кыра.

Ламбу бирәз бакынды, кысты омузларыны. Санки не истедийсә ондан председатель, өлә дә аннайамадыйды. Чыкып, о да гитти бригадасына дору, ани күйүн ашайанкы кенарындәйды. Гидәркән уурады йолунда трактор бригадасына, ани озаман күй ичиндейди, Богат Симонун евлериндейди. Öшмер Гөрги биләм не йазарды бир ичердә йалныз. Гөрдүйнән Ламбуйу койду калемн маса үстүнә, калжты да чекти бир скемнә отурсун.

— Отур, Ламбу, скемнә чорбажыдан калма, бак, йымышак отуражаа, кадифә. Пашарды женабет бир чала...

— Гөргн батү, уурадым сана аннадайым. Нечинсә, авшам председатель дедийди бана гелейим еркен правленийя. Гелдим, булдум ону дүшүнерәк, нижә билерсин, ани хел дүшүнер, дүшүнер... Чететти көтүлөмәя

бригадирлери, звеновойлери, ани ки зормуш, ону сес-
лемазмишләр...

— Бакма сән она, о бирәз шашырды, ачан зора
дөндү ишләр колхозда. Ама табеетини бракмээр, хеп
инатлашээр... бакажэз не олажэк илеридору.

— Ола, ама колхозумуз ыхтырамээр ишлерини;
башладык ашааламаа, бу Гырцыры да шашырдыр ону...

— Йок бишей, Гырцырайы тездә койжэклар сырайа.
Мити, те парторгумуз, райондан гелди дүн... етер шан-
сора. Бак лафтан аннамады, ко гитсин законун өнүндә
жувап версин.

— Не өлейә ми чыкэр ишләр? Ехе, хич есаплама-
дыйдым... ама дүшер. Некадар екин, килим, пара алды
о жеремә инсандан да пайетти кафадарларынан. Сө-
леерләр, ани дүүмүш Саманны Ванийи, Каты Андру-
шу орда, сельсоветтә, артта бир ичержиктә. Она йар-
дым етмиш Тодур хем Влади Күлжү, сарфошмушлар...

— Кыргызлы Матронайа да урмуш бир шамар...
еттйсә, етти! Ей, онун ужуну булажэклар, вар ким.
Сенин ишлерин, кефин нижә?

— Шүкүр, Гөрги батү, йок маана, сансын есапта
хепси. Вар бир дердим, ама ону енсейәмерим, раадым
йок...

— Не иш, беки йардым едәрим?

— Бөлә иштә зор йардым етмәә, Гөрги батү.

— Сөлә да бакалым. Дур, дийл ми о Харчу Мо-
тинин Софиси? Сансын ишиттим азбучук. Беним чо-
жукларым, тракторларда ани, лафедәрдиләр, аслы мы?

— Не лафедәрдиләр?

— Ани истәрмишин Софийи гелин.

— Иа делилери, е нәндан билерләр?

— Бөлә ишләр оннарын хализ занааты, не шашәр-сын. Сән бак, варса хализ ниедин, герчексә, озаман ислә, чыкар баша. Ама өлә салт шакасайды, ойнаш-макса — бак чыкмасын бела... кыз генччә таа, вар ко-лай алдансын...

— Сән не лафедерсин, Гөргү батү? О хич лафа дур-маа, хич бакмаа бендән йаны истәмеер. Бән ону мыт-лак, шакасыз истеерим, ама о хич ишитмәә дә истә-меер...

— Не деер йа?

— Дийлмиш таа вақыды евленмәә.

— Өлә ми? Озаман бил, ани истеер. Демейжейди сана, хади, таа илк лафта йа?.

— Вер, аллахым, ама йок умудум.

— Ол чојук, гагауз огланы, еер окадар истәрсән ону. Кызчаз уйгун, шеремет, гөзелжә дә, йок хич не демәә. Олайым мы сана кодосчу?

— Кәр дедийдим теклиф едейим денейәсин. Сафти, онун кумасы, сизә хысым гелер. Беки...

— Беки. Икрам олајэк мы йа?.

— Пек северим ону, Гөргү батү. Олајэк икрамын икрамы!

— Пешкир баалайжан мы?

— Ики дә, кручалыйа.

— Ислә, ислә. Ха гит башымдан шансора, зерә дейжән шиндижик саадыч та олайым...

— Зеетлерсин бени, Гөрги батү, ама бән умутлана-
жам сана. Қал саалыклан, хепси олажэк, салт...

— Ха гит, гит, адама окадар.

Бригадасыны Ламбу булду тоглу, май хепси гелмишти, зерә тоглуш олажэйды. Бичмек чекедежейди тездә, ләзымды кыса вакытта бичмәә, топламаа екини, биртүрлү чекетмесин йаамурлар. Йок лаф, тенә таа немди, ама райондан демишләр бичмәә. Агроном демишти сельсоветтә, ачан гелмишти уполномоченный, ани биркач гүн таа бекленсин, зерә бөлә тенә чекежек кендини. Ама она баармыштылар, демишләр «вредитель», хализ Гырцыра баармышты.

— Ко бана да баарсыннар «вредитель», ама бән дә дейжәм, ани ешили бичмәә зарар, таа да бүүк «вредителлик»! — баарды Софи талига йанында аякча дурарак.

Ламбу даптура гелди, сансын карышты бишей кафасында, дүртгү бишей үреени. Аклынжа айыфланмаа чекетти: нечин Софи каршы чыкэр? Башкасына о лаф отурдажэйды, чевирдежейди. Е она не десин? Йапынды ани ишитмеди.

— Е нижә, аннаштык мы, кафадарлар? Йаарын еркен чекедериз бичмәә...

— Ене, аннашмайжэйдык! Ешили бичмәә, — кестирди генә Софи.

— Софи, биз чекедежез нәнда таа олмуш, каланы

дә олажәк гелинжә сыра, — деди Ламбу хич билмейә кендисини, нижә ани башы дөнәрди. Чыкты бу долашманын алтындан, салт ачан Софи кайыл олду:

— Өлә есаба гелер, ама генә дә гөрежес.

— Бей, бу Софи комсомолкалардан бетер, есабына гелмеди, сусмээр, — дөнүп йанындакыларына атты Добри Васи майыл оларак.

— Өлә бә, — кайыл олду ишидәннәр.

— Не о таа дийл ми комсомолда? Онун гибилери чоктан орада, — сорду. Гарга Митра шашарак. — Шинди оннар нижә истеерләр, өлә дә йапээрлар. Та бенимкиси бүтүн гежә клубта, сельсоветтә, правленияда, кимәр керә таа сабайлан евә гелер. Хер бир ишә карышэрлар, айол.

— Ей, шинди өлә, мари...

Лафедерәк инсан башлады даалышмаа херкез ишинә, кимиси дә евә. Ламбуйу бу үрек сарфошлуу бракты салт, ачан ичери гирди Мити парторг.

— Нижә, аннаштыныз мы? Иаарын бичмек чекедеер бүтүн районда. Бак та сачаклама.

— Аннаштык, коркма сачакламайжэз.

— Чекедежениз таа олмушлары бичмәә, Йозакайдан Иастыкламалара дору, о пайлардан. Қаланы ко олсун таа.

— Өлә дә аннаштык, — деди Ламбу да генә Софи алкына гелди, насыл парторглан бир фикирдә чыктылар.

Гечтийти биркач гүн. Пазарды. Өшмер Гөрги бу

бичмек кайнашмасында унуттуйду Ламбунун үрек зоруна. Бир дә, гечәркән Софилерин йанында аклына гелди, ани не лаф олдуиду. Софи дә таман дышарларда булундуиду, о доруду оннарын токатчыына. Софи гөрдү ону, сансын биләрди хем бекләрди гелсин да десин бишей.

— Буйур, Гөрги батү, бака чалмарда косайы дүүер. Дейим чыксын буйаны мы?

— Саа ол, Софи, йок бишей, айыртма ону ишиндән. Каблетчән ми бир селәм?

— Кимдән? Ер ий инсанса, буйур да сөлә, еер душманса, гит йолуна.

— Ислә инсандан, Ламбудан.

Софи кызарды бирдән, үрәй дүүлдү бир-ики сык, башына сыжак гелди, унутту, ани о евленмәә таа истәмеер.

— Саа ол, Гөрги батү, саа олсун селәмжи дә...

— Саа олсун, ама вар мы насыл, ачан бир гүл онун үрәйни сапламын да шинди онун дердинә салт бир имдат олур олсун: гүл она гитсин гелин.

— Е не, о гүл истәмеер ми?

— Истәрсән, озаман не зеглерсин чөжуу: «евленмейжәм таа!» «вакыдым таа гелмеди!».

— Сән ама бана мы лафы аттын? Ей не ирактан алдын, хич есапламадым...

— Дорудан сөлейидим, коулайжәйдын аулдан дышары. Бөлә сә набажан бана?

— Гӱрги батӱ, йа йапма кендини нижӱ дӱшмеер, кодосчу да дийлсин йа?

— Разгетирдин, хализ кодосчуйум. Сени евермейинжӱ Ламбуяа бракылмайжам. Те ӱлӱ тӱ! Е, нестӱ, мамун евдӱ ми йа, Матрона каку?

— Евдейди, аллелем мазада туршу курӱр, бака тонламышты дӱн битки хыйарлары...

— Йа бӱн оннарлан лафедейим бирӱз.

— Сӱн брак, не аклына гелмиш? Бӱн качӱрым евдӱн, хич колхоза да гитмеерим биртаа. Палварӱрым брак... дийл бӱӱн...

— Е незамаан йа?

— Башка керӱ... ко битсин бичмек...

Ӗшмер Гӱргийӱ башка да бишей лӱзым дийлди: кыз кайыл сансын, бу она лӱзымды.

Бу сефер таман Моти дӱ чалмар алтындан чыкмышты, башкабак, гениш кырмызы кушак белиндӱ, чарыкчан чекижинӱ бир сап ени аарарды недӱн йапсын, зерӱ дӱӱӱ-дӱӱӱ о косайы кырмышты чекижин сапыны, о да ким незамаанкыйды.

— Колай гелӱ, Моти ага! Не ӱлӱ пазар гӱнӱ косайы дӱӱмӱӱ тутунмушун, маалейи саар едежӱн?

— Аллаа разы олсун! Ко саар едейим. Ачан оннар бени саар едерлӱр, бӱн оннара борчлу калӱрым. Тӱ шинди бари ӱдешейим, ишленир гӱнӱ зерӱ олмӱэр вақыдым.

— Вар мы бичмӱӱ?

— Вар бир ики парча. Йаарын истеерим урэйым ерә оннары. Ха гечелим ичери, не гездин бу мааледә?

— Йок, Моти ага, дурмайжам, гечәркән дедим уурайым бакайым нәбәрсыныз, не дүшүнәрсиниз? Колхоза таа йок му иединиз гирмәә?

— Маасуз бунун ичин ми гелдин? Озаман бош елән дөнежән гери. Йок таа, гелмеди вакыт. Ха гиделим таа ислә буфетә бир рақы ичелим, өлә дә бүүн пазар, чекижин дә сапы кырылды...

— Олур буну да йапалым, ама өлә бошуна уймээр. Олса бир маана бишей, бир сыра, дейжес.

Софи таа ишидинжә бу лафлары сыйырылды, чыкты токатчыктан да питти Сафтилерә.

— Несой сыра олса?

— Дейжес, кызыны йавклу етсән...

— Софийи ми?

— Ене. Вакыды дийл ми шансора? Ламбу да, бригадир, ону пек истеер... чојук акыллы, уйгун...

Харчу Мотийи бу лафлар бирдән дүрттүләр. Калдырды ердән бакышыны Гөргийә, гөзлерини кобак калдар белертти, аннысында да бурушуклар некадар чокту, шинди таа да чок олдулар. Бу вакыт Матрона да чыкмышты маазадан капларыннан, хайада дору геләрдә да ишидип Гөргинин лафларыны йаклашты о да.

— Булмушунуз сиз дә нәнда бөлә иши сырыя коймаа, комушулар ишидежек. Тез гечин ичянына да лафедин, некадар жаныныз истейжек, — карышты Матрона дарыларак кожасына.

— Дедим те хемен она буйурсун ичери, истәмеди, кыса ишлән гелмишмиш, баксынмыш не дүшүнериз колхоз ичин, о са бак нейлән гелмиш. Йок, бунун ичин ичери дә чаармайжам. Гитсин нәндан гелди, йок benim кызым евермәә таа...

— Баарма бә, шашкын, аалем ишидежек, дедим сана. Башка тарафтан да йок нәбасын, Моти. Гелмиш адам, кызыны сенин йавклу етмәә теклиф едер, саймыш сайыләр, сән ләзым кабледәсин да хатырлайасын, олажан мы, олмайжан мы кайыл, өләдир адет. Буйур, Гөрги, ичери, ха буйур!

Гөрги гөрдү, ани ишләр шакажыктан герчәә карәрлар да май пишман олурду, ани бөлә тутулду, зерә кызын кайыллыы бирдәнбирә бүүнә етәрди она, ама йокту не йапсын, гирди ичери.

— Чүнкүм лафымыз герчәә дөндү, — чекетти Гөрги, — ачыклайжам сизә дорусуну: нечин кайыл олмайасыныз Софийи Ламбуя еверәсиниз? Пек уйгун чожук, бригадир, службасыны йапты, евжези дә вар, дийл чиркин, балабанжа, курумну бир чожук...

— Чожук ислә, йок маана, ама дедим, ани бизим йок ниедимиз таа кызы еверелим, хем Ламбу йашлы чожук, — таа йаваш жувап верди ев саабиси, сансын ишитмесин бир кимсей.

— О ани йашлаймыш, йок зарары. Сиз бакын, не чожук о, сейрек өлә вар шинди. Таа сонда ишиниз, ама бу чожуу качырасайдыныз, есаплээрым ки пишман олажэныз.

— Не чок лаф йапалым, бән дедим, ани шинди йок беним кызым евермәә, афет, дүнүржүлүүнү кабул едә-мейжез.

— Афединиз сиз дә, ани бу аарлыы йаптым сизә. Бу лафлары дейерәк Гөрги калкты да чыкты гит-мәә:

— Калыныз саалыжэйлан, Моти ага хем Матрона каку! Бән таа гележәмдир сизә.

— Саалыжэйлан! Сенин ишин, вар нижә геләсин дә, чалмаа гелмеерсин йа.

Мусафир гиттийән кожа, кары дөндүләр ичери. Ансыздан не иш ачылды оннара таа. Етмеер, некадар кахырландылар, ачан Софи колхоза качты, шинди бу евермеклән, карт гүвейә хем. Матрона чекетти хомурданмаа:

— Не, о акылдан мы бозулду? Верәмийим бән кызымы о карда, олмуш шансора отуз йашында? Не аз карт кыз мы вар күйдә? Алсын, тә йол!

— Гөрги пек чалышэр, нижә гөрерим, верелим Софийи бу Ламбуйа, зерә билинмәзмиш несинни үстүнә уурайжэймышык, бу са ий чојукмуш, сора пишман олажэймышык. Йа адамы!

Бу сефер Софи еникуну гирди ичери.

— Моти бә, Ламбу ариф адам бә. Не санэрсын, бизим ми ийлиимизи о дүшүнөр бә? Бакэр бизи алтатсын да сән дүшүн сора. Гөрги дә, кожа адам сансын башка иши йок, баксана сән нейә тутунмуш! А-а-а, гөрмейим ону капумда шансора!

Софи сансын истеди бишей демәә, ама сусту. Моти башка бишей демеди, саде арада саатта кел башында сейрек сачларыны елиннән дүзелдәрди да кенди кендинә мырылдарды: «Шейтан алсын кафаларны!» Софи дә үклүк йанында башыны нилтмишти дә дүшүнәрди. Саде о таа күчүк кызлары, Гафи, кахырсызды. Патта отурмушту да кукласыны аякларында салларды хем, таа тез уйусуи дейни, она түркүжүк чаларды.

* * *

Гелдийди гүз. Ама хавалар таа сыжакты, саде гелжә шиндән серин оларды, авшамнейин инсан минтан күрклери гечирәрдиләр аркаларына. Бааларлар май топландыйды хепси, чок та баа колхозда йокту. Еди-ноличниклерин кимиси таа геч топлардылар үзүмнери, нижә евелләр, ки шараплар ийши олмасыннар.

Софинин сә бобасы, Харчу Мити, чоктан топладыйды баажазыны, шарабы да өлә дилбуран май ичмишти шиндән хепсини. Матрона она таказа едәрди, ама файда йокту.

— Артма кафа, мари. Не бән дүшүнейим, ани фычыда шарап вар? Таа ий чыкайым кахырындан.

— Өлә, ама е гелирсә сыра кызы бу гүз евермәә, бир дамна шарап ләзым олсун маазанда.

— Евермәә! Йок бизим вақыдымыз кыз евермәә!

— Сән деерсин, йок, ама кызын есабы беки башка...

— Не бана кызын есабы? Ама таа да сора, колхоза

гирди — сормады, евленмесини дә сормаз. Не бән она шарап коруйэйым? Алсын колхоздан.

— Алажэк колхоздан. Сенин кызын, аалем не дей-
жек?

— Десин не истәрсә, — инатлашарды Моти да ги-
дәрди маазайа.

Софинин аклысындан комсомоллук чыкмаа баш-
ладыды. Майылды бу гөзәл ада: «комсомол!» хем
комсомолларын ишлеринә. Окудуйду Н. Островскийнин
киадыны, ани «Как закалялась сталь» деәрдиләр; рай-
ондан комсомол секретары Павлюк Андрей гелмишти
да аниатмышты оннара, не кәмил ишләр вармыш нижә
йапсын генчләр комсомолдайкан. Софинин пек есабына
гелдийди хепси. Хем дә куйдә ишләр ий гитсин ки, пек
жаны истәрди.

— Биз ләзым карышалым, Сафти, генчләр. Ех, ол-
сам бән комсомолда, бән о председателии бракмам
раат, дүзмейинжә ишлери колхозда.

— Е гирсәнә, мари Софи, не беклеерсин? Сени каб-
ледежекләр тез.

— Насыл гирейим, ачан о бака? Колхоза истәмеер,
бени дә бракмайжэк комсомола.

— Өлә, айол. Бизим бу бакалар дийл башкалары
гиби.

— Ама генә дә, бракмайжам бән о бакайы өлә, ни-
жә о истеер.

Авшамнейин, екмек идийнән, Софи анды анасына
буну.

— Иий, кызым, о комсомоллар дийл сизин ичин. Неләр сөөлөрләр оннар ичин, аллаа корусун!

— Сесләмә сән, не сөлеерләр, ма. Сән гөрежән, бән несой олажам да беенмәрсән, озаман урасын үзүмә.

— Бән билерим, ани сән акыллыһсын, кызчаазым, ама орада сән дә бозулурсун.

— Маму, комсомолда генчләр бозулмээрлар, ама таа да ий олэрлэр.

— Бакапек баарэр, гирмейәсин.

— Баканын не зору? Колхоза гирмеер, шарабы ичер да сөленер, нижә бир....

— Иа сусасын! Сән не бобаны көтүлемәә чекетмишин? О боба. Тә гелер о да ичери, вазгеч.

— Йок, бән она соражам, нечин о бени бракмээр комсомола.

Бу вакыт Моти капуйу ачаркан ишитти бу битки лафлары.

— Бракмээрым, зерә орада саде хайырсызлар гезерләр, инсанын битки екнини тавандан алэрлар, евдә бобаларыны сесләмеерләр.

— Ий иштә сеслеерләр, коркма сән. Екни дә топлээрлар те оннардан, ангылары саклээрлар да госудәрствайлан өдешмеерләр. Не, бу фена иш ми?

— Нәнда евелләр деликанны чоҗуклар, кызлар гиреҗейдиләр аалемин аулуна? Шинди сә соба ардына да сокулэрлар.

— Аалемин йаланнары. Бән комсомоллары билерим

ислә. Бракмарсан, истейп тә гирежәм, гөрәсин, ани комсомоллар дийл өлә, нижә сән санэрсын.

— Озаман евә басмайасын!

— Нечин басмайым? Сән таа ий гир колхоза да етәр гездин о бирлийә харабаркайлан, бүтүн күй гүлер бизи!

— Сән сьс, сенин дийл ишин! Ачан истейжәм, озаман да гирежәм!

— Ама гирежән хеп тә! Ей, не ислә олажэк!

— Ким деди? Хич тә дүшүнмеерим! Беклейжениз чок... Да не бән сениннән бөлә ишләр сырайа коймаа тутунмушум? Йа гит башымдан...

— Нечин сән гүжендирерсин бени өлә, бака, гөрмеерсин, ани бүүкүм шансора да аниээрим бән дә, — деди Софи дә гөзлери йашлан долдулар, сеси титиреди да фытасыннан силерәк гөзлерини хызлы чыкты дышары.

— Қожа карт, аалаттын ушаа. Не истеерсин ондан?

Мотини дә жаны ажыды кызына, бирики сесиргенди, сүзүлдү да бишей демеди, баармады. Софи о авшам йатты Сафтилердә. Онун гүжениклии гечти тез да геч вақыдадан Сафтийлән лафеттиләр комсомоллук ичин. Софинин варды умуду, ани бобасыны о бүкежек. Ламбу ичин дә лафеттиләр чок. Софи сансын дуйарды, ани биркач далга уражэк она бирдән: бир тарафтан комсомол, бир тарафтан евленмек, бир тарафтан да бобасы беким колхоза гирир; дуйарды, ани о сыкы тутунарса, бу ишләр олажэк. Салт пек аннайамазды, истеер ми о

евленмää, оса истәмеер ми? Беким дә истәмеер, ама Ламбу да аклындан чыкмээр, үрää сансын хеп далгалы, үркек сызлээр ону гөрдүйнән. Бу гүз аллем өлә гечмейжек.

— Сафти мари, кумажыым, өлә бир хавезим вар йашамайа, ишлемää чок, чок хем хызлы, шенненмää...— Да бирдән аклысына гелди генчлерин хорусу. Незамандан клуб ачылдыды куйдә, хору оларды чайырда, генгерләр арасында, чок керә дә хич олмазды, бак чалгыжылар йокту. Клубта гүндүз сыжакты, гежә дә кызлар орайы гелмәздиләр — өлейдир адеетләр гагаузларда евелдән.

— Гечер генчлимиз, мари кума, — дәрди Сафти, — да адамжилә хору таа гөрмедик. Биз күчүккән не хорулар оларды, айол!

— Сафти мари, буннар да бизим председателин башы алтында.

— Ислә ама, нечин о секретарь да комсомолларлан бишей йапмээрлар йа?

— Бизи беклеер, комсомола гирелим, — шака дейип гүлдүләр икиси дә, сора със олдулар, дүшүндүләр да, незаманса, уйукладылар.

Бир сабаа ихтиар учтили үфкели ниетлән хызлы чыкты ездән да гелди правленийә. Председатель телефонда лафедәрди. Койдужааннан трубканы учтили гиришти она:

— Не бу мыкайегсизлик бизим кўйдә? Генчләр йок нәнда хору йапсынар. Чайыра чыкмышлар. Айып! Оннар, ани таа йакын ени йашаманын ишлеринә олажәклар, кырламышлар кўйдән дышары! Чалгыжылары йок, клубта да о гармонист йада о пластинкалар гагауз хаваларыны чаламээрлар. Ләзым бишей йапмаа, бәлә бракмаа олмаз,

— Биздә оннардан башка некадар иш вар, ангы бирини йапмаа?

— Бу лафлар бишейә дийл! Насыл, генчелерә дейни вакыт мы йок? Оннар бүтүн афта колхозун ен зор ишини битирерләр да оннара бир пазар мы адеетчә динненмәә дүшмеер?

— Не вар насыл йапмаа? Гитсиннәр клуба, капулар ачык, музыка вар...

— Афет, ама шиндилик о клуба топланэр саде олмадыклар, хайлазлар, сарфошлар. Хоруйу ләзым йапмаа гүндүз, дышарда, клубун өнүндә.

— Ким оннары бракмээр йа?

Бу вакыт ичери гирди парторг да Мити Сабурлу.

— Орада ери ләзым дүзелтмәә, пакламаа, хем чалгыжы вермәә.

— Константин Гөргиевич, — карышты секретарь, — бу ишләр олажәк, қәр авшам комсомолларлан аниаштык топланажәклар жумаертесинә да дүзелдежәкләр клубун өнүнү. Чалгыжыларлан да ләзым олажәк аниашалым, ки чалсыннар хер пазар үүлендән сора авшамандан, биз дә йазалым оннара трудовень.

— Насыл йазмаа оннара трудодён, ачан оннар дийл колхозчу?

— Биртүрлү ләзым дүзмәә, Николай Пантелеевич. Беким духовой үренежек гагауз хаваларыны, бакажэз, ама буну насы-нижә йапалым. О генчләр не баарэр, сән ишитсән.

— Саа ол, Мити, — разы олду учили, — вар умудум йапасын бу иши. Комсомол, генчләр бизим, партиянын ооллары, инанны йардымыйдыр.

Серин хаваларлан барабар куйдә башлады дернекләр дә. Қасымдан сора, койуннары чобаннардан айырдынан шансора май хер авшам кызлар дернек отурэрлар.

— Маму, бракажан мы бу авшам биздә дернек йапалым? — сорду Софи мамусуна.

— Е, бән билсәм, бакан бракажэк мы? Чекедирсә баармаа? Сән сор она.

Софи йалын-кычын бакасына сормаа гитти.

— Чекедежениз бана көпеклери салдырмаа, бүтүн гежә раадымыз олмасын?

— Не, бакэй, кәр бүтүн гежә ми? Отуражэз бираз да даальшажэз. Хепси кызлар отурэр, салт бени бракмээрсын...

— Бракмээрым зер.

— Сән дә не бракмээрсын ушаа? Бир авшам отуарса, не олмуш? — анасы арка калкты кыза.

Моти сысты, бишей башка демеди.

Софинин үрәә ериңә гелди. Чекетти тертиплемәә

ичерлерини—дышарларыны, дернек зерә гагаузларда нижә бир бүүк сырадыр, ләзым хазырланмаа. Хызлы-хызлы силди пенчерелери, ичерсини сүпүрдү, ер-лештирди, мамусу да тез йазды биркач сини кабаклы тлэчинта да атты фырына; Софи тазә су гетирди татлы пунарлардан, хазырлады кендинә иш дернек ичин да хызланды кумаларына хабер етмәә. Моти алды көпәә капунун бнүндән да баалады дамын башыңа шамата йапмасын дейни.

Кызлар топланмадаан таа Софи бираз дүзүндү, гийнди. Сора каршыкы дуварын бойуна бир узун скемнә койду да сансын хазырды шансора.

Ислә каранчык олунжа кызлар топландылар.

— И-и, мари Софи, не гиймемишин о лаана йапраа кадифә фистаныны, о сана не йарашэр? — данышты таа отурмадаан еринә Кати кумасы.

— И-и, мари, ачан бән таа ии бу пемнейи северим.

— Кати мари, брак ону да таа ий бак беним алтындакы фистанымын гөрүнмеер ми етеклери геридән?— деди Гиргина дөнерәк она ардыннан.

— Йок, мари Гиргина, ислә, сансын гөрүнмеер.

Өлә бир хайли кызлар айнанын каршысында дүзүндүләр, гүлүштүләр, сора кыс-кыврак ерлештиләр тонрак пата да херкез ишинә башладылар. Кимиси ишлемә дикмәә алмышты, кимиси чорап өрмәә, елдевен. Ишләркән хепси сысарды, сансын аазлары килитлийди.

— Йок, кызлар, — бир недән сора калдырды башы-

ны Софи, — бөлә сысмаклар иш гитмеер. Иа туттура-
лым биз бир түркү таа ислә.

— Ей, сиз чалын, бән чаламээрым, атылды бирдән
Гиргина.

— Нәпмаа йапынәрсин бари? Чаламазмыш! Хади
сыкма о сесини, — гүлүмсейрәк атты она Сафти.

— Ангы түркүйү чалалым йа, мари? — екледи Ка-
ти. — Чалалым санки те о «Катюшайы?»

— Аха-а, хадийин, — хепси бир аазда кайыл олду-
лар.

Түркүйү йары ерәдән чалдылар-чалмадылар, бир дә,
көлек дамын башында «хау!» етти бир керет, таа бир
керет...

Кызлар башладылар сесиргенмәә, гөзлеринин куй-
рууннан пенчерейә бакмаа. Бир дә, ики деликанны бур-
мария калпакларлан пенчерейә дикилдиләр. Дышарда
шансора серинди, каар атыштырарды, лүзгәр есәрди
азбучук та сууктан о чојукларын йанаклары ал чуфа
гиби кызармыштылар. Бактылар пенчередән некадар
бактылар да аякларыны тупурдайрак гирдиләр ичери.

— Авшамаээрсыныз, кызлар! — чојуклар капудан
таа селәм вердиләр.

— Кебетәрсыныз, сефаа гелдиниз! — кызлар хепси
бирдән жувап вердиләр каш алтындаң кыса бакыш
атарак.

Чојуклар кызларлан елештиләр да оннара каршы
узун скемнедә отурдулар. Бирдәнбирә хепси сусарды,
саде Софинин мамусу кызларын ардында отурак, тарак-

тан йапаа валларыны еллериннән чектикчә, тараан челик дишлери кобза гиби брыннардылар.

— Не өлә күсүлүйсүнүз, мари? — чоҗукларын бири йолландырды лафы. — Бир түркүжүк йок му?

— Түркүмүз бизим таа гелмеди, — гүлүп деди кызларын да бири.

— Башка ердә дә кызлар дернек отурэр мы? — сорду Кати.

— Отурэрлар, йукаркы мааледә, Варвараларда отурэрлар, сора линия бойунда Олилердә отурэрлар, — аннатты чоҗукларын бири.

— Е Варвараларда ким-ким отурарды?

— Хепси о мааледә гелмиштиләр хем дә Варваранын лелүсунун кызы да, Саши, орадайды...

— Е Олилердә чоклук му отурэрлар?

— Дийл пек чок: Мани, Ани орадайды, сора хем Люба Маркиданнарын...

— Оли не иш йапарды? — гирди лафа Софи дә, ани бираз ойаландыйды, ки чыктыйды мамусуннан фырындан курумуш семичкалары чыкармаа.

— Оли йастык башларына ишлемә дикәрди.

— О да, ишлемейә доймады таа мы не, онда некадар ишлемә вар?

Бу вакыт ичери таа үч чоҗук гирди. Бурадакылар селәм вердиләр, елештиләр илкин кызларлан, сора да чоҗукларлан да оннар да о узун скемнейә отурдулар.

— Сиз, Мити, ичери гирәркән аллем айакларынызы пекчә сүрүттүнүз, — шака деди Софи гүлүмсейрәк.

— Те бу Илишка калдырамээр аякларыны, йа бакын — ичери чурлан да гетирмиш, — калыннатты шакайы Зани да бир гүлүш копту ичердә. Илишка, ама, кайбетмеди кендини, бакынды бир-иқи чарыкларына, ерлерә да чевирди шакайы.

— Бән истейиптә сүрүттүм, ки дернек чо́жуксуз калмасын.

— Саа ол, Зани, херкерә өлә йапасын, тә аслы чыкты, — гүлерәк деди Софи да буйуретти алсыннар калай синидән семичка да исиннәр.

Хепсинин аазлары заполду бу белаларлан, лафлар кесилди дә шинди ишидиләрди нижә ишлеерләр хем нижә семичкалары кырэрлар дишлерин арасында.

Сора генә лафлар акышты бир иқи сефер, кызлар тюркү чалдылар, чо́жуклар кими жумбуш аннатылар да гүлдүрдүләр кызлары—бөлә вакыт та гечти, дернек йаклашарды биткисинә. Чо́жукларын кимиси гиттийдиләр шансора, бир дә, Софи есап алды, ани пенчередә сансын пейда олду бир керә о, Ламбу. Тез фырлады ериндән маана хайада су ичмәә да чыкып капуйа йаваш сорду:

— Ламбу батү, сән мийсин? Гелжән ми ичери?

— Уймээр, Софи, ичерси долу сизин хем дә геч шансора... Геләрдим правлениядан да дедим гечейим сизин маалениздән, нечисә, есапладым, ани гөрөжәм сени, — йаваш хем хызлы сыралады Ламбу.

— Софийә бир фасыл ий гелди үреенә. Хем шашты,

хем истеди бишей демәә ама деймеди, тыканды сансын солуу.

Ламбу аннады сефтә, ани Софи она дуйгу чекер, ани о да истеди ону гөрсүн. Она башка бишей дийлди ләзым.

— Гидейим бән. Қал саалыжайлан, Софи, — да еникуну дийип онун колуна дөндү хызлы да саушту каранлык ичинә.

Софи сансын дүшүндейди. Гирди ичери да геләрди она, ани хепси гөрдү, хепси билер.

— Мари Софи, — ансыздан деди Сафти, — вакыт шансора геч, гиделим биз дә евә, сиз дә динненәсиниз раат гежә.

— Гиделим мари, — бирлик деди каланы да, — не ислә отурдук, хелал!

Дернек битти, хепси евә даалдылар.

Кимә иракты евә гитмәә, калдылар Софилердә йатмаа да еркен сабайлан, инсан таа гезмәзкән, калкып гиттиләр оннар да евлеринә.

Софи дернектән сора, йоргун, өлә гимми йангелди бари сабаадан бир уйку капсын, зерә еркен — бригадайа.

Башладыйды айдыннанмаа. Софи, ани хер керә хепсиндән илери калкарды, бу сабаа уйуа калды. Мамусу гөрүп, ани Софи уянмады, гелди ону калдырмаа.

— Софи, ха калк, кызчазым, шансора инсан колонкадан незамандан бери су ташыйэр, калк та сән дә гетир биркач суважы су, зерә су тездә битежеймиш о

колонкада. Бән йапажам имәә, сән дә гит суйа, ши-
дижик зерә бригадир адам йоллайжэк.

Софи хызлы калкты да сачларыны тарاماа чекетти.

— Сән дә, ма, калдырмадын бени таа илери. Бри-
гадир дә һәпмаа беним ардыма йоллайжэк, не бән бил-
меерим нередә бригада мы, оса ишә ми чыкмээрим?

— Өлә, ама, о шииди строгум тутэр, незамандан о
өбүр бригадайы чекиштиләр собранийада.

— Тутэр! — карышты бобасы. — Е не онун иши
ким незаман чыкарса ишинә?

— Ха сән дә, о жувап едер, дийл нижә сән, едино-
личник, кенди башына йашээрсын хич бир жувапсыз.
Сора да, Софи ләзым чалышсын калмасын хич гери,
Ламбуйу хич гүҗендирмесин...

Софи айна каршысында кызарды, тез дартынды да
хайаттан суважылары капып качты-гитти суйа.

Онун хенез ардындан гиби бир сүрү кыз сепетчик-
лериннән еллериндә Софилерин токадында дикилди-
ләр.

— Софи мари, чык, зерә шиидән геч олду.

Матрона чыкты оннара сөлесин, ани Софи дә гиде-
жэк су гетирдийнән.

Бу сабаа серинди кәр ислә. Бригадада бригадир
Ламбу сууктан орадан орайы гезинерәк чоктан ишчи-
лерини бекләрди. Председатель дә бир сыжак кыса шу-
ба сыртында, калпак башында тефтержиннә биләм не-
ләр йазарды.

Кызлары бөлүклөн гөрдүйнөн тефтержини капады да койду ичянкы жебинә.

— Уйкужу кызларсыңыз сиз, — деди о бакарак Ламбуя гүлүмсек гөзлериннән, — бән дәдуйум шансора, ама сиздән таа еркен калктым.

— Аха, сән таа дийлсин дәду, — чевирди кызлар она.

— Бән май гелмейжедим, товарищ председатель, йа бак не суук хем каар да саурмаа чекетти, — деди кызларын бири.

— Е не сиз каардан мы коркэрсыңыз, сансын чифтчи ушакларыйсыңыз йа? Йа гөрейим ешкинийниси хамбара дору, орада куйту. Бүүн тоумнук боодай паклайжэныз. Чожуклар кыра фышкы ташыйжэklar. Ишиттиниз ми не дедим? Бакын да иши йапын нижә лэзым, зерә йапарсыңыз прост иш дә сиз билирсиниз ха!

О кыш Софийә гетирди бүүк севинмелик, те оннардан, ани генжин йашамасында бир керә олэр да унудулмээр. О гүн гелдийди ансыздан. Клубта топланмышты кызлар, чоужуклар да Конституция йортусуна дейни бир концерт хазырлардылар — комсомол секретары буну тертипләрди. Бир дә, репетиция биттийнән, хемен деди комсомоллар калсыннар хепси хем дә Софи. Күчүк Ристу хем Пялич Гөрги. Тез бир собрания ачты да койду сырайа бир соруш: комсомола каблетмек. Баштан Софи бирәз кушкуланды, дийлди есабында бу иш, аклына гелди бобасы не дейжек, ама тез дә вазгечти есаплайарак, ани ко бөлә ансыздан таа ислә, йок

вакыт гевшенмәй, кантарламай чок-чок нижә панайыр-
да... О хазырды, кайылды битмишинә, гирсин.

Софи ичин хепси сөзбирлиинә еллерини калдырды-
лар. Сора секретарь, хепси дә сырадан ел вердиләр,
кутладылар Софийи.

Евдә олду таа бир баарышмак бобасыннан, ама
оора сусулду орталык. Салт бирдә — икидә бобасы
она хеп атарды:

— Сән дә гезежән хаймана, нижә хепси о комсо-
моллар.

Софи шиндән хичтә үфкеленмәзди, бакарды ишинә.

Иаклашарды илкйаз. О дүзбаскы дерин каар кыр-
ларда алажа-булажа калдыды. Буланьк каар сулары
акардылар чайыра. Тездә кырларда иш башлайжэк,
гежә-гүндүз гидежек. Хепси хазыр: аваданныклар,
тоумнар хем инсан да. Да өлә сьс дурэр күйүн ичи,
сансын бүүк бир борандан илери. Да тә бир гүн хеп-
си копушту ериндән: жынгырдамак, бейгир кишнемеси,
инсан үсек-үсек сеслери — сынсын бир бүүк поход
калкмышты. Хализ дә походту: колхоз чыкарды зор
бир гүрешә кырларлан, хаваларлан, заманнан — кимин
олажэк берекет? Елбетки колхозун! Бөлелери йок на-
сыл енсамесин, Софи гибилери шинди чок варды кол-
хозда, оннар бишейин онүндә дургунмаздылар. Байыр-
лар, алчаклар сарсаландылар ислә да веридиләр —
колхозун екиннери чуфа гиби ешил шен бүүерләр. Хе-
лал бу йлкйазын кайнашмасы!

Бир гүн, ама, Софи тутуиэр председателин башына,

таман ани кыра оннарын бригадасына стана уурамышты бир сыжак гүйүн үүлениниңдә.

— Незаман бизим дә ишлеримиз дүзүлөжөк өлө, нижә башка колхозларда? Талигалар ески, бейгирләр йуфка, трактор аз, башка машиналык та йок... бөлө биз сүртмейжез чок!

— Паваш-йаваш, Софи!

— Паваш-йаваш! Е трудоденнерә не өлө аз өдерсиниз?

Софи хеп таа чок хем таа гиргин карышарды ишлерә, председатель башладыйды азетмемәә. Ламбу, ама пек беенәрди, ани Софи өлөйдү.

Кырда үүлениктә дурмазды хайлак йада бош лафларлан вақыды гечирсин. Алып йанына биркач кыз да бир таа сапа ердә отуруп, аннадарды оннара комсомолларын кәмил йашамасыны хем ишлерини.

— Комсомола гирмәә пек ислә, — хеп хавезлендирәрди оннары, комсомола хазырларды.

Илкйаз ишлери пек сыкы туттулар, Ламбунун хич олмазды вақыды, ама Софийи гөзүндән качырмазды. Буларды насы-нижә уйдуларды, ки лафетсин онуннан бари бираз:

— Софи мари, гечти шансора бунжак ай незамандан истеерим сени. Не бүүмедин хич ми сән бу арада?

— Ламбу батү, коркэрым. Пек чок йаптым бән кенди башыма — колхоза гирдим, комсомола, шинди истеерим курсалара гитмәә трактористләә. Анам-бобам пек гөздән чыкардылар, хептән ретегежекләр.

— Бобан пек каскаты. О хич колхоза да таа гир-меди. Ама ганыйэр мы о, ани сенин казанчынын йаны-сора о да кырпынэр?

— Брак сән, она илишмә, гележек онун да фикири еринә, вакиды да гирежек, бән инанэрмы.

— О сени озаман да бракмайжэк бана геләсин.

— Нәбайым йа? Те бурда бән оннарын онүнү ге-чәмәм, бу дийл шака, адеетләр!

— Бән сени капажам!

— Сән ушакмыйсын? Сора о бени ешинә йаклаш-тырмайжэк. Таа ии иликлән, дайанмаклан, аннаш-маклан.

Софи хич есап алмады, ани онун лафлары кайыллык үзеринә гелерләр. Ламбу да инанмазды Софинин акыл-лы лафларына, бака калдыйды. Бир дә, Софинин еса-бы олду, кызарды да дартып елини Ламбунун елин-дән качты йок олду онун йанындан.

— Ама дору деди Софи, — кендикендинә мырылда-ды Ламбу, — кайната олажаана ләзым баш урмаа. Öләдир таа шиндилик сырлар куйдә.

Бир гүн Софи гөрдү колхоз правлениясынын онүн-дә дуварда йапышык бир билдирим. Йаклашты она да окуду: «Район центрасында тракторжулук ичин курслар ачылэр. Курслар сүрүнежекләр алты ай. Квартира па-расыны хем имек парасыны колхозлар чекежек. Курс-лара кабул олунэр чојуклар хем кызлар онеди йашын-дан отуз йашынадан».

Бу билдирими окудуктан сора Софинин үрәә илиң-

ненди бирээ да о кенди кендиня деди: «Те бу иш беним ичин». Да дору кабинетя хызланды. Председатель хем правлениянын членнери бир топланты йапмышлар да таман калкырдылар гитмаа. Софи гирди да капунун йанында бир кошедя дурду. Председатель гюрдү ону, бакты, она узун.

— Не ишлян ола бизя уурадын, Софи? — папирос башыны ердя окчесиннан бастырып, сорду.

— Гелдим сизя бир буюк зоорумнан, — деди, — гелдим йалварайым сизя йоллайасыныз бени тракторулук курсларына.

— Е не, сян истеерсин тракторжу му олмаа? — председатель Софийн баштан айаадан гоздан гечирип сорду.

— Истеерим зер, — Софи четин жувап етти.

— Е сян тракторлан кыз башына ишлейя билежан ми, о пек зор иштир?

— Бян иштян коркмээрим.

— Ей, озаман йоллайлым сени. Биз документлери хазырлайжээ, да сана хабер едежез незаман геласин.

Софи канаткер, ани иши уйду чыкты да качарак евя хызланды.

Бир гун Софи курслара гитмаа хазырланьркан, мамусу нандан аннадыйса бу иши, Софийя гелди, гирди ичери кахырлы. Ачан гюрдү, ани о артык чемоданыны хазырлээр, ааламаа чекетти.

— Кызым, кызым, насыл кыймадаан бракежан бизи да гидежан йалныз йабанжылаа?

— Сус, маму, аалама, сора ии олажэк, саде бән курсалары битирейим. О бака да, нечин өлә терсинә олурса. Башкаларында да вар боба, ама өлә йапмээрлар, нижә о. Бән гөрерим, ани бизә йашамаа зор, бир казанч бирердән йок. Хем гиттикчә таа зор олажэк бизә, еерлим ишлемәрсәк колхозда, о са инатлыындан хич бракылмэр, билмәм не беклеер. О гирмеер колхоза, баари бени браксын раат ишлейим. Бән некадар казанажам, егежек бизә йашамаа.

— Қызым, кызым, хади, колхозда ишлә, насыл ишлеерсин, ама ойаны курслара, деәмерим дә нижә ләзым, гитмесәнә йа. Нйнда гөрмүшүн кызлар коркулу ерлерә гитсиннәр, трактор хайдасыннар. Бу иши, кызым, де не дәрсән, йапмайжан, саде корку үреенә капажан.

— Маму, сән хич дүшүнмә, беним вар умудум, онун ичин дә гидерим. Сиз отуражэныз евдә ишләмейжениз, бән казанажам да гегирежәм сизә хепсини, не ләзым йашамаа.

— Қызчаазым, макар мамуну сеслесәнә йа, сән ойанда кайбележән, кызым, сора не йапабилирим бән сенсиз, хе-еп аалайжам сокакларда, некадар йашайжам.

Софи мамусуннан бурада лафедәркән, бир адам ону правленейә чаарды. Софи гинди, алды чемоданыны да гитти. Мамусу да онуннан бүлә дышары чыкты да хеп йалварарды кызына дөнсүн геери. Ама Софи хептә гитти, хич гери дә бакмады. Тездә евә киат та йоллады.

Күйдә бу иш бүүк шашмаклар калдырды. Инсан ишидип бирибиринә маанайлан данышарды:

— Сән билермийсин, ани Харчу Мотинин кызы, Софи, тракторжулук курсаларына гитмиш, алты ай орада үренежеймиш, тракторжуйка чыкажаймыш?

— Ким сана сөледү?

— Не сән таа ишитмедин ми, бүтүн күй бунун ичин өтөр.

— Оламаз олсун бу иш. Хализ гагауз кызы гидежек өлө ерә, чок йа? Руска олайды, инат етмейкейдем. Белки сән йаныш аннады?

— Йок дийил йаныш, газетада да йазмышлар буу, орада ачык йазармыш.

— Хелә бей, кызлар да башладылар тракторжу олмаа!

— Олө, зер. Шинди өлө вакыт. Русияда чөктан карылардан тракторжу да вармыш, лөтчак тә вармыш, офицер да вармыш. Биздә дә шансора өлө олажек.

— Илердән гагауз кызлары гежә сокаа да чыкмаа коркардылар, хем оннарда утанмак, кыйышмамак бүүк варды, шинди сә, бак сән, тракторжуйка олмаа истеерләр.

Софи курслары битирди да евә гелди. Динненди бир гүн, бирйаны чыкмады. Икнижи гүнү правлениея гелди. Председатель ону гөрдүйнән, калкты ериндән да селемледи:

— Хош гелдин, Софи, нижә гечирдин курслары. үренмәә зор гелмеди ми?

— Зоржэйдэ бираз, ама зорлуклары енесдик. Не делләр йаптым да биткидә чыкардылар, ани бән шансо-ра тракторжуйкаймышым, гидеиммишим колхоза.

— Аферим кызсын, Софи, бүтүн үреклән кутлээрим сени хем истеерим ишиндә бүүк үстүннүкләрә етишә-син. Вережәм сана бир ени трактор зерә, билерим, ани иш йапажан.

— Саа олун, товарищ председатель, савашажам йа-пайым нижә таа ислә, саде саалым олсун.

Софи ама истеәрди Ламбуйу гөрсүн, онуннан булуш-сун, лафетсин, о не дейжек. Өзлемишти сансын ону, окадар вакыт гөрмемишти. Районда аклысындан о чык-мады хич, некадар үренди, макарки варды генч чожук-лар, кимиси бүүк бойлу гийимнийди дә. Софи бурада гөрдүйдү хем дуйдуйду, ани Ламбу она таа йакын, таа кендили хем сансын нижә дуума күйсүйдү, ани о се-вәрди пек. Шинди үрәә чекеләрди дүүлмәә, ачан аклы-сына геләрди, ани тә пейдаланжәк Ламбу да правления да да гөрежек ону.

Софи сансын дийшилмишти бираз, капмышты бишей райондакы олушундан, кәр гийимек тарафындан да: башыны херкерә даартмазды, сачларыны да бираз баш-ка түрлү тарарды.

Ламбуа да күйдә геләрди, ани ешсиз калмышты, өлә аар гелдийди она Софинин гитмеси. Хем дийлди таа белли бишей оннарын араларында, ама сансын кай-бетмишти паалы үреенә бир кимсейини. Хенез аннадый-ды, ани Софинин дә үрәә она дөндүйдү бираз да, ан-

сыздан кыз гиттийдн. Ким билер, көрпә таа, бежим өлә кызгынныңа дөндүйдү, ама сора гечти, хализ гитмишкән куйдән, башка, тазә генчлерин арасында... Тә олду ики гүн, незамандан гелди, ама бригадаһа гелмеер, унутту му, билмәә ми шиндән истәмеер... Бөлә дүшүнәркән Ламбу бригадасында хеп о ичержиктә сводкалары йазаркан йалныз бирдә, капуйа дикилди Софи ансыздан гиргин, гүлүмсөйерәк, сансын таа бойлуҗа, сураты да сансын узанмыш мы, чекилмиш ми бираз, бир лафта, Ламбу беклемәзди гөрсүн онда дийшилмиш бишей.

— Софи! Сән ми? Гелдин!

— Бәним, Ламбу... батү... ыы бә, Ламбу, — шашыраarak, севинерәк деди Софи. — Заманнээрсын!

— Хош гелдин! Сефаа гелдин!

— Хош булуштук! Е-е, не чоктан гелмедим бән бригадаһа, не өзледим.. Жаным ажыйәр, ани шансора гелмейжәм дә, кырда кызларлан ишләмейжәм нижәл илердән, не исләди...

— Жанын ажырса, гел генә, кабледеҗез.

Ламбунун ичи долдуйду бир фасыл севинмеклән. Софи, ани илердән истемәзди бакмаа да она, ани гиттийдн да бежим унуттуйду ону, тә кенди гелди, өзлемиш.., бүүмүш тә сансын бираз, башка акылда олмуш...

— Софи, гөзүм, не бекледим бән сени, билсән! Не олурса олсун, ама биз икимиз ләзым бирери гелелим, башка түрлү йок насыл.

— Билмеерим не олду бана да, бә Ламбу, хич тә билмеерим не деййим. Анам-бобам кайыл олмайжэк, кендим дә коркээрим...

— Севәркән бирибиримизи, не коркмаа? Гиделим дә йазылалым. Софийә титси гелди бу иш, сансын бувазы сыжылды, үрәә бир пирә кадар олду.

— Ойалавдым, гидейим, сени дә ишиндән дургутум...

— Сөлә, гидериз ми йазылмаа?

— Билмеерим, бакажэз. Кал саалыжэйлан, селәм кырдакылары! Да нижә гелди ансыздан Софи, өлә дә гитти, кайбелди Ламбунун өнүндән бир дүш гиби.

Евленмеси Софинин олмады өлә, нижә о дүшүнәрди, ачан таа ондөрт-онбеш йашындэйдү: чыкажэк бир гөзәл йавклу, бакажэклар бири-биринә бир парча вакыт, хоруда ойнайжэклар, кенара чыкажэклар, хоручларда борч качажэклар, суйа гидәркән, йа гелиркән булушажэклар, дернеклердә отуражэклар, нижә гагаузларда, таа севиңжә ислә да сора о качажэк она, бак о гележэк бир гежә кафадарларынан талигайлан кыврак бейгирләрлән да каврайжэк ону адеетчә; анасы аалайжэк бираз, бобасы бааражэк, ама аннашажэклар да дүүн олажэк баллы ракысыннан, нижә гагаузларда. Хакына, йавклу гөзәл чыкты она, ама аз бакыштылар хем калан ишләр дә олмадылар адеетчә, зерә Ламбу йашта чојук. Севдалары ама бүүктү, кызгынды өлә дә, сансын салт оннар бирибиринәймишләр. Окадарки, бир тарафтан бааланты олду, башка тарафтан са —

копту: Софийи бобасы евдән кууду бир авшам, ачан анасы анды, ани Софи истеер гитсин Ламбуйа, да де-ди басмасын капусуна, бөлә адеетсиз евермәә кызыны о дийлмиш кайыл.

Анасы хализ ани аалады, ама дийл адеетини йап-маа дейни, кахырдан; йавклусу да Софийи телди ал-маа, дийл каврамаа. Йазылдылар. Дүүн олмады, йап-мадылар. Ламбунун анасы, бак бобасы онун йокту, пек ий каблетти Софийи, ама кырык үреклән калды, ани суватулары күсүлү, айкыры гиттиләр.

Бирдәнбирә Софи ишледи шуйанда-буйанда, гидәр-ди трактор бригадасына, тракторлары бакмаа, йардым едәрди оннары дүзмәә. Бригадир, Öшмер Гөргги, изин верди она бир гүн алсын бир трактор да баалар бой-унда бир парча ер сүрсүн. О ер йамачты да Софи дайма трактору ашаа качыарды. Бригадир гөстерди нижә йапсын да трактор чизидән чыкмасын. Биркач гүн Софи бөлә практика йапты.

— Шансора алдым колайыны, Гөргги батү, олур ко-лай йалныз да сүрейим.

— Нижә гөрерим, сән тез колайыны аләрсын. Те о ики чожуу, Васийи хем Савайы үүрединжә кендибашы-на сүрмәә жаным артык чыктыды. Шинди алдылар колайыны, сүрерләр ислеежә, саде оннар хайлазча би-раз.

— Е-е, Гөргги батү, адам иши севмәзсә, иш ону хич тә севмәз, — деди Софи бүтүн үректән.

Гүз йаамурлу олдуиду, хализ октябрь айында, чифт-

лери сә сүрмәә чок ер таа варды. О ики трактор пис хаваларын бетеринә етиштирәмеди сүрмәә вакытлан битирсин. Председатель сымарламышты таа бир ени трактор йолласыннар, ама биртүрлү йолламаздылар. Гечмеди чок генәдә да бир чинсабаайлан председатель урэр Ламбуларын пенчересинә:

— Гел дә кбул ет трактору, Софи!

— Не, Николай Пантелеевич, ени трактор му йолладылар? — шен аазлан сорду Софи.

— Елбет, каблеттик ону шансора, шүкүр, енижә, йалап-йалап едер. Гел бак, беенежән ми?

Софинин үрәә үрктү севинмектән:

— Ени трактору насыл беенмейим? — Да капуста хызлы китлейип, председателийлән барабар трактор бригадасына дорулдулар. Софи бакты тракторун хер бир екини, йаалады ону ислә, силди, йапты ону айна гиби. Гениш аулун ичиндә денеди, ишлейжәк ми. Ени машина гүрүлдеди бүтүн куветлән, нижә гөк чатлар. Софи дөндү аулун ичиндә биркач керә, машина өрүдү бир кусурсуз.

— Кави трактор, дүзгүн, — инсан арасындан сес ишидилди.

— Хелә бей! Бириси бана буну сөлеейди, бән гөрмедәән инанмайжәйдым. Шашажәк иш бу: олмайжәк адамыш кызы минуния йапсын! — калабалыын ичиндән бир ихтиар шашып деди.

— Вакытлар шинди дийшилди, дәду, — генчлерин бири карышты. — Шинди коммунистчесинә ишләр ги-

дөр, хөпси киат билер, үренмиш, гиргин, дийл нижә си-
зин вақыдыныздайды.

— Инсан олду ариф ба, — башлады аннатмаа бир
башкасы. — Хич бир клисә йортусуну тутмээрлар, гү-
неедән коркмээрлар. Илердән чок шейлерә инанардык,
йорту да чок тутардык, хализ илкйазын, таман ачан
ишин койусуйду, ачан ен зор ишләр чекедәрди, сүр-
мәә, баа будамаа, казмаа, инсан бүүк хоружу тутар-
ды, ийәрди саде туршу. Бөлә йаван имәклән адам не
иш вар нижә йапсын? Савашарды зоруна.

Октябринин биткисиндә йаамурлар сийрелди, ама
кырда чамурду, сүрмәә сә варды таа герәәгиби. Софи
ени тракторуннан подишә сүрмәә чыкты. Суукчәйды,
кимикерә йукардан да уфажык йаамур пуфкурарды,
ама о хөпсинә зорлуклара дайаныкты. Кенди пайыны
сүрдү, битирди. Ачан есап йаптылар, булдулар ани о
сүрмүштү пландан зеедә герәәгиби. Севинмелии онун
бүүктү пек, геләрди, ани те шинди о йапәр хализ лә-
зымны иш нижә бир комсомолка. Ишинә майылды,
йашамасына да генә, Ламбуйдан она пек исләди, дир-
ликтиләр, узлашардылар гөзәл.

Софинин үрәә ама кырыкты бир тарафтан, зерә бо-
басы она күсүлүйдү. Кач керә денеди йаклашсын она,
о каблетмеди. Гечтийдә шансора май бир йыл. Бир
кыш гүнү Софи дедийди генә денесин. Йолунда мага-
зинә уурады, алды бобасына анасына бирәр баашиш,
унутмады ама күчүк кызкардашыны да. Чемоданы онун
аарлашты, ама үрәә бирәз илинненди. Ачан етишти

ёвә бобасына, каранникты шансора. Гирди аулун ичинә да капунун онүндә дуракланды азбучук. Көпек, дамын башында баалы, дуйду, ани аул ичинә гирди бир-кимсей, салмаа чекетти, ама Софийи танийып вазгечти да куйрууну салламаа башлады. Софи ачты капуу енижуну, гирди хайада, чемоданы койду ерә. Бобасы ичердә узалы йатарды анасы да хайатта булашыклары йыкарды. Бир көр лампа гүжүлә айдыннадарды орасыны. Ачан кызыны гөрдү, ана шаш-беш олду.

— Нәндан коптун сән, мари-и, есаплардым, ани шансора дүннедә йоксун? — бракып ишини Матрона шен үзлән шашты Софийә. — Ансыздан гелдин, кар үрәәм дә үрктү.

— Гелдим бакайым нәбәрсыныз, пек өзледим сизи. Тә гетирдим сизә бирәр баашиш.

— Генә ани гелдин, кызым, да ойанда о курсуларда, бән дә бу лафы дейәмеерим, да те ону дейжейдим, генә ани аллаа коруду да ойанда кайбелмедин, кызым.

— Ей, маму, сән дә! Орада саде бән дийлдим йә? Беним гиби вардылар чок.

Анасына Софи гөрүндү пек забун — иш ону бираз өрселемишти. Матронанын да кахырлардан сураты таа да пек бурушмушту, ама шинди севинмөктән сансын дүзелдийди. Окадарки бу севинмелик сүүндү, ачан Моти, Софинин сесини ишидип, чыкты хайада:

— Гелдин таа сонда, — чиркин бакып деди о Софийә, хич еллешмеди, гүлүмсәмеди дә. — Сенин о шей-

тангы ишлериндән бракыл, йа да бракылмазсан, гит орайы, нәндан гелдин. Ий кожа да булдун кендинә, таа карт бирисини биламадын мы?

— Ха етежек, Моти, — калкты кыздан йаны ана-сы. — Етежек феналыны гөстердин. Бир кызын вар, ону да ажымээрсын. Гит тә йат таа ислә. Бән дөрт гөзлән ушаа бекледим гелсин, о са бак не йапэр. Гүнахтан да жоркмээрсын бә, Моти. Сенин жанын йок му да букадар феналаа измет едерсин?

— Ха сән сыс орада, чыкма беним өнүмә, зерә шейтан алыр сени дә! Софи аач гиби дурду, бишей деме-ди. Сора ичини аар-аар чекип еникуну чыкты дышары. Анасы аалайарак ардына чыкты да сокаадан ону гечирди. Дамын башындан Бозка Софийи гөрдүйнән, куйрууну саллайарак хызланды она дору, да бирики керә мизледи, сансын истәрди десин: «Нечин гидерсин, калсана бизимнән бурада? «Суукту кыш гежеси. Бир кескин лүзгәр сокакта үфләрди да каар йааынтысыны Софинин суратына йапыштырарды. Жан ажысындан Софи сокакта аалады.

Колхозда Софи чалышты, ишледи ики адам кадар. Хепси ону беенәрди, жаннары да ажыйарды, ани бобасы ону өлә гүжендирер. Казанчы бүүктү, Ламбунун да генә, гийиндиар баштан айаадан. Варды нәндан анасына-бобасына да йардым версин, зерә оннара етишмәзди, ама насы йардым етсин? Да гежә-гүндүз дүшүнәрди, не түрлүү йапсын да бобасыны чевирсин, онуннан тез ми, геч ми баарышсын. Гечтийдү таа бир

кыш, гелдийди таа бир илкйаз. Бир пазар гүнү Софи истеди председателидән бир үк машинасы.

— Да не ләзым сана машина?

— Истеерим бобама бирәз боодай йоллайым, зору вар да беким аннар колхозун куведини, кызынын да ийлиини.

— Не, хатырлары ичин ми она бу баашиши?

— Ей., хатырлары ичин ми, не ичин, ама истеерим йоллайым. О йаннышса, бән олмайым бари.

Машина гелди. Үклеттиләр беш-алты чувал да Харчу Мәтинин евинә хайдадылар.

— Ей, сааби, ач токатлары, сана бир баашиш гетирдик! — кабинанын капусуну ачып баарды шофер.

Моти чыкты ичердән башкабак, елини шопрон койду аннысына да гөзлерини кыпыштырарак бакты сокаа.

— Не дурмушун да бакәрсын? Ач токатлары таа тез!

Моти ачты герийадән токатлары, шофер чекти машинаы капунун өнүнә да еллеринә түкүрүи гиришти чуваллары приспайа атмаа.

— Каблет, Моти ага, кызындан баашиш!

— Насыл өлә кызымдан? Йок benim зорум ондан баашиш каблетмәй!

— Йокса, озаман аләрым гери чуваллары!

— Ха бак ишинә, чок лафетмә орада! Сенин дә зоорун дийлди йә... Қомушулар аул ашыры гөзлерини

дикмиштиләр да бакардылар хем шашардылар, нәндан Мотийиә букадар екин дүштү.

Машына гиттийнән Моти аннынсындан тери силди да комушуларынын гөзлериндән сакынып, тез гирди ичери. О гежә ону уйку тутмады. Бир тон боодай онун айлесинә ики йыл етежек. Да дуйарды кендисини өлә, сансын о чуваллар боодайлан дүшмедиләр хайада, ама онун омузларына. Матрона да о гежә, некадар Моти дүшүнүрдү, хепбир ону зивирдеди:

— Сән, Моти те бөлейсин, ийләә йапмээрсин. Қыз сенин бетеринә евә уурамээр. Заваллы ушак, гүн-гүнеш гөрмеди...

Моти сә өлә дерин дүшүнмәә далмышты, ани карысынын хомуртуларыны пек ишитмәзди. Саде кимәр керә онун сеси кулаана чалынарды да, она кобак кадар гөзлерини белердип, дәрди:

— Ха етежек хомурдандын, таа вар мы?

Бир недән сора кары уйуклады, ама Моти хеп таа ики фикери бирери гетирәмәзди.

— Ачан кенди кызым, хептә бени тә дүшүндү зорумда. Хм, беним «ийликлерим» ичин бана бу өдек аллеле. Ийлик! Не ийликләр йаптым бән она? Заваллы кыз! — кендикендинә айыфланарды аклынжак Моти. — Қолхоза гирсин бән ми ону йолладым, йада евә гелдийнән бән ми ону бир боба гиби каршы еттим? Бунарны Моти йатаркан хем дайма ики йанына актарыларкан дүшүнәрди. Кимәр керә унундарды, ани о кенди кендинә дүшүнөр, она геләрди, ани о карысыннан

лафедер, да сеси өлө пек чыкарды, ани карысы онун сесинә геженин бир вақыдында уйанды.

— Не, Моти, феналыын мы олду да өлө аар оф-лээрсын? — уйку серсеми сорду Матрона.

— Башым билмәм не ажыды да о бетерә раатла-намээрим.

Карысы уйкудан бираз кендинә гелип аклына гетир-ди дүнкү ишлери.

— Билерим, не сени раада бракмээр. Сенин йап-тыкларын шинди башыны кемирер.

Ертеси сабаа Моти таа еркен калкты, иканды, ени жүкетини гийди, ени калпааны башына койду да хызлы чыкты ичердән. Матрона да ардына хызланды баара-рак:

— Сән нәны өлө донандын да бишей демедәән йол-ланэрсын?

— Кызыма глерим, нәны!

Колхозун правлениясы таман топланмышты да есап-лашарды кими гелән ишлери үзеринә, бирдә сақына-сақына капуйу ачты, Моти да гирди. Қалпааны чыкар-ды башындан, верди селемини да бир йапраккан елин-дә икикат бүкүлү дурду капунун йанында.

— Не, Моти ага, негүрлү боран гетирди сени бу-райы? — сорду шашарак председатель.

— Ей, Николай Пантелеевич, саде бән ми бир ала-жа калайым бу күйдә? Шиндийәдән бежермедим йаша-маа, баарим шансоран... Тә, гелдим гирейим, йаарын гетирерим бүтүн варлымы колхоза.

— Ё ким сана бу акылы верди йӓ, Моти ага? Сӓн букадар вақыт единоличник олдун, бурайы басмадын да насыллан шинди гелдин? Йара кызын сени бу йола гетирди. Хелал кызын вар!

— Ей, кызым м, ким, ама гелдим. Гӓрерим, ани ким гирди колхоза, адам олду, бӓн сӓ не йаптым? Шиндийӓдӓн зоруна йашадым, бирердӓн бир капейка ели-мӓ дӓшмӓзди. Вар бир лаф: «Адам некадар йашӓэр, хеп ӓренер». Тӓ биз дӓ ӓлӓ.

Софи беким окадар севинмӓзди кенди кысметлеринӓ, некадар ани колхоза гирди таа бир айлӓ, ани бӓтӓн кӓй шансора гелди омуз омуза. Саде бир Софи ми ама кӓйдӓ бӓлӓ дуйуп дӓшӓнӓрди? Генч ӓреклӓр кыз-гын дӓӓлӓрди ени йашамак дӓзӓлмесиндӓ, нижӓ бир бӓӓк тӓркӓлӓ хем ойунну йорту хорусу, да бир инан-ны хабер гиби сымарларды вақыда калмасын гери та-рафымызын ешкинни ӓрӓмесиндӓн.

ИУВАНОГЛУЛАР

Кара Иуван услу бир дәдуйду, нижә хепси дәдулар куйдә. Ийди үректән, верижийди кайет, ама серти, йок таа нәны, олмайжәк ишә үфкеси чыкарды. Көстекленсин бир таша, үфкесиндән дөнүп гери да алып ташы бир ерә урарды... илишсин бир токада антерисиннән, аарарды бир сопа да биркач сопа чекәрди о токада... сансын күчүк ушакты.

Орта бойда бир адамды, кара теннийди хем дә кургафчайды. Буннардан башка, хомурданыкты хем баарганды да.

Фукарәйди бир адам. Насыл да варлыклы олажәйды, ачан ону генчлиндә аалем кулланырмыш таа чок, йымышакты пек. Кеңдисинә пек аз ишләрмиш. Дейжез, сокак ашыры йашайан четин хем каскаты Желез Петри кулланырмыш ону нижә бир чыраа. Дерменә гөтүрежәк олсун боодай йа папшой үүтмәә, йол ашыры она баарармыш:

— Иуван ба, йа тез гел дә чуваллары талигайа ат, тез!

Бу ишидип, алат-кыпырт, ен бүүк ишини браайып,

качарак гидәрмиш да иши тамамнармыш, зерә тез гитмәрсә, шамарлармыш та ону:

— Дәриз ки иш, — нижәлмиш онун лафы, — бән сана дедим тез геләсин, ләзым тез геләсин, ешек ка-фалы!

Башка тарафтан да Қара Иуван кенди дә чифчилии пек өлә севмәзмиш озаманнар. Таа чок койуннарлан чобаннык едәрмиш. Вармыш саде ики парча тарласы, бириси боодай ичин, бириси дә папшой ичин. Коша-жаа бейгири, өкүзү, талигасы йокмуш.

Тарлаларыны ишлемәә кыра чыкармыш йайан. Пу-луу да, борнасы да йокмуш. Вармыш бир сүргүсү гү-вен чалысындан, ама ону да херкерә кулланамазмыш. Хейбеләр долу боодайлан омузунда гидәрмиш тарлайа, атармыш тенейи ерә, сора урурмыш койуннары орайы да гездирәрмиш оннары биркач керә тарланын ичиндә да хазыр, тарла екили. Букадармыш онун чифчилии. Ама хеп тә гелирмиш евә да бекләрмиш аллаа версин йаамур да олсун берекет. Да йаннашырмыш да олур-муш кимәр сыра бирәр берекет, ани дүшүн ону нижә топламаа!

О вакыт боодайы бичәрмишләр ораклан да демет йапармышлар нижә молдуваннар.

Деметлери евә ташыйып дамыар ичинә йыыармыш-лар да азар-азар дүүйәрмишләр сора оннары умбла-чуклан—бир парды биркач парча синжир баалы башын-да. Да бу иш сүрүнүрмүш чок керә таа Ени йыла-дак.

Папшойу екәрмишләр еллән сук нижә боодайы да казаркан сора сийрелдәрмишләр. Кыра имәә алырмышлар суук мамалига хем суван. Үүлендә отурамышлар имәә тарланын башында. Немцеләр, комшу куйдән, талигаларыннан гечәркән бакармышлар узу-узу да гүлерәк дәрмишләр:

— Қагаусь мамалика прошеваёт, мамалика кушаёт!

Кара Иуванын генчлии, евлиии бутакым гечмишти. Шинди ихтиарды шансора, оолу бир саде варды, евлийди, кенди ушаклары етиштийдиләр. Она браадыйды бүтүн варлыны да онуннан барабар йашарды, бабусу да йанында. Кызы да евлийди Кеменчежи Тодура, йукаркы мааледә йашарды. Кенди шансора траш оламазды, нижә евелләр, бак ели титирәрди устурайы тутаркан. Гүвеси ону хеп траш едәрди, башыны жыба кыркалды. Бу заамети ичин ама дәду она өдәрди: ачан Хедерлездән сора койунары кыркалды, үкледәрди бир чувал йапаа да сыртында гүвесинә гөтүрәрди. Йада боодайлары дүүәркән бир чувал боодай аркасына алып она гөтүрәрди. Бак варды нередән — оолу уйгун чорбажылык етиштирдийди, чорбажыйды куйдә; кенди дә, нижә билерсиниз, жөмертти пек. Карарыны хич дүшүнмәзди, үкледирди, некадар гөтүрәбилирди. Гелини кимәр керә бу карарсызлык ичин хомурданырды:

— Не букадар карарсыз өдемек, не биздә пек ми чок вар да кызына сыртлан ташыйәр йапаа да, боодай да?

Ама дәдунун өнүнә йокту насыл чыкмаа. Ачаң иши-
дирди гелинин бу лафларыны, гириширди баармаа:

— Не, бәң нейим шинди сиздә? Бишей ми? Бобай-
ым да не истейжек жаным, ону йапырым.

Крычмайа сарфошлук етсин, Кара Йуван гитмәзди,
ама евдә шарапчыы чакмаа севәрди. Кимәр сыра ичәр-
ди артыныннан. Сабайлан гирәрди маазайа, ани бүүк
евин ардындайды гырличли, чыкарарды йарым ока ша-
рап о зайбир фычысындан да аач карына ичәрди бир
солукта хепсини, тез дә кефленәрди, бак йашы шин-
дән единжи оннуу тамамнарды. Да таа мааза ичиндә
чекедәрди хомурданмаа: «Хм, ,оолу Гөрги алмышмыш
бүтүн варлыы елинә дә она бир капик вермәзмиш.
Тә, Мусту Иванчу, онунан акран, нижә айырмышмыш
кендисини башка, онун кесеси парайлан долуймуш хем
чок таа башка да.

Айыккан са хич сансын дийлди о адам.

Кенди заатлында, ушаклары таа күчүккән, Кара
Йуван о да хайырлык ичин ерә урармыш кендисини.
Күйүн кенарында, о күчүк бааларлара дору, бир дикчә
йамажын етеендә йапмышты бир чешмә. Өнүнү кесмә
ташыннан ишлемишти, да ташлар арасындан бир де-
мир курнадан татлы дурук суҗаз акарды. Курнанын
алтына таш холук коймушту. О холук лембердек суй-
лан долларды, бир кенарындан ерә акарды да дурма-
майынжа шырылдайып бир дережик олмушту де акар-
ды ашаа чукур ичинә. О чешмейә бир дә таска баала-
мышты да гелән-гечән онуннан суук суҗаз ичәрди да

шүкүр едәрди аллаһа, ани фикир вермиш бу ийлик-чийә курсун бурада бу чешмейи.

Оолунун чоҗужаа пек севәрди о чешмедә дургунма гидәркән кенаркы баалара да ойнамаа. Хализ пек севәрди о орасыны, ачан таска асылыйды чешмедә. Гелип ичәрди тамах-тамах татлы о серин суҗаазы, сора курнадан аучлан су алып суратыны, башыны сериннедәрди. Холуктан акан суҗаазын селҗеезиндә тыйнэҗык тутарды. Ама бир гүн, ачан генә уурадыйды о чешмейә, таскәйи булмадыйды да не жаны аҗыдыйды, аалайжаа геләрди.

Бу чешменин йакынында йолун өбүр бойунда варды бир татар пунары. Ихтиарлар дәрдилар, ани бу пунар калмыш татарлардан билинмеер незамандан. Онун дини таа кимсей гөрәмемишти. Хем дәрдиләр, ани о ердә бир су гөзү вармыш да, о гөз ачылырсаймыш, вармыш ниҗә су буусун күйү. Гөз ачылмасын дейни, о ерә евелләр сыкыштырмышлар чок йыканмадык йапаа. Озаманнар чок татар ерлери беллийди бу күйүн мерасында. Тә Кара Иуванын да кенаркы баасынын ортасында варды бир татар күллүү. Ушаклар о күллүклери бүтүн гүн карыштырардылар да булардылар лүлеҗик, татар парасы, бонжук, түрлү демир ишләр. Инсан өлә дә дәрди бу ерлерә: «Татар күллүү», «Татар мезары», «Татар чешмеси» «Татар пунары», өлә калмыш евелдән.

Кара Иуван бабусуннан, Йорданайлан, йашарды бүүк евдә Гөргинин куфнесиннән көшә кошейә. Бу еви

Һапмышты кенди генчлииндә, таштан дуварлары, өртүсү дә гафтадан. Сора, ачан етишти оолу чорбажы, еви өрттүләр шицилайлан балык капчыы есабы. Кышын бу ев ичиндә оларды пек суук, зерә собасы пек ескийди, дуварлары да шансәра араланмышты. Ичерсини йысытмаа дейни дәду Пуван ташыйарды саман саман-ныктан. Иарым саманнык гетирәрди кимәр керә, ама ичерси хич дуймазды.

Кара Пуван пек ишчийди хем быздыкчыйды, ишсиз хич дурамазды. Ачан йыртыларды минтаны, ени күркү, йада антериси, вермәзди бабуяа йамасын, ама йамарды кенди. Варды кенди ийнеси, иплиң, йамалыы некадар истәрсән, бир торба долу. Кими гүнү о масус йаманырды. Соба ардындан бир енсәрдән индирәрди торбасыны пат үстүнә, айыарды кендинә ангы йамалык ләзым да тутунарды йамамаа. Минтаны онун шиндән ескиженди, артык доксан докуз йамасы варды, ама таа да ону хеп йамарды. Дикәркән херкерә бир фасыл түркү чаларды: «Дын-дыны-дыны, дын-дыны-дыны...» букадарды түркүсү, о да бишейә бенземәзди. Ушаклар пек артык онун йанына топланардылар, о да оннары пек севәрди, ама тез дә оннара үфкеси чыкарды, ачан оннар калабалык башына йапардылар, йа да бир зарар бишей. Хич азетмәзди, ачан онун йамалыкларыны торбадан чыкарардылар да даадардылар бүтүн ичерсинә.

— Хелә гогоманнары, не дурмәэрсыныз услу? Хадидин бурадан, гелдиниз саде зарар йапмаа! — Ама

ачан гөрәрди, ани ушаклар тыдылар да башлээрлар айытланмаа йанындан, жаны, ажыйарды да дөнәрди үфкесиндән:

— Ха гелин, евлатларым, гери, ха олмады бишей, гелин кызым, чоҗужакларым, отурун дәдунун йанында, дәдунун ушаклары, ток-ту-быде, быде-е... Да дөнүп, кендикендинә айыфланырды:

— Хелә бәндә дә келлә, кууайым бән ушаклары, хич дүшүнмедәән гүҗендирейим оннары!? Не йапты оннар? Бишей. Ха, бендә дә кафа, коҗа карт ешек...

Йок не демәә, ислә үреkteйди бир дәду.

Йордана бабу, Кара Йуванын карысы, алчарак бойлу бир карыйды, беслийди. Тени кулайды. О пек йавашты, аар башлыйды, сеси май ишидилмәзди. Хеп рөкә ишләрди, ама ишләрди камил, иплик сансын фабрикадан чыкарды. Ишләрди некадар ишләрди да уйкусу гелип, дайарды рөкейи дувара да йангеләрди, хор-хор уйуйарды. Ама тез уйанырды да генә ийи кывратмаа чекедәрди. Йордана бабу таа чок ушакларын арасында куфнедә дурарды, рөкә ишләрди, хализ кышын, ачан бүүк евдә суукту. Кара Йуван да таа чок дышарларда: йа читен өрәрди, йа да кечи кылындан чарык ипи кыврадырды. Ачан варды лүзгәр, гидәрди дерменинә ун үүдәрди. Кимәр керә бабуу да алырды дерменә йардым етсин канатлара капаклары коймаа, йаки башка ишә туттурарды ону:

Илкйазын лүзгерләр бир пек хызланэрлар, бир йавашыйэрлар. Ачан лүзгәр хызланырды, дермен уулдарды

дөнәрди. Дермен саабиси чабужак хызланарды чатыҗа, йавашытсын ону бирәз. Кимәр керә лүзгәр йымышарды да дермен гүжүлә дөнәрди, саде еклери гыжыргыжыр йапардылар нижә йааланмадык харабаны одун текерлеклери да сансын аарлыктан иннәрди. Бирдә, хептән дурарды, дерменин ичиндә уулту, тракламак кесиләрди. Саде онун араларыкларында мизләрди лүзгәр, сансын истәрди ичери гирмәә. Лүзгәр генә хызландыйлан, дермен дә йаваш-йаваш гыжырдайрак чекедирди дөнмәә гиттикчә таа хызлы, таа хызлы, артык бүтүнүнә сарсаланарды. Дәду генә чатыҗа хызланарды запетсин ону. Да дайма хеп өлә битиринжә үүтмәә. Дерменин уултусу кулакларыны саар едәрди. Чыкарды дерменин ешиклеринә бирәз илинненмәә. Орадан бүтүн күй гөрүнәрди: горунади отрада клисә, каршыкы маалә, салкым аачларын төлегелериндә шиндилалы, сазлы йада кимиси тенеки өртүлү евләр; варды чөлмеклән дә өртүлү биркачев; бирә-бир гөрүнәрди чайыр су дересиннән, хатияда тыйнак хем демир йолу, кырмызы будкалар, товарни нижә тыртыл гиби гидәрди ашақы күйлерә дору түтүнжүүнү атып хеп бир тарафа күйүн үстүнә; кимәр керә кара көмүр түтүнү етишәрди таа она, дерменә; гөрүнәрди, нижә чифтчиләр ауллар ичиндә сүргүлери, борналары дүзәрдиләр, кимиси дә саманныклары кыш чөкмесиндән дорукларды үстүнә да койардылар калын күтмек, йа аар таш, ки лүзгерләр актармасын; орадан ишидиләрди, нижә читлерин үстлериндә йа дамнарын

башында дикили токмаклы дерменжикләр дөнүп такыр-дардылар, гаргалары, саксаннары ўркүдәрдиләр.

Бирдә, бакмышын, бириси чувал папшойлан йада боодайлан сыртында икикат олмуш дерменә гелер. Тә инейә-иннейә пинер мердивендән йукары. Дерменин ичиндә чувалы дувара дайайып, еникуну ону ерә сал-верер, калпааны башында чыкарып силер терли анны-сыны, суратыны, да калпаа генә башына койуп отурэр бир долу чувал ўстүнә.

— Нижә, амужә лүзгәржик вар саснсын?

— Лүзгәржик вар, етер некадар, ама дийл өлә уйгун, нижә гүзүн йада кышын: бир хызланэр, бир дурэр да шашырдер дермени.

— Бакэрым, унжәз ислә, иымышак олэр.

— Ей, нижейсә лүзгәр. Ачан уйгун лүзгәр ун таа да ий олэр.

— Незаман вар нижә ўүдәсин беним дә боодайымы, ба амужә, өбүр гүнә хедерлез, кары истәрди биркач колаччык йапсын.

— Ей, чожуум шиндән йарына калажэк, зерә авшам ўстү лүзгәр йавашыйэр хептән.

— Бак та ўүт сабаа насы-нижә.

Авшамнеин лүзгәр хализ дә йавашыды. Кара Йуван бакып дингилә дәрди «Ток-то-буде-буде-е» да сыкарды дерменин дургучларыны, каейн индирәрди ашаа да бакып хепси сырада мы, аларды торбажыыны, чыкып китләрди дерменин капусуну бир бүүк анатарлан да инәрди мердивендән ерә. Аларды казыы ердән да дай-

арды онуннан дерменин бир канадыны, бир-ики бакы-
нарды, сүнкүрәрди тоозу бурнусундан да үүсүрерәк
йолланарды ева дору хем душүнерәк, не гетирежек
онун ихтиарлыгына йарынкы гүн.

* * *

Кара Пуванын бир оолу варды бир да кызы. Оолу
Гөргийди. Кызыны евердийди Кеменчежилерә. Кали-
найды ады.

Кенди калдыйды оолуннан евлериндә.

Гөрги бойлуҗа бир адамды, генишчә омузлу. гөз-
лери ешил, чакырлы бирәз. Йавашты пек хем услуйду.
Сүүмәк иш онда йокту, прост лаф та генә. Қаланыны
да бракмазды прост лаф десиннәр, евин долайында сык-
лык ишитмесин:

— Ишитмейим евин долайында сыклык едәсиниз,
Не, бурасы даалык мы, нашей? — таказа едәрди дай-
ма чоҗукларына. Ушак она аллаа вермишти чоҗук та,
кыз да бир ичер долусу, салт беслә, гийдир хем чык
өннеринә.

Гөрги пек севәрди чифтчилини. Ежәрди чок тарла, ама
ишинә бирәз палачорду. Ангы тарланын ичиндә дизә-
дән хардал чичек ачарды, о онун тарласыйды. Бирәз
үүнүҗүйдү, ама пек севәрди о да ийлик йапмаа. Ангы
адам күүдә аач каларды, имелик ичин она геләрди.
Қимиси өдүнчү чевирәрди гери, ама чоойу чевирмәзди,
зерә биләрдиләр онун йымышаклыгыны, о да өдүнжү

гери, аллаа корусун, истемазди бир керä билä, кыйыш-мазды да öлä дä калырды. Карысы, Доки, бунун ичин кимär керä таказа едärди:

— Не, ушаклар савашэрлар, ишлеерлär, сән дä аалеми беслеерсин. Тä, евин öртүсү чүрүк хептән, ени öртүлäзим, сән сä буннары хич дүшүнмеерсин. Бу ийликлär сени казма сапына чыкаражжлар.

Гörги сä хич үркмäзди бари:

— Сус, мари, аллаа бана вережек таа да чок, — да саушурду бир тарафа.

Нижä дä олса, Гörги ий чорбажыйды, ислä тертип-лик дүздүйдү кендинä. Ачан 1904—1905 олдуиду кара кытлык, ону хич пирä дä даламадыйды, чоойуна имеликлән йардым еттиydi, аачлыктан куртардыйды. Ба, о ий үреклийнән хем йымышаклыыннан, дүштүйдү бир шалвир алышверишчинин тузаана да май кайбедеждейди хепсини, төлмääни дä сыртындан. Романенкулу екин безиргäни Матус, зенгин бир коммерсант, бу кытлыкта миллиону кырдыйды, зерä күйлерä гетирärди екин да аач оланнара верärди, ки ени берекеттä чевирсиннär процентлән. Бу күйдä о есапладыйды, ки Гörгийä гетирсин екини дä ко о даатсын инсана, о да со-ра гелән йыла топласын. Гörги даатмаа дааттыйды, ама топламаа топлаямадыйды да гелдийди сыра сатсын öкүзлерини хем биркач тарла туканнара да öдешсин Матуслан, сансын онун бүүк зору варды зенгиннетсин бу коммерсанты. Салт ийлиннән о бу иши пэцит-ладыйды.

Гörги кавгажы дийлди хич. Ихтиар бобасы, Кара Иуван, кимär керä сарфoшкан тутунарды онун башына:

— Ха, сән чорбажы олдун, бени шансора саймээр-сын чорбажы еринä. Алдын елиnä хепсини, бана харч-лык бир капик вермеерсин, бир ушаан елиnä бишей йок не верейим. Тä Мусти Иванчу..., бән сә йашээрым ики елим таш алтында. Билäсин, пезевенк, ани бән дä алажам пайымы да чыкажам башка...

— Ха, тетэй, сән дä, йок ишин. Не йок не ийäсин ми, оса йок не гийäсин ми? — еникуну дәрди она Гөр-ги да гидәрди хармана ишинä.

— Доба! Хич чекишмää дä дурмээр. Бунуннан йок насыл кавга да етмää, чатлайасын, дийл азбучук, — хомурданырды дäду, да тükүрүп ардына, о да вазге-чәрди. Ачан са айарды, хич сансын бишей олмамыш, кенди дä шашарды, нечин пайыны айырмаа истәрди.

Гörги бежерәрди түркү чалмаа, севәрди дүүннердä хем башка сыраларда карысыннан ики сестä, бир ни-жä бир дä калын сестä, түрлү гөзäl түркүлär окумаа. Хем дä биләрди: «Пийада дедим», «Гурбетликтä», «Ту-на башында», «Оглан-Оглан», «Ушүдүм», «Чекиргейи наладым» хем чок таа башка ески түркүлär. Ама он-да бир сыра олсун, йа да о саадыч олсун, озаман она түркү чалсыннар, «Кадынжа» каршысында ойнасыннар пек севәрди.

Карысы, Доки, генä бойлужа бир инсан, карагөздү, ама тени биаз, гөзälди бир гагаузка, нижä чок разгелер бизим күйлердä, хем дä шенди, лафчийды, жүмбүшчүй-

дү. Онунан ким дә каршы гелсә, лафетмәә доймазды. Пек мукайетти. Кышын хализ, бакмышын, кывырма, плэчинта йапмыш; йада авшамдан фырына бир сары кабак атмыш да сабайлан ону чыкарып, бир калай синин ичиндә ичери гетирмиш ону; бакмышын йазын, бир када боза курмуш, йа коваша. Ишинә дә о пек чакпукту. Ушакларыны чок севәрди хем пек йалпакты оннарлан. Ама четинди дә оннарлан. Дүүсүн башка ушаклар онун ушааны, о да гелсин она аалайрак аалашмаа, Доки хеп ону чекишәрди:

— Башка керә сокулма, жаба о сана урмамыштыр, — да о да она биркач шамар кычына урарды да дәрди отурсун евдә, ойнасын аулун ичиндә.

Гөргинин хем Докинин илк евлилик йыллары, генчли и дейжез, шиндикисинә хич бенземәзди.

Қара Иуван, Гөргинин бобасы, фукарейди, чорбажысызлыды, оннары күллү куфнә ичиндә евердийди, орда да йашадыдылар бир парча вакыт таа Гөргин тутгунунжа бир парча чорбажылык. Илк ушаклары Гөргинин дуудуйдулар бу куфне ичиндә, орда да күчүклүүнү гечирдийдиләр. Урвара, Иувана, Кости ен илк ушакларыды.

Куфнә алчакты, сыкыйды, варды бир бөлмеси, нәнда йашардылар, бир дә хайады, нередән собайы йакардылар хем дә котлонда имәә йапардылар. Куфненин үстүнә Доки йада кайыннасы, Йордана, атарды карыштырайажаа, кочоврайы, сажайжаа, бир лафта, хер бир иши, ани кулланылырды евдә да хайада пек сымаз-

ды. Ба Гөргинин бобасы да кими тырмыжаа, дейрени, сопа гиби аваданныклары хеп о күллү өртү үстүнә атарды. Чодуклары да, Кости, өртүнүн арттакы тарафшына атарды кызааны (мотоону), колада пардысыны, газгалажыны — о куфнә үстүндә артык не йокту: ка-да чемери, пулук текерләә, ески емени, чарык... Көпек тә хеп куфнинин үстүнә пинәрди, күллери бираз ойарды да раат йатарды. Нечинсә, пек севәрди орада диннемәә. Бу гүндүздү, ама гежә хеп куфнә үстүндән аякча саларды сокаа дору гечәннерә йа башка көпек-лерә.

Кышын ичери енез дуумуш кузужуклары гетирәр-диләр, пурчелжиклери, йа бузаажы. Илкйазын хайат-чык доларды пиличлән, ачан дышарда хава таа серин-ди. Те өлә йашарды бу гагауз сойу.

Гөргин ама дийлди разы бөлә йашамайа, бөлә тутум-нара, бөлә сыралаа, ани бобасындан гечәрдиләр онун да өмүрүнә. Азетмәзди, ани куфнинин өртүсүнү түр-лү ишләрлән долдурэрлар:

— Не о куфнинин үстүнү долдурмушунуз, башка ер ми йок? Йапмышыңыз орасыны сансын ески-бус-күлүк панайыры. Гөрмейм бундан өтейә орайы атасы-ңыз бишей! — Да кенди тутунарды индирмәә кими ишлери орадан.

Етмәзди некадар күчүктү куфнә, оннар да чоклук-ту ичиндә, ама чок керә дәдунун Калина казынын да ушаклары оннарлан барабардылар. Онун кожасы, То-дур, о вақыт салдатлык йапарды, Калина да евиндә

ики ушаклан йалныз калдыйды. Иш вакыды о гидәрди баалара, кыра, ушакларыны да бракарды Гөргилердә анасына, зерә евдә йокту кимә браксын оннары. О ики ушак афтайлан дурардылар буннарда. Куфненин ичиндә собадан баш дуварадан топрактан бир пат варды, үстү хасырлан дөшелди. Ерлерә Доки дөшәрди ири пак саман, хализ пазарлара каршы, ки сувалы ерләр казылмасын. Гежә о топрак патын үстүнә дизиләрдиләр йатмаа, Калининанын да ушакларыныннан, хепси таман докуз киши. Нередә ушак чок, орада шамата да бүүк. Доки кимәр сыра быкарды бу калабалаа.

— Аман, аман, — дәрди, — етмеер некадар беним-киләр вар, таа буннар да башымда. Ха чыкын бираз дышары, дышарда да ойнайын, ичерсини тоз-думан йаптыныз.

Дәду са, Кара Йуван, ушаклары пек севәрди, үстлеринә тоз кондурмазды. Ачан аннарды, ани Доки ушаклары чекишмиш калабалык йапмасыннар, тутушарды да тутунарды азарламаа:

— Сиз Калининанын ушакларна докунмайыныз, зерә сиз билирсиниз йа-а! Оннар да бизим. Дурарсалар биздә не олмуш, евин бир көшесини имейжеклар йә? Дәдунун евлатлары, токто-быде-быде-е, — нижейти онун лафлары, бир-ики оннары севәрди да гидәрди ишинә.

Кышын, ачан авшам оларды да хепси ичери топланардылар херкези ойланырды не ишиннән олурса. Гөрги, айлә башы, ердә саманнар үстүндә чарыкларыны чыкарарды да чүрүмесиннәр дейни ичлеринә саман дол-

дурарды да собанын бойуна ерә дизәрди оннары, кенди дә пат үстүнә пинип узанарды да, йа гөзәл бир түркү туттурарды, йада узун бир колада чаларды, ачан колада йаклашарды, ки ушаклар үренсиннәр. Дәду, Кара Пуван, йа мешиннерини, йа күркүнү йамарды; бабу, Йордана, хеп рөкә ишләрди; Доки, гелин, генч ана, софрайы авшам екмәә ичин хазырларды. Патын үстүнә койарды томбарлак алчак софражыы да таа койунжа шопарлар сарарды ону доздолай, херкезин елиндә одун кашык да бекләрдиләр о бүүк чанак долдурулсун кайнанмыш сүтлән хем котарылсын софра үстүнә бир бүүк мамалига да гиришсиннәр имәә. Софрайы топладыйнан генә херкез кенди ишинә бакарды, ушаклар да делермәә башлардылар, зерә чоклуктулар. Бак кышын гежеләр узун, оннарын уйкулары гелмәзди.

— Сиз таа шымаражэныз мы? — Доки бир неедән сора дарылырды оннара. — Йа бән сизә калкайым, сизи гаргалары йа, артык кафамы шиширдиниз! — Да оклавайы сергендән алып, аркаларына бирәр оклава чекәрди. Ушаклар кедижикләр гиби йаваш олардылар, бирәр-бирәр соба ардына тыкылардылар. Орада бири-бириндән гүлежектери өлә чыкарды, ани тутамаздылар кендилерини, ама коркардылар пек гүлмәә, ки о оклава инмесин оннарын сыртларына. Дурардылар өлә некадар дурадылар да сора чыкардылар, о таа күчүкләр сүмүклерини чекәрәк, да собанын бойуна дизиләрдиләр.

Бир кырык черептә койун йаайы ичиндә бир өз.

ичерсини гүжүлө айдыннадарды. О өз бир күчүлөрдү, бир генә, кара түтүн салверип, йукары узанарды. Доки ону дайма пакларды, койун маказыннан йанмыш ужу-ну кесәрди таа хепси йатынжа гежә уйкусуна.

Икинжи хорозларадан ислә бир уйку чекәрдиләр, ким уйуа биләрди, зерә Йордана бабуу уйку пек тутмазды, дәдуйу да генә, безбелли ихтәрлыкта: Гөргү, Доки чок керә уйанардылар етапниини сесинә, ани сак гежә хавасында ишидиләрди, нижә хурулдээр рел-цалар үстүндә текерлекләр, йада нижә паровозун ба-артмасы йарарды алчаклары. Фагоннарын шафклары евлерин пенчерелеринә уруп бирә-бир айдыннадырдылар ичерлерини, ани ердә ийнейи варды насыл буласын. Гөргү алып сыртына тулум күркү, чекип калпаа башы-на чыкарды дышарларыны долашмаа, койуннары бак-маа, кузу бишей йок му, да бираз гезиндийнән саман-нык йанында, дөнәрди ичери. Бакырлыкта тарашлайып су чөлмәәни калай бакыра далдырарды да гурт-гурт ичәрди суйу, гежә сусузлууну бираз сүндүрсүн.

— Гөргү бә, гетир бана да бир чөлмек су, — ени-куну фисирдәрди Доки, — не суйа йакты, сансын ими-шим сужук.

— Беким дә имишиндир уйкунда. Бана калса — те о авшамкы туршулар бизи өлә сусатты.

— Иа о етапни таа ишидилер ашаада, чайырлар не чекер сеси. Ажаба узаа мы гидер о? Чадырадан өтишер ми?

— Мари ахмак, етапни гидер таа Ренийя, сан са Чадырадан...

— Ей, бян нандан билейим? Сансын бакалар бени поездлан гездирдийдиләр??

Ихтиарлар арада саата офлардылар, ушаклар кнми дүшлериндә лафедәрдиләр, йада бирисинин терси дөнмүш хызланэр паттан ерә, анасы ону усландырэр, йорганы ерлештирер, ангысы ачылмыш, өртеер... Гөрги йатмыш шиндән уйуклээр, кары да она йаннашып, есейип биркач керә, генә уйукламаа савашарды, зерә сабаадан варды таа бир хайли.

Сабаа. Хорозлар кимеслердә, дамнарда өгерләр буазларыны йыртажәклар, ама сеслери буунук ишидилер. Оннар санки севинәрди ми, ани сабааа каршы не каар йыымыш, байыр кадар!? Куфненин саде бир көшеси гөрүнәрди пойраз тарафындан. Бак ачан кышын каар бораннан йаамаа башларды, дышарда гөз гөрүнмәзди артык караньык чөкәрди. Да тутарды үч гүннән үч гежә. Дышары саде Гөрги чыкарды, хайваннары алафламаа. Бираз таа сора кызларын таа буужәә мезарлык пунарларына суважиләрлән гидәрди су гетирмәә. Күртүннери гечинжә, гидинжә-гелинжә, үстүбашы каар оларды, йанаклары кыпкырмызы коор гиби йанардылар. Гирип ичери — ху собайа еллерини йамарды. Анасы бракмазды, ки ажымасыннар да таа нй каарлан уусун оннары койарды, йада башында сачларына ууштурсун дәрди.

Ачан каар бораны дурарды, Гөрги каар атмаа ги-

ришәрди. Илкин куфненин өнүнү пакламаа чекедәрди. Бурада каар куфненин капусуну хептән тыкарды, каар дувар гиби дурарды, таа куфненин тепесинәдәк. Гөрги бирдәнбирә саде йолжаз ачарды. Йолжазын ики тарафында каар байыр гиби дурарды. Бөлә йолжазлар о ачарды хамбаржаа дору, маазайа, нәндан сора Доки фытасында гетирәрди ун, йа пейнир, йаки кабак да кәмил пләчинталар фырына атарды. Хем дә гетирәрди лаана туршусу, патлажан туршусу имәә. Бөлә саургуннарда Доки ачарды кадажыы гүвем туршусуннан.

Гөрги хеп каар атарды. Кимес, нәнда тауклар капалыйды, хич гөрүнмәзди каардан. Гөрги пакларды онун өнүнү каардан, о бүүк ташы, ани кимесин капжууна дайалыйды, актарарды бир тарафа да капужук ачыларды. Тауклар, узадып кафаларыны, бакарларды дышары, ама биаз каар оннарын гөзлерини кесәрди да оннар кыпыштырып гөзлерини чекинәрдиләр гери кимес ичинә. Бир недән сора таа пекчә узадардылар кафаларыны да, бир баарыш калдырып, дышары фырлардылар таа куфненин өнүнә, нәнда Йордана бабу фытасында тенә оннары беслемәә бекләрди. Кими таук учамамыш пак ерәдән да коңмуш күртүн ичинә, саде кафасы гөрүнәр. Бөлә калып бир-ици сора генә фырлайып о да етишәрди пак ерә да тамах-тамах тенә топламаа башларды, сансын етиштирсин өбүрлерини. Хеп бурайы йол ашыры комушуларын гугушлары да учардылар да бөлүклән конуп гиришәрдиләр тенә гүшаларына үклетмәә, сансын чалмаа гелмишләр.

Хайваннары суладыйнан, алафладыйнан, Гӧрги куйярди алтларыны, дӧшӧрди бираз куру фышкы да гелӧрди ичери сабаа екмайни имӧй.

Кыш хеп ерлешӧрди бу куйлердӧ сансын узун вақыда.

Доки чок керӧ кышын ичердӧ дӧзен куарды да докуйарды афтайлан, кимӧр керӧ дӧ айлан: саргы, улама, кадрӧ, килим, парча пала, дими, чукман, бӧрӧнжӧк. Узун гежелердӧ чок иш етиштирӧрди докумаа. Каланы зерил-зебил уйуардылар, о са хеп докуйарды, гежӧ йарысы гечӧрди, хорозлар икинжийи ӧтӧрдилӧр, о хеп бир докуйарды. Ишидилӧрди, нижӧ айкаларынан аазлыы дийштирӧрди, тefӧлери урарды.

Докумакта чок керӧ кызчазлары она йардым ерӧрдилӧр, ба кӧр Кости чожужаа да: масурлара иплик сарардылар, келеплери, ийлери ипликлӧн еллериндӧ тутардылар, ачан о йумак сарарды, цапулары гери сӧрӧрдилӧр; мекик елиндӧн дӧшсӧн, калдырып она верӧрдилӧр.

Дӧзен ичердейкӧн пек сыкыйды, да хепси быкарды она, артык дарсыйарды жаннары. Не севинӧрдилӧр ама хепси, ачан дӧзени кесӧрдилӧр да урадардылар хайада, сора да дама асардылар!!

Илкйаза дору, февраль айында, кӧчӧк гӧжӧктӧ, нижӧ деерлӧр гагаузлар, койуннар кузуламаа башлардылар. Иатысы вақыды Гӧрги шансора хер авшам гиннӧрди дӧ гидӧрди дама, сайада хайваннары долашмаа.

Хемен бакмышын, бирәр кузу ичери гетирәрди анасыннан бұлә. Кузуйу ерә койарды, йаш, ушүмүш, йапрак гиби титирейрәк. Бир недән сора кузужук йасынарды, бирәз куветленәрди да ха еммәә аранарды. Гөрги калдырарды ону аякча, кафасыны еллән тутуп, анасынын елининә дорударды. Кузу, таа ахмажык, хызларды еммәә, нерейи дийл ләзым өлә, ани ону запедәмәздин. Биткидә буларды мемейи да тамах емәрди, куйружааны титиредерәк хем дайма зоткажыыннан урарак анасынын елининә, сансын чоктан билирмиш бөлә ишлери, о са сефтейди. Бирдә, о алажа котобан, быкмыш ани соба йанында уйумаа, калкып ериндән камбуруну йукары чыкарыпта герилер да зуп ерә атлады. Койун гөрдүү гиби урду өн аяаны ерә да хызланды кедийи сүсмәә. Кузу онун алтында башындан ашыры гелди. Кеди коркудан ху көшейә бакырлык үстүнә, орадан да ху соба үстүнә. Су чөлмәәни актарды — ерләр саде су олду, соба үстүндән биркач йумак ерә дыгырланды, сансын биткиси олмайжэйдь шансора.

— Кырладын шу котобаны дышары, хайырсызыны йа, — чекетти Доки баармаа, — йа баксана сән, не зарарлар йапты! Тутун шуну да фырладын дышары, етти кыздырды кендини о собада.

Пувана, кызы, таа шереметчә, тутуп о кедий йакасындан фыйдырды ону капудан хайада. О бир-ики маулады орада, безбелли азетмеди, да саушту.

Сабаасы Гөрги койуннан кузуйу гери сайайа гөтүрдү.

— Некадар заамет, некадар пислик, бу кузуларлан ужу-бужу йок, — дәрди кимәркерә Доки кожасына.

— Нәпасын, мари? — еникуну о да она дөнәрди лафыннан. — Койун кокусуну чекмедәән, койун тут-маа йок насы.

Нижейди, ама о кышлар некадар да дерин олсуннар, ычвгынны, сансын маасус чифтчи инсан ичиндиләр, сансын маасус койун, хайван бакмаа дейни өлә олардылар. Да гечәрдиләр ояа, ама файдалы, севирик-ли, кәр шен дә. Тә, топланмыш кызлар куфне ичиндә дернек отурмаа. Беш-алты кыз топланардылар херкез кенди ишиннән. Урвара, чааран кызлары дернәә, таа гүндүздән алырды елинә лампанын карпузуну да гидәрди комшудан комшуйа бидүнч газ аарарды, ачан оннарда булунмазды. Черәптә өзү дернеклердә йакмаздылар, зерә о көр йанарды, тütәрди, гөзлерини йакарды хем дә. Лампайы ама йакардылар салт бир сырада йа дернеклердә — газ пек олунмазды, лампа шишеси дә генә. Тутунарды кызлар түркү чалмаа. Илкин таа кахырсак түркүлери башлардылар, дейжез, «Маринки», «Надийн мамусу йавклу етмиш», «ҮҮсүз түркүсү», «Падишахтан киат гелди» хем башка да, сора гиришәрдиләр маанелерә:

Авада учан кушмудур,
Канады гүмүшмүдүр?
Бени йардән айыран
Ажаба гүлмүшмүдүр?...

— Сөлесәнезә, таа нәнда отурәр кызлар дерне? — кыйышарды сормаа кызларын бириси чоҗуклара.

— Ангильҗик Ләнкаларда...

— Мусту Фениләрдә...

— Тодрикаларда...

— Селәм гөтүреҗениз ми, верелим сиздән?

— Буйурун да верин, гөтүрүрүз.

Да кызлар бирәр бойалы йапаа иплик баалардылар чоҗукларын гайтанны минтанкаларында бир дүүмейә, сөлейип, ангы кыза о селеми гөтүрсүн Бу адеет таа да пек шеннендирәди чоҗуклары да оннар саалыҗаклашып ичердән, калунун өнүндә бир наара калдырардылар да гидәрдиләр күй ичинә башка дернекләрә дә уурамаа. Бир геҗә кызлар кухнә ичиндә дернек отурркан, комушунун чоҗуу, Васи, кухнә үстүнә пиндийди да демир сопасыннан өртүйү делдийди. О деликтән кызларын үстүнә күл акыдарды. Кызлар хепси дышары фырладыйдылар баксыннар, не олду. Васи сокаа качмышты да орадан кызлара каршы киз-киз гүләрди. Бу чоҗук Гөргиләрә чок зарарлар йапарды. Бир геҗә дә аач үстүндән ен бүүк буурайы тутмушту да башка чоҗуклардан бүлә ону имишти. Биркач гүндән сора дернекләрдә хем гүләрмиш, хем сөләрмиш: «Ей, о буура өлә бүүктү, ани еди киши ону имәә битирәмедик!»

— Буулэймышын сән таа исләә, җанымы да йактын! — бетфа едәрди она Доки, аклына гелдикчә.

Кости Горгинин илк чоҗужаады кызларын ардына. Гагаузлар пек артык чоҗук севәрләр. Иуваноглулар да бу чоҗужак бүүк севинмеликти. О да какусуларын арасында бүүәрди, акыл капарды, ама пек севәрди сеслемәә дәдусунун масалларыны, жўмбўшлерини, аннатмакларыны.

Қара Иуван дәдусу пек севәрди, хализ кышын, аннатмаа евелки заманнарда неләр олмуш. Топрак патын үстүнә түркчә отуруп, ески рубаларыны йамарды. Да некадар йамарды, хич сысмазды аазы: йа аннадарды бишей, чаларды «Дын-дын, дыны-дыны». Онун түркүсү букадарды, башка түркү чалмаа о билмәзди. Ийнейә ипи гечирмәә пек гөрәмәзди да бунун ичин Костийи таа чок йанында тутарды. Дикәркән дә чок ишләр аннадарды.

— Сөлейим сана, дәдунун чоҗужаа, нижә гагаузлар, те бизим бу гажаллар, буралара гелмишләр евелләр хем нәндан гелмишләр. Беним бобама дәрдиләр Қара Танас. О бир шопармыш о заманнар, сендән күчүк. Да онун тәтусу хем малиси, дейҗез, беним дәдум хем бабум, тутардылар аклыларында нижә оннар гелмишләр Булгария тарафындан бу ерлерә. Хеп сөләрди бабум, ани «вилиаттан чыктык, чоҗуум, Анадолудан» да со-ра таа екләрди: «Молдувадан гечтик илкин, Хуштан, да етиштик бурайы».

— Е нечин дурмамышлар ойанда да гелмишләр бурайы йа, ба дәду?

— Нечин, чожуум? Зормуш ойанда, имелик етиш-мәзмиш, инсаны да түрк хем булгар заабитлери зее-дәрмишләр, алармышлар оннардан хепсини нелери вармыш, ама хализ деликанны чожуклары хем кызлары тутул топлайып хайдармышлар есирләә, сатырмышлар оннары. Ачан ишидилirmiш, ани гелер күйә түрк салдатдары, кызлары, генч гелиниери инсан саклармыш саманныклар ичинә, сандыклар ичинә, куйулар ичинә, нәнда ани оннары буламасыннар. Чожуклар фиданныклар ичинә качармышлар, йа чукурлар ичинә сакланармышлар. Күй ичинә гирип түрк салдатлары саманныклар ичинә кылычларыны саплармышлар, кызлары аарармышлар. Ангысына кылыч разгелирмиш, она йазык олурмуш. Чок керә бобалар күчүк ушакларыны даайа гөтүрәрмишләр да орада бакармышлар оннары таа аман гечинжә. Бир аажын көкүндә саклайып ушажы, дала бир сусак баалармышлар, ки лүзгердән аажа урулдукча тракласын да ушак она баксын алдансын ааламасын. Йада алданмак ичин бойнуларна түрлү йалабык ойунжаклар баалармышлар.

— Дәду ба, е о масал, ани «Трак-трак сусажым, бени бракан бобажым» озамандан мы?

— Озамандан, дәдунун чожужаа, — да силип йашланмыш гөзлерини дәдусу аннадырды илери.

— Қопайлыктан гагаузлар буйаны качмамыш. Некадар оннар Тунада буулмушлар ону айкырыларкан! Раа-

метли олсуннар, бүүн дә беки суйун дибиндә чүрүйер-
ләр. Некадар ушак үүсүз калмыш, анасыз, бобасыз:

Мали ма, мали,
Не зор үүсүз олана,
Уүсүз дә калана...

— Дәду ба, дәду ба, бу те о түркү, ани Йордана
бабум чаләр «Каdifедән о сеси»!

— О, чожуум, о, дәдунун чожужаа...

...Да аннадайым сана, чожуум, нижә геләрмиш га-
гаузлар буйаны. Оннар күйжак гөчәрмишләр беженей-
лән долу арабаларыннан, хайваннарыннан. Гежә ги-
дәрмишләр, гүндүз дә аачлыклар ичиндә саклы дурар-
мышлар, зерә түрк карауллари хем салдатлары раз-
гелип оннары гери чевирәрмишләр. Бу бетерә арышла-
ры дайма дивштирәрмишләр: бир арабанын илерсинә,
бир герисинә. Гүндүз аачлыклар ичиндә ударркан арыш-
лары хепсини дорудурмушлар ойаны дору. Түрк сал-
дады расгелип гөрүрсә, санырмыш, ани буннар Түркиея
гидерләр да оннара докунмазмыш. Гежә олдуйнан генә
арабалары кошуп йола чекедәрмишләр. Арабаларда
вармыш рышницалары да, йарма үүтмәя дейни. Чаргы-
ны ара банын текерлеенә уйдуруп, араба гидәркән дө-
нәрмиш да дары уну үү дәрмиш бу йолжулара. Дары
унундан оннар мамалига, коваша, боза йапармышлар.
Олә оннар йол тутармышлар буйаны афтайлан.

— Е түркләр оннары хич ми тутмамыш?

— Чоюну тутмушлар, чевирмишләр гери. Ама он-

нар сора генә качармышлар... Ёе-е, о вакыт, чожуум, бизим гажаллар таа чок хайванжылыккан занаатланыр. мышлар. Бу бетерә оннар таа чок алчаклар, кулаклар, перделәр ичиндә ерлешмишләр, ки куйту олсун, су хем отлайжак. Тә, Жалтай күйсү: орадакы гагаузлар, сөлеерләр, илк баштан йапынмышлар, нередә шинди Чокрак панайыры. Орада ерләр дүз, некадар гөзүн тутәр. Кырларда о вакытлар адам бойунжа үсек испас оту, негаралык бүүәрмиш. Сырлар, хергелеләр, койунар о негаралар ичиндә йазы-кышы отлармышлар. Күйүн кенарында, бир дерин чукурун ичиндә, бир чешмә дүз-мүшләрди. Чок керә биз Чокраа панайыра гидәркән талигайы дургудуп, о чешмедән серин сужаз ичәрдик. Шинди о чешмеләр бозулмуш.

— Дәду, биз гиттийдик сенинән панайыра бән гөрдүйдүм йа о чешмелери?

— Гөрдүйдүн, чожуум... Да тә, бир йылын бу гагаузларын хергелелери негаралык ичиндә отларкан бир бүүк боран, чывгын йаамур копмуш да о хергелелери узак ерлерә хайдамыш. Инсан калкмыш-копмуш хергелелери аарамаа. Аарайа-аарайа, узакта бир дерин кулак ичиндә гүжүлә булмушлар оннары.

Гөрмүшләр озаман, ани дүзлүклү ачыклы ерлердә йашамаа оннара наафилә да бракып Чокрак ерлерини гечерләр бу кулаклык, пердели ердә йашамаа. Күйә демишләр Жалтай.

— Е бизим күй несой олмуш, ба дәдү?

— Олмуш о да несой олмуш... Ама шансора геч,

сәи ләзым йатасын. Гит ал фычыжыктан биркач сы-
зырма да катыккан брәз йатыжаа заман. Ама ийәсин
екмекләи, йаван имә...

— Дәду ба, йаарын авшама аннадыжан мы генә йа?

— Аннадажам, чожуум, аннадажам.

Дәдунун чожужаа!

* * *

Дүзлүктән, калын тозлу йолдан, долай күйлердән
Чокрак касабасына ярмаркайа үзлән талига гидәрди:
Узакта дан ериндә, иңжә маави думаннан сарылы, он-
нар гөрүнәрдиләр, иңжә күчүк карартылар. Саде каса-
ба ичинә гирикән, дөнәрдиләр хализ ешил канатлы га-
гауз, тукаи талигаларына хем алчак ангышлы молду-
ван арабаларына, үклү чувалларлан екин, сүүт фыш-
каннарындан өрүлү кулплу читеннән, папурдан кошол-
каларлан, хасырлан. Қими талигаларда, йатаккан ка-
падылы койуннар, кузулар баарышырдылар, кимисин-
дә — таук, өрдек, кааз, пипи. Қарылар гери дору, плә-
вайлан долу чувал үстүндә отурудулар да, арада саат-
та тауклары аркаларындан еллән бастырыдылар, фыр-
ламасыннар талигадан ерә. Забунарак терли бейгир-
ләр, ангыларын сыртларындан буу калкырды, талига-
алры калын тоз ичиндән гүжүлә чыкарарадылар.

Дәду Йуван артык нек панайыржыйды. О чоктан
бекләрди ярмарка гүнүнү. Қургаф бир серт адамды,
карысы са Йордана, беслижә бир карыйды, аар баш-
лы, иллән колайыннан ериндән кыпырмазды. Ярмар-

канын илерси гүнү, дәду Йуван еркен калкты, таа илк хорозлар өтмөдәйн талигайы шопрон алтындан чыкарды да капунун бөйүнә чекти. Талиганын ичинә арпа саманы дөшетти, бабуйлан икиси зар-зор үч чувал боодайлан долу талига ичинә йаттырардылар. Талигайы хазырларкан дәду сертлиндә дайма ташлара көстекленәрди да буна онун пек үфкеси чыкарды.

— Аллаа беласыны вереймиш, — үфкесиндән баарыды да ташы калдырып, бир ерә чекәрди. Карысы, онун чаармасына йавашлыындан, чабужак гелмәзди. Буна да дәдунун үфкеси чыкарды да аазы алдыы калдар баарарды.

— Сана деерим, тез геләсин, не орада быздыкланәрсин, чорапларыны бир саат аякларына салт гечирерсин.

Бабу Йордана алат-кыпырт, чорапларыны аякларына гечиригечирмәз, гидәрди дәдуйа чувалы тутсун, пләва ичинә долдурсун. Дәду Йуван пек тамахты; ачан бир ерә гидежек, алырды торбасына икишәр, үчәр малай хем талигайа үкледирди алаф артыыннан. Шинди дә бабуйа койдурду үч малай бир дә бүүк чыкы пейнек. Бу малайлар варды докуз кишия. Сора кенди дә талигайа бир чевиртмә бүтүн йапраклы кочан үклетти, — өкүзләерә алаф. Дүшмесинәр ерә дейни, өзегедән өзенгейә оннары чатылдан бааларды. Оолунун чожууну да, Костийи, калдырды панайыра алмаа. Бабуйу пиндирди кочаннарын таа тепесинә, чожуу да йанына алды.

— Тутун, чожуум те бу чатыдан ерә дүшмейәсин, — чожаа деди, кендиси дә ондан сыкы тутунду. Дәду Иуван кошту ики хевез үренмиш чекмәә дана, алды оннары едек да йола чекетиләр. Даналар, таа хажамы, хызлы аул ичиндән сокаа дөндүләр. Кочаннар өлә пек сарсаландылар, ани бабу чожуклан емен-емен ерә кайсыннар.

— Вый, ерә дүшериз! — бабу коркудан баарды. — Павашыг о даналары бә, не өлә алабилдийнә хайдээрсын? Йола дүзелдийнән даналар бирәз йавашыдылар. Чыктылар дүзлүк йолдуна, нередән талигалар бири бирини коулардылар. Йолжулардан бириси, гөрдүйнән Иуванын талигасыны кочаннан үклү, сорду:

— Не өлә талиганы үклетмишин, сватанак, бир ерә кышламаа мы гидерсин?

— Не, чок му гөрдүн? Таа сонда, сениг не ишин бән чок алаф үклеттийсәм? Бак таа ислә кенди йолуна, — Иуван үфкейлән ерифә жувап етти.

Сора кенди кендинә башлады мырылданмаа:

«Таа гүлмәә дә алажэк шу жанабег, кенди сә сыкылындан алмыш саде бир ики колтук. Қо битежек панайырда сенин алафын, не гележән сән бендән истемәә...». Дәду Иуван даналарыннан «хәнс-ча», артык Чокраа етишти. Йолда гидәркән, дәду Иуван, гөрсүн бир енижә партал, йа да демир чивиси, шуруп, «Оха-оха», даналары дургудурду да бу ески ишлери йолдан калдырып, талиганын герисинә, кочаннары аралайып, сокарды. Ески-пүскү шейлери топламаа о пек севәрди.

Евдә хамбарын чардаа ески шейләрлән долуйду. Не йокту орада: чиви, шуруп, алка, пулук текерләә, машина чаргы, чарык парчасы, түрлү шейләр, Оолу, Гөрги, онун бу табияти ичин ону таказа едәрди:

— Не сән дә, йок не ийәсин ми да ески шейлери топләэрсин?

Дәдунун үфкеси чыкырды да даргын-даргын дәрди:

— Ко, ләзым олажжәк сана бир борна диши, йа да бир шуруп, не гележән сән чардакта аарамаа...

Ярмарканын мейданына гирәркән, бир тарафта тафтадан сыра екин хамбары варды. Спекулянтларың приказчиклери талигалара каршы чакырдылар, екинин пробасыны алып, онун паасыны сөләрдиләр. Талигалары да хамбар өнүнә чекәрдиләр. Дәду да талигасыны чувалларлан чекти. Кочаннары индирди бир тарафа, бир адама теклиф етти йардым етсин чуваллары талигадан индирмәә. Адам генч, каави йалныз алды чуваллары да чеки үстүнә койду. Приказчик, нижә бир фокусник (гөз бойажысы) тез гирелери чекиә койду, чекийи тез денклештирип, капады ону.

— Ал чуваллары да хамбара гөтүр, — приказчик еллериңи ууштурарак деди.

Дәду Йуван чуваллары хамбара бошалдынжа, приказчик квитанциейи хазырлады.

— Некадар? — дәду сорду.

— Онүч пуд хем ики бучук фунт, нижә антекада, на квитанциейи, гит конторайа параны кабул ет.

— Некадар? — дәду енибаштан сорду.

- Сана сөледим, онүч пуд ики бучук фунт.
- Йок, олмаз олсун окадар.
- Насыл өлө олмаз олсун, не бурада сени алдат-
маа мы дурэрыз?
- Бән екини евдә чектийдим.
- Некадар чектийдди?
- Чектийдди ондөрт бучук пуд.
- Евдә сән белки бабуну да кантара койдуйдун.
- Бән таа ий те о чыфыда екиннерими верейдим.
- Не, сән санэрсын чыфыдын чекилери дору, бизим
дә динл ми? Сән бизи, машельник йапэрсын, бизим
сөзүмүзү бозэрсын, йа бән городовойу чаарэйым...

Дәду Йуван нилтти башыны да, дүшүнэрәк квитан-
циейлән конторайа гитти. Парайы кабул еттийнән, ко-
чаннары енидән талигайа үклетти, даналары кошту да
ярмарка ичинә гирди. Талигайы чекти таа кәнара бир
бош ерә, колверди өкүзлери, баалады арыша, койду
өннеринә бир кужак, кенди дә отурду талиганын кру-
часы үстүнә да парайы койнусундан чыкарып, саймаа
башлады. Бабу да чојуклан парталлары талигадан
ерә индирдиләр, торбайы екмеклән да ердә, дөшели
бир бош чувалын үстүндә, сабаа екмеени имәә отур-
дулар. Идиктән сора бабу, калан парча екмеклери тор-
ба ичинә койду, аазыны торбанын ислә баалады да
асты герики сүвейә. Орада өрттү ону бир палајыккан.
Сора дәду Йуван сымарлады Костийә дурсун талига-
да, колласын өкүзләр бошанмасыннар бир түрлү да
исиннәр торбадан екмеклери, кендилери дә панайыр

ичиндә гиттиләр. Панайырын ичиндә инсан фыйылдээр
нижә карымжалар. Уултудан инсан бири бирини иши-
дәмеер дейни хепси, баарып да лафедер. Панайырын
орта ериндә халвицажылар, квасчылар кармызы ка-
нарлы биз зонтларыны курмуштулар да дурмамайы-
жә баарэрлар: «Халвица-аа, халвица-аа!» «Урүүш еди-
бурай, бурада суук, татлы квас, суук татлы квас!» Би-
рәз өгөөдә дә бириси баарэр: «Бозаа, боза, кывры-
куйрууну да тоза!» Тә балаганнар матернейләи уз бир-
сырада дурэрлар. Оннарын да ашаайында галангере-
балаганнары. Дәду Йуван бабусуннан балагандан ба-
лагана гечип, гөзәл маллары гөздән гечирирдиләр.

— «Бурайы, бурайы, папаша, буйурун, белки хо-
зьякана те бөлә бир шалинкажык ләзым, сөлейин, па-
паша? Па алын елинизә да бакын, бөлә шалинка би-
рердә булмайжэныз». — Сатыжылар бири бириндә
үстүн малларыны метедәрдиләр. Кимисини сатыжылар
стойка үстүндән узанып, балагана колундан чекәрди-
ләр, бишей-бишей алсын. Не йокту ярмаркада: стойка-
лар үстүндә лимоннар, портокаллар, кечи буйнузла-
йыннан дурурду. Дерә бойунда узун пардыларда асы-
лы башмекиләр, бурушук кончлу чизмеләр йалабы-
сансын ел динемеш оннара. Буннардан бирәз өтә-
хеп пардыларда асылы, хамутлар, бойндуруклар, бөрү-
лү алты кат камчиләр. Ярмарканын ен сыкышык ери-
дә бир күй кызы бир күчүк араба ичиндә гиргин-гир-
гин алма сатырды. Онун томбарлак йанаклары алма-
гиби кызармышларды. Қирнетгән, бир зенгин адамы

чожуу, Аврам, гечти о кызын йанындан, бир керет, ики керет, сора йок олду. Учүнжү керет гечти бир кафадарыннан. Бир-кач шака лаф кыза аттылар да гитти-ләр.

Бу ярмаркайа гелмишләрди комедияжылар, гөзбой-ажылар. Бир ердә, бир гениш томбарлак палатка курмушларды дәду Йуванын талигасына дийл пек узак. О палатканын үстүнә түрлү куклалар чыкарыларды, кырмызы, ачык маави рубайлан гимни, башларында да кырмызы хем маави бойалы картондан сиври тепели калпаклар. Кости талига ичиндә отурурду, камчы елиндә. Ачан даналар талига ичинә кафаларыны уздырдылар, о оннарын кафаларына камчыйлан жаркладырды. Кимәр керә талигадан ерә инәрди, камчыйы патладарак, бир кач адым талигадан, узак гидәрди, халвицажылара йаклашырды. Маса үстүндә дөшели ешил, кырмызы чизгижикли халвицалар биз да, боз да. Буинара Костинин гөзлери дә акарды. Дайма талигайы браайып, халвицажылара йаклашырды, ама чок дурмазды, тез гери талигайа дөнәрди, йокту нижә талигайы йалныз браксын. Саде кенди кендинә дәрди:

— «Ей, олса бир кач гүмүшүм, алайым баарим ики халвицажык».

Талиганын да өбүр тарафында комедияжылар куклалары палатканын өртүсү үстүндә ойнатмаа чекетти-ләр. Инсан орайы сүрү-сүрү качарды. Кости дә, ачан гөрдү, ани инсан орайы йыылышәр, камчы елиндә о да гитти. Ики кукла өртү үстүнә чыкты, бирисинин ру-

басы маави, цугуйу да кырмызы, өбүрүнүн рубасы кырмызы, цугуйу маави. Чекеттиляр өртү үстүндө ойнамаа, кылбыклынмаа, итиришмää. Бириси өбүрүн рубашкасынын етеендән тутту да чекер. О да баарэр: «Брак, дели, рубашкамы йыртажан!». Инсан ерә йатып да гүләрди.

Қости бурада герәәгиби аазыны ачты. Аклысына гелди, ани талига йалныз калды, да бүтүн качарак талигайа гелди. Бу вакыт, некадар Қости кукулалары сийретти, бир даңа бошанып екмеклери торбадан хепсини имишти, талиганын ичи саде кырынты олмушту. Чок гечмеди, дәду Иуван бабусунан талигайа гелдиләр. Нижәл дәдунун табиетийди, талига йанына етиштийнән, башлады: «Так-то биде, биде-е». Сора, ачан гөзүнә иилди, ани талиганын ичи саде кырынты, торба да бир тарафта өрселенмиш дурэр, Қостийә таказа етмää чекетти:

— Ай гиди сени гогоманы йа-а, не бакмамышын да даналара, малайлары идирмишин? Олмалы бирердә аазыны ачтын, гогоман.

Қости иилтти кафасыны ашаа, ааламаа етти. Дәдунун жаны ажыды она.

— Йок бишей, йок бишей, дә-адунун чожуу, гел чожуум, гел дәдуйә, те дәду алды сана халвица, турта. Қости халвицалары хем турталары алды елинә, бакты дәдунун гөзүнә сырыдарак да талиганын ардына гитти.

— Не йапмаа, үүлен ичин екмеемиз йок? Гидейим

да алайым панайырдан бир екмек, — дәдү бабуяа деер.

— Е, сән гит да ал, — бабу кайылык гетирди. Дәду гитти, чок ойаланмады, бир бийаз екмек колтунда хем ики-үч селёдка елиндә гелди. Отурдулар үүлен екмеени имәә. Панайырын ичи хеп өлә уулдээр, халвицажылар хеп өлә кескин сеслән баарэрлар, бегирләр бир бу тарафта, бир өбүр тарафта кишнеерләр. Уүлен екмеени идиктән сора, дәду калкты, чувалы бир кошесиннән аазынын долайаныны силди, даналара бир куҗак кочан бинеринә атты. Бабу да «софраы» топлады.

— Нәнсыны капалым шинди? — дәду гүрүлтүлү панайырын ичинә бакып, деди. Кости дә дәдукун онүндә сызламаа чекетти:

— Не дидэй, бән дә истеерим панайыры гөрмәә, быктым талигада дурмаа.

— Нәбалым, мари, алайым бу чоҗуу да бирәз панайырда гездирейим, дәду бабуяа дөнүп, деди.

— Е, сән ал да гездир ону бирәз.

— Озаман, сән кал талигада, бән дә гидейим онунан.

Кости севинмектән йукары атларды. Дәду хазыр олунҗа гитмәә, о шансора халвицажылара етишмишти. Дәду алды ону да гөтүрдү орайы, нередә маасуз йапылы шопроннар алтында түрлү сойдан хайваннар, кушлар дурурду.

— Ей дәду, биздә бөлә сой хайваннар йок, йа не

бүүк, гитси бугалар, йа не бейгирләр!.. Йа те орада не бүүк тауклар, каазлар, пипиләр!.. Нәндан гетирмишләр оннары, ба дәду?

— Ойандан, Русиядан, гетирдиләр, инсан гөрсүн.

— Е те-е орада насы шейләр, ба дәду, кааза бензеерләр, ама дийл кааз, йа насыл узун бойнулары, кафалары бүүк, гурсаклы, бассейнажык ичиндә еникуну үзерләр.

— Оннар лебедь, чожуум, өлә кушлар бураларда йок. Оннар да гетирмә башка ерлердән.

— Бир дә маймун гетирмишләр. Бән вардыр гөрдүүм бөлә ишләр Кулиш дәдумун хак дерменинин өртүсү алтында, ачан бир керә узак бабулара гиттийдим, ама оннар бөлә бүүк дийлдиләр, котей кадардылар. Дәду артык етиштирәмәзди Костинин сорушларына жуван етмәә. Онун антерисиндән чекип, хеп сорарды: Те бу насыл, иш, те о не йа?..

Артык авшам олду. Бүүк бир кызармыш калай сини гиби гүн байырын сыртына дийди. Титирейрәк, йаваш, йаваш онун ардына бакарды гирсин. Дәду Йуван, Пордана бабусуннан, Костийлән артык талигайа топландылар. Караннык олмаз башлады. О бүүк сес гүрүлтүсү йавашымаа башлады, нижә бүүк борандан сора оләр. Талигалар арасында, шурада-бурада инсан башлады атеш йакмаа, ки авшам сериннийндә исыгсыннар бирәз. Дәду Йуван да унунтамышты алысын талигайа биркач тезек хем бирәз дүүмә кочаны. Индирди оннары ерә. Кости хавезди атеш йакмаа.

— Бу тезеклери кырайым мы, ба дәду? — бир бүүк тезек елиңа алып, сорду.

— Кыр, чожуум, кыр, дөрдәр парча йап оннары. Талиганын йанында атеши йактылар, да онун долайынында ерә отурдулар. Панайыр ичиндә атешләр сык-лаштылар, йалын диллери бир йукары калкардылар, бир ашаа сенәрдиләр. Атешин башында буннар башладылар гүндүздән олдуу ишлери аннатмаа, ама таа чок Костинин сеси ишидилирди. Геч вақыдадан атеши йактылар. Кости атеш башында уйукламаа башлады. Дәду калкты, талиганын ичиндә она ер йапты.

— Калк, чожуум, уйума бурада, талига ичиндә бән сана ер йаптым, гел да йат бурада.

Костийи ерлештирдиктән сора дәду тезек коорларыны күллән өртгү, ки сабайадан атеш тутсун, кенди дә бабуйлан талиганын бир тарафында йаттылар. Арада, саатта, дәду калкарды да бакарды, Кости етмәә ачылмасып да үшүсүн; паланын көшесиндән тутуп, башына дору ону чекәрди. Іежә караньы басты. Панайырын ичи хептән сессиз олду. Сааде кукумәвлар бири-бирини коулаып, бир йыкык евин дуварларында өтүшәрдиләр.

Сабаасы дәду Иуван еркен калкты, даналара бир колтук кочан верди. Бабу Йордана да күллери ешеледи. Коор таа сүүнмемишти. Бир тутам дүүмә кочаннан атеши дирилтти. Сора бир-ики парча тезек үстүнә койду. Кости талига ичиндә уйурду таа. Панайыр енидән башлады уулдамаа. Сабаа ислә ачылды. Шурада-бу-

рада ишидилирди, нижә безиргәннәр хайван саабиле-риннән пазарлык дүүерләр.

Кости дә калкты, бир-ики еллерини йукары калдырып герилди, еснеси биркач керә, инди талгадан да, хеп еснейрәк, атешин йанында отурду. Ики безиргән молдован даналара йаклашты.

— Бу даналары сатәрмыйсын, мошуле? — оннарын сыртларыны, алмажыкларыны йоклайып, сордулар.

— Сатәрым, нечин сатмайым, сааде паадан аннашалым, — дәду Пуван, молдованнара йаклашып, жувап егги.

Бириси даналарын куйрукларындан тутту да учларыны оннарын топукларындан узатты да сорду:

— Е некадар оннара истеерсин?

— Истәмеерим чок, елли карбона.

— Чокча истеерсин, даналар күчүрек, ал оннара кырк карбона.

— Вермейжәм кырк карбонайа, баксаныза, даналар забун дийл, бир кусурлары йок.

— Вер елини бурайы, кыркбеш карбона алажан мы? — елиннән дәдунун авужуну патладып, молдован деди.

— Кырк бешә верәмейжәм, ама верин елли рубли да озаман.

Ура-тута, аннашәрлар кырк докуз карбонайа. Талига йанында отурәрлар да парайы дәдунун калпаана сайәрлар. Дәду Пуван чөздү даналары арыштан, алды талигадаң бир тутам арпа саманы, икисинин дә аазла-

рына верди о саманы, чатыйлан бӱлә даналары молдованын елинӱ верди да деди:

— Ал да саалыжайлан куллан оннары хем хайыр гӱр оннардан.

— Сӱн дӱ, мошуле, хайыр гӱр парадаң, — молдован деди да даналары алып, гиттилӱр.

— Не осаат даналары вердиң? — Йордана бабу мырылданмаа чекетти. — Бакалым, бу парайа алабилежӱн ми башка дана?

— Дийл сенин ишин, — дӱду Йуван сертленип деди, — билерим бӱн, нӱбӱрым.

— Шинди насыл евӱ гидежез, даналар йок? Не ислӱ данажыкларды, — Қости сызлайып деди.

— Йок кусуру, чожуум, «токто биде, биде-е», дӱду алажӱк башка дана, таа ислӱ буннардан.

Дӱду Йуван аякчадан иди бир парча екмек йаван да панайыр ичинӱ гитти. Бабу Йордана чожуклан, айыфланарак, талигада калдылар. Қости бакынды бир-ики ӱтӱӱ беери, алды камчыы да, патладарак, талигадан бир кач адым узак гитти.

— Гитмӱ, чожуум узак, зерӱ панайыр ичи калаба, вар нижӱ кайбелӱсин, — Йордана бабу чожуун адына баарды. Қости гелди, пинди талигайа да аякча панайыры сииретмӱӱ чекетти.

Бир-ики сааттан сора дӱду Йуван да бир чифт тосуннан талигайа гелди.

— «Ток-то биде, биде-е», коркардыңыз, башка дана аламайжӱмышым. Тӱ алдым, буннар бирӱз таа забу.

нарак өбүрлериндән, ама йок кусуру, йа бән бакайым оннары нижә ләзым да бак не өкүзләр олажэклар, — кенди кендинә канааткер.

— Олмалы өбүрлериндән арттырдын бирәз? — бабу екледі.

— Арттырлым зер, бир ушаан елинә вермәә, хайыр йапмаа жебиндә бир капка билә йок, ләазымды арттырайым, — дәду даналары арыша баалайрак деди.

Сора койнусундан чыкарды бир бүүк дизи коврик, иптән чыкарды бир авуч кадар да Костийә верди. Чыкарды бир дә шалинка. Ону бабунун омузуна койуп деди:

— Тә даналарын арттырма парасындан алдым сана да бир шалинка. Бак, беенежән ми?

— Шалинка... ислә, таман бәним ичин, — бабу шененип, деди.

Кости ковриклери бир ипә дизди да бойусуна оннары асты. Бурадан бирәр-бирәр оннары кемирмәә башлады.

— Шансора евә ми гидежез, ба дәду? — Кости кендисини атладарак, сорду.

— Гидежез, чожуум, шиндижик гидежез, дәдунун чожуу.

Йа, Йордана, сән топла талигайы бән дә гөтүрейим тә бу даналары чешмедә сулайым.

Дәду чешмедән гелинжә, бабу ерлештирди талигайы. Дәду баалады даналары арыша, верди өннеринә бир тутам арпа саманы, талига хазыр олунжа, чөл-

ленсиннәр бирәз. Кочаннар, ани талиганын ардына индирилмиштиләр, йарысы таа дуруду.

— Е бу кочаннары нәбалым йа? — бажааннан да-алмышлары топладып, сорду дәду.

— Нәбалым? Дедим сана, үклетмә өлә чок., сән сә бенин сесләмедин; бирәзини талига ичинә дөшедежез, каланыны да вер бир кимсейә, ани алафы битмиш.

Дәду бакынды өтәә, бакынды, буйаны, бирдә, гөрдү бир молдованы, гитмиш талигаларын ерлериндән кочан, саман топлээр.

— Ей, бадей, алафын битгийсә, гел, верейим сана те бу кочаннары, бән өлә дә тездә евә йолланажам.

Молдован качарак гелди да сорду:

— Е некадар истеерсин бу кочаннара?

— Некадар! Бишей истәмейжәм, ал оннары да анарсын бени.

Молдован капа-капа кочаннары куҗаклайып, талигасына гөгүрдү.

Дәду Йуван кошту даналары талигайа да, ставро-зуну йапып, евә чекетти.

* * *

Косит секиз йашыны гечмишти, ама школяа үрен-мәә таа гитмәзди. Артык гүздү. О йылын гүз еркен ка-падыйды. Уфак гүз йаамурлары май хер гүн чисәрди-ләр. Сефтә бир бөлүк турна пойраздан пейдаланды. Күйүн үстүнә етишип, биркач сыра дөндүләр, сансын

кыйамаздылар бураларыны бракмаа, ама ен ихтәры, ани илердә учарды, гагасыны уз илери дорутту да, бири биринә сес едәрәк, гүн батысына дору учтулар, гиттиләр. Кости токадын боуйнда, оннарын ардына чок бакты, таа оннар кайбелинжә гөкүн мависиндә. Онун пек жаны ажыды, ани турналар бураларыны бракәрлар. Ачан шансора хептән гөрүнмемәә башладылар, гөзлери суланды, хазырды ааламаа. Ама, бир недән сора, Кости унутту турналары, аул ичиндә бир тепә сары топраан йанына гелип, отурду да топраа кывражык ойуп, пунаржык йапмаа башлады. Пунаржынын сенини дә артык хазырламышты. Бирдә, бобасы она йаклашты:

— Сән, Кости, бүүн дә ойна да сабаа школайа гөтүрежәм. Истермийсин школайа гитмәә?

— Е-хе-е, бән незамандан бери истәрдим, ама сән бени гөтүрмедин, — гөзлерини бобасына дору калдырып, деди Кости.

— Тә, сабаа сени гөтүрежәм, сеслейжи ми үредижийи?

— Бән школада услу отуражам да үредижи бени дүүмейжек.

Ертеси гүнү мамусу Костийи таа еркенжә калдырды, үзүнү онун йыкады, пакча гийдирди, бир парча малай басмажыккан сарып, торбасына койду да торбайы Костинин бойнусуна гечирмәә истеди.

— Брак, маму, бән кендим ону бойнума гечирежәм, — хызлы мамусунун елиндән торбайы капып, де-

ди Қости. Да алатлайрак, торбанын ипиндән тутуп, бойнусуна гечирмәә савашты, ама ип кафасындан зор сыйарды. Ипи гечирмәә савашырган, Қостинин гөтү уруду бир пат кенарына, бир дувара.

— Бу ипи дә йапмышын кысэжык, кафамдан сы-мээр, — кып-кырмызы олуп, Қости хомурданмаа чекетти.

— Дур, бән гечирейим, сенин гиби хыртлиу гечире-жек. Ипи таа узун йапайдым, торба таа дизлеринә ка-дар саркажэйды.

Анасы бурада чожуун бойнусуна торбайы гечир-мәә савашырган бобасы гелди.

— Не, Қости, таа хазырланамадын мы?

— Тә, бу торбайы бойнусуна биртүрлү гечирәмеер, ипи кысаймыш.

— Она ләзым алайым бир сумка, өлә гөрерим ки-ми школажыда вар, — деди бобасы, чожуун суртуунун йакасына таа ислә ерлештирип. Қости хазыр олдуйнан, бобасы, елиндән тутуп, ону школайә гөтүрдү.

Школажылар таа класса гирмемнштиләр, дышарда таа качып, баарышырдылар. Гөргги, чожук йанында, бекледи үредижи чыксын.

— Амужа, сән гит да ур Александр Александрови-чин капусуна, зерә о кимәр керә ойна чыкәр, — деди она бир школажы.

Гөргги гитти да үредижинин капусуна урду. Үреди-жи, бир парча екмәә өн дишлерининән чийнейрәк, ка-пуйу ачты. Лафеттиләр орада не лафеттисейдиләр,

Ўредижи капуйу капайып, гирди ичери. Боба да брак-ты чожууну школажыларын арасында да гитти.

Кости утанжак хем коркак бир ушакты. Чожуклар ону арайа алдылар да сорардылар, нижемиш ады, сой ады, кач йашындаймыш... Кости утанмакган ерә бакарды, билмәзди, ангысына не жувап етсип.

— Ех-е-е, не ачылажэк о, йа гечсип биркач гүн да бак, не беним утанжак чожуум гүрешмәй башкаларынан башлайжэк, — деди школажыларын ичиндә бири-си белерик гөзлеринин Костинин кара гөзлеринә дору бакарак.

— О таа бурнусуну силмәй билмеер да гелмиш үренмәй, — бир башкасы, топуну йукары атып-тутуп, едди. Бирдә, ўредижи капусуну аралайып, дежурнийә, чаны чексип сымарлады, кендиси дә гери ичери гитти. Дежурный тутту чанын о узун ипини да «дандан» чекмәй чекетти. Биркач сыра урду да тез чардаан ешиклеринә гитти, чожукларын аякларыны баксын, пак мы. Хепси капуйа хызландылар. Ангысынын аяклары пак дийлди, оннары гери урурду, пакласынар. Кости хепсиндән гери капуйә гелди. Онун аяклары пакты. Дежурный алды ону аркасындан да класса гөтүрдү, илк партайа отуртту. Парталар хепси узундулар, алтышар киши ичин. О парта үстүндә, ангысында Кости отурду, бир тестә картонну картина йатарды. Ушаклар итиришә-итиришә, о картиналары ерә дүшүрдүләр. Ўредижи класса таа гелмедийди. О сийректә вақытлан класса гелирди. Балабанжа бир

адамды, некчә кургафты, офтигалыйды. Гөзлери чакырды. Пек фәнайды, ушаклары пек дүүәрди. О артык ихтәрды да инсан она карт үредижи дәрди. Класста маса үстүндә бир бүүк линейка йатарды. О линейка масус дүүмәк ичинди.

Ушаклар калабалык етмәә артык быктыйдылар, ачан үредижи гелди. Классын ичи сус олду. Бирдә, о картиналар ердә, онун гөзүнә илди.

— Бу картиналары ким дүшүрдү? — үфкели сорду о ушаклара.

Хепси сысты, ама Костинин йанында отуран чожук, таа ширетчә, ону үредижи дүүмесин дейни, пармааннан Костийн гөстерип, деди:

— Те бу картиналары ерә дүшүрдү.

Үредижи чок дүшүнмедәән Костинин авужуна бир линейка чекти, ани гөзлериндә чимчирик чакты. Бүтүн бир саат, некадар урок сүрүдү, Қости ажыдан хеп сызлады.

Урок битти. Ушаклар дышары урок аралыына фырладылар. Кости хепсиндән сора чыкты, ама байыра йолу капты да евә!

Үредижийә етиштирдиләр, ани Қости евә качәр. О тез школанын токатчыына чыкты да чекетти Костинин ердына баармаа:

— Ей, Қости, дөн гери, дөн гери, Қости!

Қости гөзүн куйруунан азыжык гери бакты да таа пек качмаа башлады.

— Аха, дөнежейдим гери зер, генә дүвәсин бени

бир кабаатсыз, — Кости аар-аар ичинӓ чекӓркӓн, кенди кендияӓ хомурданды.

Евдӓ анасы сорду, нечин дурмады школада да евӓ гелди. Кости сык-сык ичинӓ чекӓрӓк, гӓзлери йашлан долу, аннашылыр-аннашылмаз, аннатмаа чекетти, нижӓ ону ўредижи дўўдў.

— Белки бир кабаат йаптын, чожуум, да онуштан сени ўредижи дўўдў? — чожуу денейип сорду мамусу.

— Йапмадым ма-а, бир кабаат билӓ йапмадым, башкалары картиналары дўшўрдў да беним ўстўмӓ аттылар.

— Қо бакан гелсин да сӓлейжӓм она, ўредижийлан лафетсин.

Ертеси гўнў бобасы Қостийн генӓ школайа гӓтўрдў. Ўредижи ону биртаа бир кабаатсыз дўўмеди.

Беш-он гўн гечти, незамандан бери Кости школайа гирди. Шинди о башлады сынашмаа, нижӓл башкалары таа гиргинжӓ лафетмӓӓ, ойнайып, качмаа, дост кендинӓ еденмӓӓ.

О йылын гўз узун тутту. Хавалар гиттикчӓ таа ни олдулар. Фиданнарын йапраклары ноябри айынадан таа дурдулар, зерӓ калын краалар таа дўшмедийдилӓр, ама ислӓ сарардыйдылар, вакытлары гечтийди. Ишидилирди, нижӓ бирӓр-бирӓр фышыртыйлан ерӓ дўшӓрдилӓр. Аачларын алтлары ешил-сары дӓшек олдуиду. Инсан йапраклары топларды хайваннара алаф.

Қарт учтили класса геч гирӓрди, школажылар артык быкардылӓр дышарда ойнамаа, баарышмаа. Ачан да ги-

рәрди, гутунмазды осаат үретмәә, ама отурарды маса башына да билмәм неләр йазарды. Кости бүүк инте-реслән сиредәрди, нижә о сургучларды бүүк-бүүк пакетлери. Сургуч пар-пар йанмаа чекедәрди. Ерийән дамналар пыр-пыр йалыннан бүлә пакетин үстүнә дүшәрдиләр. О тез үфлейип сүндүрәрди йалыны да па-кетин үстүндә еринмиш сургужу дүзелдип бир демир печеглән басарды ону. Битирдийнән чаарарды йанына бүүк чожоклардан бирисини, верәрди елинә линейкайы да дәрди, калсын онун еринә да үретсин күчүклерини ааздан бишей, демәк, бир стихотворения йада «табли-ца умножениясыны», кенди дә гидәрди гөтүрәрди па-кетлери канцарлиейә. Орадан бир атлы сора гөтүрәрди о пакетлери Чадыра почтайа. Үредижи канцарлиядан школайа дөнүнжә, үүлен оларды, классын ичини ушак-лар тоз-думан едәрдиләр. О койулма чожок линейкайлаы чоойуна урарды услансыннар, ама хеп оннеринә чыка-мазды. Ачан пенчередән гөрәрдиләр, ани үредижи ге-лер хепси писи гиби сус олардылар, херкез еринә топ-ланарды, бурнуларын деликлери капкара тоз! Үредижи гирдийнән биркачыны дүүәрди, капуйу ачарды, герийә-дән тоз чыксын, кенди дә, тоз чыкынжә, дурарды дыш капунун ешиклериндә. Сора капарды капулары еринә, бир саат кадар үредәрди да колверәрди ушаклары евә.

Буквалары Кости үренди тез, да кысарак жўмлелери окумаа башлады. Сора тез башлады кысарак аянтма-лары да окумаа. Бүүк класслардан чожоклар шашар-дылар она, нижә тез окуманын колайыны капты. Оңа

гетирдиләр үчүнжү классын киадыны, ангысында буквалар күчүжүктү. Кости буннары да колай сөкәрди. Ама арифметикада бирәз йуфкажәйды.

Бир гүн үредижи верди она бир задачи. Кости ону тафтада йапамады, да озаман үредижи онун кулакларыны пекчә чектийди. Бунун ичин о чок ааладыйды, ама евдә анасына, бобасына сөләмеди. Кости севди киатчылыы. Хер гүн урокларыны чалышмалы хазырларды. Мамусу ичердә дүзен коймушту. Хер гежә геч вахыдадан докуйарды. Евдекиләр хепси зерил-зебил уйуардылар, саде Кости мамусуннан таа ишләрдиләр. Ачан шансора икинжи хорозлар өтмәә башладылар, озаман ониар да йатмаа гидәрдиләр.

Үредижи башладыйды беенмәә, нижә Кости үренирди. Бобасыннан онун булуштукча, дәрди:

— Сенин Костин олажәк үредижи, тут аклында беним лафымы. Кимәр керә Александр Александрович, евдә екмәә битәрди, ама күйдә сатын алмаа йокту нәндан. Да бир гүн Костийи йолладыйды, гетирсин евдән она макар йарым екмек сатын. Кости гелди евә, сөледи анасына. Анасы бир кеневир пешкирин ичинә ко'ду бүтүн бир бүүк колач да йоллады үредижийә.

Бир гүн бир школажы, ады Күркчү Вани, алмышты школайа бир парча ески гөмеч баллан. Урок арасында чыкармышты ону торбасындан да ушакларын өнүндә диллән йаларды. Ушаклар, нижә тутумнарыйды о вахыт, Ванийи долайа алдылар да чекеттиләр истемәә: «Версәнә бана да бир парчажык, ба, версәнә, б-а...

— Ангы биринизә верейим ба, сиз чок кишийсиниз...
Тә, клисенин оградасы ичиндә попазын куваннары...
орада некадар бал вар, чожок!!

Школа клисейә йаннашыкты. Клисә доз-долай таш-
тан планнан сарылыды.

Бүүк аралыкта школажыла чыктылар, да бөлүклән
орайы үрүүш етииләр. Хепси клисенин планына абан-
дылар да бакэрлар. Вани Күркчү чок дүшүнмеди, огра-
данын ичянна отлады. Сава Күркчү дә онун ардына.
Вани бир хотулу актарды, хотул бош чыкты. Сава да
бирисини актарды. Хотул долу баллан, еникуну йанна-
ды. Бал гөмечлердән ерә акмаа башлады. Сава бат-
тырды пармакларыны бир калын гөмежә, каврады бир
авуч гөмечлән бал, таш планы атлады да сокаа чык-
ты. Куваннар онун ардына, бызырдайрак такыштылар,
чожоклар да онун ардына качардылар. Саванын үстү-
башы саде бал олдуиду. Чожоклар Савайы йолда
етиштирип, балы йалардылар. Сора хепси пунара йы-
лыштылар, йыкандылар, ичтиләр...

Бирдә, чан урду. Школайа попаз гелер, «закон бо-
жий» олажэк.

— Вай те шинди, попаз гелер! Тай те шинди, по-
паз гелер! — хепси качарак класса гирдиләр.
Класс ичиндә кеди гиби дурардылар, сансын шү-
пеленирдиләр, ани шиндижик олажэк бишей. Бирдә,
попаз, кыз-кырмызы олмуш үфкедән, хызлы класса
гирди.

— Сукин сын, — дишлерини сыкып, чекетти, — ан-

Ғыныз бал чалды, сукин сын, тез солейин, ангыныз бал чалды?

Бирдәйбирә хепси сысарды, ама коркудан мы не, бири-си калкып титирек сеслән деди:

— Сава Күркчү хем Вани Күркчү...

Попаз хызланды оннара бастонуннан урсун. Оннар икиси дә парталар алтында синдиләр. Оннарын еринә бир башка чожаа илиштирди. О чожек ааламаа башлады. Попаз гөрүп, ани бастонуннан урамээр, чекетти аарамаа бир башка бишей таа узун, ки скамейкалар алтына ону сокуп, сапласын. Собанын ардына кочовра гөзүнә илишти. Алды ону, да ики кат бүкүлүп, чок савашты оннара парталарын алтында урсун, ама урамды, зерә Ванийлән Сава ордан орайы кеңдилерини дийштиәрдиләр. Попаз артык динди. Қочовра елиндә, пенчеренин каршысында, аар-аар солуйарак, дурду. Бу вакыт Ванийлән Сава узадырдылар кафаларыны парталар алтындан, нижә о келемә сычаннары деликтән. Түрлү чамушлуклар йапардылар, ки өбүрлерини гүлдүрсүннәр.

Попаз буну гөрүп, генә парталар алтына кочоврайы сокту, ама бишей йапамады. О артык динди, кочоврайы собанын ардына дайады, да дышары чыкты, тазә солук алсын. Дышарда чок дурмады, класса гелди. Бир молитва үретмәә чекетти, ама бишей чыкмады, бракты ушаклары класс ичиндә, чыкты да гитти...

Күйдә варды таа бир школа, передә үредирди бир генч үредижги, Дмитрий Степанович Дуламанжи. Жу-

маа ертелери авшам үстү о ушклары вечерней гетирәди. Оннар стройда икишәр-икишәр бу школанын йанында гечәркән, карт үредижинин үренжилеринә аул ашыры баарардылар: «Балжылар!, Балжылар»!
Бундан өтәй бу школанын үренжилеринә чок вакыт хеп балжы дәрдиләр.

* * *

Еркен дерин кыш капады. Күйүн дар сокакларына йыды үсек күртүннәр. Гөргинин о алчак кухнеси пенчереләрдән батмышты. Ишидилирди, нижә боран дышарда, каары сауарак, уулдээр хем сансын бириси пенчерелә авучлан донук каар атәр. Ичердә караннык чөктү, ама сыжакты. Пенчереләр, бир кат, кырчлы буз тутмуштулар, дышарсы хич гөрүмәзди. Боранын илк гүнү Костийн брамадылар школайа гитсин. О гүнү евдә о гижийәә кардыйды. Бүтүн гүн пенчередә асылы дурду, кырчлы бузу тырнакларынан казыырды, ани пенчеренин сети салт кырчлан долдуйду. Сорә, дудакларыны пенчерейә йаклаштырып, сыжак солук үфләрди, ки буз ерисин. Пенчеренин шишесиндә олурду бир гөзчәз беш капейкалык пара кадар. Орадан Кости сийр едәрди дышарсыны.

Икинжи гүнү хеп өлә саургун олду. Кости бу гүн истәмеди евдә калсын, гиинди да школайа гитти. Қлассә саде беш-алты киши варды. Суукту, чернильница-ларын ичиндә чернила донарды. Ушаклар үүсүрүдүләр,

гериси битмәзди. Үредижи оннара чекиширди, үүсүрмесиннәр.

Саургун үч гүн тутту. Дөрдүнжү гүнү каар арада саатта хеп йаарды, ама боран бираз йавашыдыйды.

Бир сабаа, Александр Александрович ушаклары класса капады. Нижәлди онун табиеги, класса тез гел-меди. Ушаклар баарышыркан, капу еникуну ачылды. Класса гирди бир батал адам. О бир бүүк шубайлан гимнийди. Шубанын йакасы бүүктү, йабаны дерисиндән. Гирдийнән, бүүк цурцурлу калпааны чыкарды, ченчерә сетинә койду. Дөндү ушаклара дору да деди:

— Здравствуйте, дети!

Ушаклар хепси аякча калктылар да она жувап етгиләр:

— Зрав-ствуй-тее!

— Огурун, ушаклар, — бир калын, гүр сеслән йалпак деди.

Таа бүүк школажылар, бирибирин кулакларына илип, йавашыжык дәрдиләр:

— Бу инспектор, йа не бүүк йакасы, жанавар дерисиндән. Инспектор о бүүк линейкайы маса үстүндә гөрүп, елинә алды, калдырды ону йукары ушаклара дору да сорду:

— Бу недир?

— Ли-ней-ка, — хепси бир аазда деди.

— Бу линейкайлан не йапәрлар?

Ушаклар бу соруша жувап едәмедиләр, сустулар.

— Бу линейкайлан үредижи сизи дүвер ми? — инспектор ушаклара башка соруш верди.

— Дүвер.

— Пек ми?

— Пек.

— Сиз аалээрмыйсыныз?

— Аалэрыз.

— Пек ми?

— Пек.

Инспектор линейкайы койду маса үстүнә. Илерки партада отуран о күчүк ушаклара, елиннән нышан йапты, деди;

— Калкын!

Ушаклар хепси калктылар. Кимиси осаат калкамады, зерә ангысынын торбасынын ипи бойнусунда долашмыш, ангысынын чары айаандан чыкмыш. Ушакларын бу уйгунсуз ишлеринә инспекторун да гүлежәй чыкты. Сора, о Костинин башына елини койду да сорду:

— Е сенин адын нижә?

— Кости Ивановлу! — дору инспекторун гөзүнә бакып, жувап етти Кости.

— Молодец, отур!

— Е, сенин адын нижә? — та бир чожаа сорду.

— Кости... а-а, дийл, Никулай Бобана, — чожук шашырырак жувап етти.

Бир дә класын капусу ачылды, үредижи гелди. Инспекторун ардында, еллерини онүндә китлейип, каманды. Сора, инспектор ушаклары бракты да үредижийә дөн-

дү, капуйа дору бирәз чекилдиләр, үредижийә йава-
шыжык, ушаклар ишитмесиннәр, таказа егги. Сора
ушаклары класста брактылар да үредижинин кварти-
расына гитгиләр.

Күй поштасы калитканын йанында артык бекләрди.
Арада саатта, бейғирләр ериндә тепиниркән, оқун
ужунда чан сарсаланып, өтәрди. Ачан сокакта чан се-
си ишидилди, Уренжиләр бөлүклән пенчерелерә йы-
лыштылар.

— Тә, инспектор гидер, о бүүк йакалы шубанын
ичиндә хич гөрүнмеер, — араларында лаф ишидилди.
Үредижини класса гелди. Уренжиләр сысэрлар, хич кы-
пырдамээрлар, сансын шүпеленирдиләр, ани үредижини
оннара анажэк о линейкайы.

Александр Александрович ихтәрды шансора хем дә
хастайды. Чок керә сабайлан, таа класса гирмедән, да-
мын өнүндә одун йарарды. Евелләр бүүк бойлар ел
ишлерини йапмаздылар, оннара айып геләрди. Школа-
жылар ачан гөрдүләр, ани о одун йарэр, бөлүклән она
йаклаштылар гөрсүннәр. Александр Александрович
йорулдуинан, дуруду бирәз да ушаклара дәрди:

— Тә, бән хастайым, ама дурмээрым хайлак, хер
сабаа бирәз одун йарэрым. Истәмеерим таа верилмәй.
Ама Александр Александрович гиттикчә таа пек йуф-
каланды. Ону гөтүрдүләр Кишинева больницайа. Бир-
кач афтадан сора ишидилди, ани орада о өлмүш. Кос-
тинин школасы калдыйды үредижисиз. Бир йыл бек-
ленди, башка үредижини гелсин. Бириси гелдийди, ама

и́ки ай саде үретти́ди да гитти́ди. Бир йылдан со́ра биринжи школаньн үренжилеринә, өбүр мааледә, бу школаньн да ушакларыны йамадылар. Орада бир генч үредижнн үредәрди. Онун бир гөзү көрдү да, бу бетерә, она дәрдиләр «Көр учтили». Бу да, нижәл дә өбүрү, ушаклары пек дүүәрди, ама үредирди ислә. Кости лобуттан пек артык сакынарды. Сачлары терс калкарды, үрәә бир пирә кадар күчүжүк оларды, ачан геләрди вакыт школайа гитмәә. Көр үредижинин варды бир бир сопасы мешә аажындаы. Онуннаы уруду ушакларыны авучларына. Кимәр керә, ачан пек үфкеси чыкарды, урурду нерейи олурса.

Гүз вакыдыйды. Хава таа суумамышты табиятчә. Бир гүн сабайлан бир бөлүк кары ашаадан гелиркән, сокаан бир көшесиндә дурукланмыштылар да аннадырдылар. Бириси оннардан аннадырды, нижә Камбур Варка кызыны евермиш, нижә дүүнүнү дышарда евин башында йапмыш, дүүнжүлери ичери хич сокмамыш, ки ичерлери кирленмесин. Гүвейи үч гүвелиинә алмыш, да ону саде йакыжы биберлән бесләрмиш. Сора башламыш гүвелиинә алмыш, да ону саде йакыжы биберлән бесләрмиш. Сора башламыш гүвейә имәә вермемәә да ики айдан сора ону куумуш, хем чок таа башка ишләр дә. О сабаа Кости чарыкларыны дүзмәә тутундуйду, да о үзерә школайа геч калмышты. О йолжааздан, нередән Кости школайа гидәрди, школа бирә-бир гөрүнүрдү. Кости чекетти качарак гитмәә, ама тез школада чан сеси ишидилди. Гөрүнүрдү, нижә школажылар клас-

са гиридиләр. Кости дурду да дүшүндү; геч гиләрсә, үредижи ону бунун ичин дүвежек, да карарлады таа ислә гитмесин. Бу патиканын ики тарафында үсек катина чалысы бүүмүштү да патикайы май хептән өрмүштү. Кости бурада дүшүнәркән нәпсын, бир башка чо-жук та, хеп онун класындан, бурайы гелди. О да геч калмышты.

— Не дурәрсын бурада ба, Кости, не гитмеерсин школайа?

— Геч калдым, онуштан гитмеерим. Сән истәрсән авужуна биркач сопа йәсин, гит.

— Беним дүндән авужум ажьйәр, беш сопа таман сол авужума йактыйды, ани гери бакмышым. Шинди блимеерим, нәпайым. Евә гиләрсәм, орада да бака дүвежек. Билерсин не, Кости, ха таа ислә, о заман биз дә евә гиделим. Ким билежек, ани биз школайа гит-медик, өлә дийл ми?

— Хем дә ий деерсин ба, Иванчу, бән дә коркәрым гери евә гитмәә, бака бени дүүмеер хич, ама маму... пиширежек бени, ани школайә гитмедим.

— Озаман, хади бурада дурмалым... Бурасы не ислә... Сендә ашык вар мы?

— Вар, бирижик, онун да бир буйнузу кырык.

— Йок кусуру, ани кырык. Бендә вар онбеш таане, истәрсән, верейим сана бешини өдүнч.

Костинин кафадары бир дизиннән ерә чөктү, елини жобүнә сокту да хепсини ашыкларыны ерә бошалты. Костийә бешини верди өдүнч да «чыкына» ойнамаа ги-

риштиляр, Чобота Васи, Костилерин комушусу, бир олош шишеси елиндя, бурадан лавкайа гидярди. Костийн гөрдүйнән, гүлмәә чекетти.

— Ей, Кости, бөлә ми сән үренерсин, йа бән сени бакана сөлейим.

— Иалварэрым сана, Васи батү, сөләмә, зерә бени евдә патаклайжэklar.

Васи сусту да илери гитти. Кости кафадарыннан бу катиналар алтында өлә хавезлән ойнадылар, ани вакыт хич дуймадаан гечти. Бир дә школадан чан сеси ишидилди. Школажылар паралияларны башларына койарак, класстан чыкмаа башладылар. Кости хем кафадары, ашыкларыны ердән топлайып, жөплеринә сыкыштырдылар, торбаларыны катиналар ичиндән узанып алдылар, бойнуларына астылар да өбүр школажыларлан барабар евә гелдиләр.

Үредижинин бетеринә, ани өлә пек дүвер, Костинин пек жаны истәмәзди школайа гитсин. Да башлады о пэтикада, катиналарын алтында дурмаа, незаман йалныз, незаман кафадарлан. Комушунун чождуу, Иванчу, гөрмүштү Костийн бу катиналар алтында, да бир гүн мамусуна амазлээр.

— Булү, сизин Кости школайа гитмеер, ама ге о пэтикада, катиналарын алтында дурэр, ге ани Дургун Сандинин аулу бойунда.

Мамусу, ертеси гүнү сабайлән, йолландырэр Костийн школайа. Бир недән сора да гидер о пэтикайа баксын, гитти ми чожек школайа, оса орада мы дурэр.

Ачан етишер да бакэр, Кости башкабак, торбасы кати-
налар ичиндә, бир чоҗуклан бешка ойнээр.

— Сән нечин бурада ойнээрсын да школайа гит-
меерсин? — серт-серт сорду башыны саллайарак.

— Коркэрым, не... пек дүвер... мырылдады. Кости
гөзлерини уварак хем дудакларыны шиширип.

— Тез, евә геләсин, аннадын мы? Ко бән сени ав-
шама бакана ерлештиририм! — Бу лафлары дейерәк,
мамусу Костийә дору гитмәә чекетти.

Кости дуйуп, ани мамусу ону патаклайжәк, онун
өнүсора, сык-сык гери бакарак, евә дору гитмәә баш-
лады.

Евә гелдийнән, Кости ичери гирмеди, дышарларда
хеп гезди. Авшамнейин, ачан хепси евә топланды, Кос-
ти дә йалын-кычын ичери гирди. Мамусу бобасына ону
сөләмеди. Олә баарганды о ааздан, ама үректән жан-
ныйды бир кары...

Кости дә катиналар алтында бир даа школа йап-
мады.

* * *

Ачан январь айы гечәрди да февраль геләрди «кү-
чүк гүҗүк» ушақлар биртаа дайанамаздылар, бекләр-
диләр гүн-гүндән йлкйаз гелсин. Кимәр йылын хава-
лар таа еркен йысынардылар, февралин ортасындан
өтейә инсан сүрмәә шиндән чыкарды. Жывырлигалар
тарлалар ичиндән уз йукары чыкып шен-шен чалар-

дылар. Каар таа алынмазды табиятчә, каракушлар геләрдиләр да сабааларда үсек салкымнарын тепелериндә артык шашардылар негүрлү чалсыннар. Чок гечмәди да башлардылар евлерин сачакларында ески йуваларыны аарамаа.

Чожужаклар пек севәрдиләр чийдемә гитмәә. Йапардылар кендилеринә казгалач, бойнуларына бирәр бүүк торба асардылар да бөлүк-бөлүк кәфадарланып чыкардылар бааларлара. Келемеләр каук гиби чийдем, мави-мави менешеләр хем башка чичекләр дә! Бааларлар ичиндә топлардылар көмбүрен, гарга суваны.

Хепсиндән чок ама чожуклар севәрдиләр гитмәә «Табака ерлеринә», «Дик бурнуйә», бак орада пек чок түрлү чичек варды: чийдем, кодабач (коода вачий), буга куйруу, түлү буба, сүүтлен, сусай, памайак чичәә, түрлү отлар. Орада ер таа четинди да кимәр керә казгалачлары кырыларды, ама тез йапардылар башка да торбаларыны долдуруп, бүтүн качарак евә капанардылар, ки евдекилерә севинмеликлерин гөстерсиннәр.

Костийи мамусу бракмазды. ичерн соксун хербир чичәә. Дейжез, сары чөлмек кыран чичеклерини, зерә сор евдә хепси топрак чөлмеклери кырылажэймыш. Хем да пек аз чийдем гетирмесин, зерә аз пилич чикаражэймыш клочкалары. Костинин торбасында мамусу чок керә аарарды инир коприва, зерә пек севәрди оннардан чуллама йаппаа.

Кыркмечик, мартын ирми икиси, ханидән гелип гечтиди, кырлангачлар артык ени йува йаптыйдылар. Бир

гүн Костинин башы чекетгийди ажымаа, үүсүрмää башладыды, йангыны да варды.

— Гезä-гезä бааларларда безбелли суукладын. Топлан бираз евä, етти гездин. Табакалара генä гитмишиниз. Не аарадыныз таа орада, беланызы мы? О саксан йымырталарыны не гетирмишин? Тырмашерсыныз аачлара, рубаларынызы йыртажэныз, — таказа едärди анасы да көр гөзлеринä бааларды йармышар картофи.

— Öтей гүнү,— назлы бызырдарды Кости, — учтили дедийди бизä бозалым гарга хем саксан йуваларыны, зерä оннар зарар йапэрлар инсана.

— Кär сана калмышты гарга йуваларыны бозмаа. Кө бүүклär бозсуннар.

Кости биркач гүн дышары чыкмады, хеп йатырды, йада пенчередän бакарды гөрсүн, нижä хава дийшилер, нижä кырлангачлар сиври-сиври баарарак бүтүн гүн учушардылар; нижä оннарын о кара котобаны амбарын öнүндä йумак олуп бакарды дарсык, бир сычан бишей дүшсүн тырнаана. Ама о кырлангачлар, гөрүп ону, тутундулар башына, она чекишмää: бир öтейä, бир бери кединин үстүндän ситип гечärдилär, сансын чимдиклемää истärдилär ону., Котобан бир-ики бакынды оннара да хызланды бирисини тутмаа, чүйүп ердän бир дана бойунжак, ама ким гөрмүш кырлангажы тутсуннар, ачан о бир йылдырым дили гиби йок олэр!? Котобан бракылды бу фикидän, зерä гөрдү, ани бошуна савашмак, да калкып ериндän хызлы гирди амбар алтына. Кости теймээды сийретмää пенчередän, афажан оларды

шансора дышары чыкмаа, макарки дышарда о бу иш-лери беким есап елмайжэйды.

Мартта койуннар май хепси кузулардылар, каларды саде биркач геч кузулайан койун хем дә биркач шишек, ани сефтә кузулардылар. Еркенки кузулар шиндән герәә гиби бүүктүләр да чыкып аулдан дышары тезек-ләр бойунда атлайып ойнардылар, качмаа йарышардылар бир өтейә, бир буйаны. Кырда чимен башларды ешермәә. Койуннар буну дуйардылар да баарынардылар, кыра отламаа истәрдиләр.

Кости бүтүн күчүклүүндә кузулу койуннары дәдусуннан гүдәрди, сора да кенди. Койуннарлан о чыкарды күйүн кенарына толокайа. О вакыт толокада таа үсежик от бүүәрди. Түрлү башаклы отлар толокайы дүзбаскы өртәрдиләр, сансын боодайлыкты. Чок керә шопарлар, екмеклери биттийнән, о башаклары ийәрдиләр.

Костилерин евиндән толока узак дийлди, харманын башындан толокайадан салт бир бой ев таа варды. Фердиш йолундан байыра чыктыинан, күйүн кенарында варды бир пек чоктанкы тукал мезары. Қалмышты саде таштан кручалар, ани вакытлар сырасындан тутмуштулар сары-ешил кау гиби күф, йазылары май силиникти хептән.

Бирдәнбирә койуннары Кости отларды о мезарлыын ичиндә, таа узак гитмәзди. Сорә, башка чојукларлан кафадарлашып, гидәрди таа бааларлар бойуна. Йакын

бир ай гүдәрди бөлә койуннары да, кузулар бүүдүйнән, бааксы чобана биртаа урарды койуннары.

Торбасына Костинин анасы бир парча малай койарды. О малайы чимдиклейә-чимдиклейә тез битирәрди, авшамадан са каларды вақыт чок. Башка чожекларын да екмеклери тез битәрди да дайанардылар, некадар дағанардылар, ама да аҗыкардылар пек. Иакын дерменнәр зарды. Бирдә, шопарларын бири дәрди:

— Ха гидеҗез дермен? ун имәә.

— Хадийин! — севинәрдиләр хепси.

Сада ама хер бир дерменә коркардылар гитмәә, зәрә кими дерменҗи фенайды.

— Хайин те о дерменә гиделим, орада Тилки дәду, хич дийл фена.

Да үүшәрдиләр ойаны дору. Иалын-кычын мердивендән гавашаҗык пинәрдиләр да дермен ичинә баҗааны таа койунҗа дору дерменҗийә бакардылар. Ачан о бишей демәзди, хызлы атардылар кендилерини дермен ичинә да хепси бирәдән дерменҗийә селәм верәрдиләр, ниҗә бүүк адамнар:

— Колай гелә ишинизә, дәду!

— Аллаа разы олсун, чожеклар! Не сөлейҗениз?

Да ун сепединин йанына ерлешип, шопарлар дәдүнун үрәәни чөзмәә савашардылар:

— Дәду ба, бүүн сансын лүзгәрҗик ислейҗә есер.

— Дәдунун дермени хелал! О азбучук лүзгердә дәдөнөр.

— Амаа не уннар йапэр о, хепси метедер. Вар на-
сыл чии аучлан ийэснн.

Бу лафлара дәду башларды чыкыларыны чөзмәә,
түрлү ишләр, ани олмуш дермендә аннатмаа Бу вакыт
са, шопарлар аурт долусу ун ийәрдиләр.

Кимәр керә дәду бирәр ески масал да туттурар-
ды өлә, ани шопарлар ачык азлан сесләрдиләр. Бирдә,
аклыларына геләрди койуннар: хашланмыш гиби фыр-
лардылар дермендән дышары. Койуннар са йок ора-
ларда, нәнда отлардылар. Доздолай гөрүнмеерләр, са-
де бир кузужук чукуржук ичиндә сууктан кыврылмыш
йатәр. О да, ушаклары гөрүп, калкты да башлады ба-
армаа анасынын ардына. Шуражыкта койуннар, бура-
жыкта койуннар, гидә-гидә оннары бир баа ичиндә
есап аләрлар. Каршы йамачтан са, бир бүүк сопа елин-
дә, баажы даалажэк эшаа дору гелер хем баарэр.
Бу күчүк койунжулар хызландылар баа ичинә койун-
нары чыкармаа. Койуннар са инат, артык өлдүр кимәр
керә, ерлериндән кылырдамээрлар. Тоди бир койунун
бажаандан тутуп сүрүдү ону толокайа Вани дә, Кости
дә озаман бирәр койун сүрүдүләр. Калан койуннар
буннары гөрүп ардларына дакыштылар. Олеликлән
койуннары толокайа чыкардылар. Дууерак оннары узак-
ландырдылар бааларлардан да куртултулар баажыдан.

Таа бираз бүүдүүнән Кости койуннарлан гидәрди
күйүн өбүр каршыкы йамажына Орадан күй гөрүнәрди
бирә-бир, нижә аужунда. Да не пек севәрди Кости

бакмаа күйә кенардан кенара, хепсини евлери, маалә-
лери гөздән гечирмәә! Гөрүнәрди мезарлык толокасы,
дерменнәр хем о бааларлар, ани чок керә йакынды
боклаа гирсин оннарын бетеринә. Күйүн йанында, чай-
ыржа гечәрди демир йолу. Кости бир дә поезды кы-
чырмазды, хепсини гечирәрди бакышларыннан: ангысы
таа узунду, таа йаваш гидәрди, етапниләр хызлы ге-
чәрдиләр да тез кайбеләрдиләр чайырын кзак мави
дибиндә... Гөрүнәрди, нижә күй ики йамажын арасын-
да дурэр, йамачларын да ашаадакы каушмасы алчак-
ты да бир кыса ама деринжә чукур гечәрди, дибиндә
сужаз шыларарды. О сужаз сызынты суйуду хем күйүн
кенардакы чешмеләрдән демир йолунун көпрүсү алтын-
дан гечип әкарды чайыра. Пойраз тарафындакы йамач
таа йасыланды, ама өбүр йамажын бир парчасы пек
дикти. Костийә геләрди, ани о йасылан йамачта таа
чок ев варды. Күй гөзәл гөрүнәрди она, геләрди, ани
бөлә ислә хем гөзәл күй бу дүннедә башка йокту.
Хер керә биткийә бракарды сийретмәә фердиш йолу-
ну хем она чыкан бир сокаа, нәнда о чок качарды,
ойнарды кафадарларыннан евдейкән, чок тоз калды-
рардылар. Гөзчезлериннән аарарды оннарын евини,
чардаклы хем доздолай үсек приспалы, хем өнүндә о
ихтиар салкымы, ани бобасы далына бааларды бүүк
калбуру, ачан боодай чалкарды. Башка евлерин ара-
сындан хем салкым аачларын арасындан Костилерин
еви гөжүлә гөрүнәрди. Да нетакым дүүләрди онун
үрәә, ачан гөзлери разгетирәрди оннарын евинә! Кос-

тийә геләрди, о мааледән хем о ездән паалы ер куй ичиндә йокту.

Койуннар хеп отлардылар... отлардылар... Да өлә, хер гүн, таа кузулары айырынжа да койуннары чобана урунжа.

* * *

Япония жєнги битмишти. Кости шиндән бир до- куз-он йашында шопарды. Хавезди пек хепсини бил- мää. Неләр ашатмышты о жєнк гидәркән онун бир мераклы амужасы, май хепсини аклында тутарды: ани куйдән тã бу жєнгã пек аз адам гитмишти — салт ики киши да оннар да пленã дүшүп дурмушларды бир апрча вакыт Японияда; нижã бизим аскерин баш заа- биди Куропаткин алтын ичин сатмыш бизи да японнар сыкыштырып бизимкилерини бир су бойуна хепсини пленã алмышларды; нижã генерал Стесел Порт-Артур калесини четин корумушту хем таа чох ишләр. Кости, некадар шопарды, ама бу жєнги пек үреенã койарды да дүшүнãрди: «насы о бизимкиләр енсãмесиннãр бу зыгрыт японнары?!». Ачан ишидирди, ани Япония хе- рãнда енесеер, кахырланырды, аклынжа деãрди, ки баш заабитлерни дийштирселãрмиш, бизимкиләр мытлак ен- сейжєймишләр. Ама... йардым олмадыды... жєнги кай- беттийди бизимкиләр. «Безбелли ишләр дийлмиш салт аскер заабитлериндã» — дүшүнүп кахырланырды Кос- ти бир бүүк адам гиби. — Падишаадан битер бу мас-

каралыклар, Кости, — дәрди амыжасы бакынарак.» Насыл олсун падишаадан? О өлә бүүк о падишаа хем хепсиндән дору?! — фикиржиини зеедләрди Кости, да өлә дә баша чыкамазды бу женклән. Евдә дә, бааларда да, кырда да, бостанда да, шоколада да раады йокту буннардан. Дайма ачарды о календары, ани гетирмишти она Одесстан амыжасы, актарып йапрактары бакарды аскер заабитлерин портлетлеринә, окуйурду не йазылыды бу женк ичин да генә буламазды үжуну... Тә шинди дә бостан-башчада узанык серин хемдек ичиндә о буналык сыжактан сакланып, о календары бакарды, ама шиндән фикирин бу женгә аз дүшүнүрдү, таа чок өлә сийредәрди ресимнери, портретлери, окумаа хавези йокту — женк башларды унутулмаа Йаз сыжакты, хавалар бири бириндән таа ий геләрди, бостанда беклемәә хелалды.

О йыл бүүк берекет оларды. О бостан-башалар иннәрди каун-карпуз, патлажан-бибер, лаана. Ер ама не кәмилди баша ичин! Андрика дәрдиләр о чайыра хем о сыртлара. Орасы кимсейин дийлди, күй ерийди. Хер йылын торга чыкарылырды да кирайлан верилирди. О йыл бу баша ерлери дүшмүштү Костинин бобасына. Ен ий парчасына каун, карпуз екмишләрди, ики башына да — арпа.

Аачи карпузлар башладыды бааламаа, дәдусу шиндән бостаны беклемәә гелмишти, Кости дә онуннан. Усек кенарында бир бордей отуртмушту, сазлан, отлан өртмүштү. Бостанын ашаайанкы кенарында хемдек ка-

зылайды, ки Донку боярын хайваннары бостана гир-
месиннәр. О хендекләр суйлан долуйду, йаамурдан,
ичлериндә саз, папур хем түрлү су отлары таа бүүәр-
ди. Попурлар пек гөзәл чичек ачардылар, хем варды
таа бир сой гүвез чичек, сары драгайка чичеклеом.
Кости оннара пек майыл олурду, гүннән бакарды он-
нара да хеп доймазды. Узанырды хендек ичинә чи-
чек копармаа, бир-ики копарарды, ама тез гери чеки-
нирди, зерә гүүдеси тикен-тикен олурду, ачан аклысына
гелирди йыланнар. «Бир йылан шиндижик бажаама
сарылырса, вар нижә өдүм патласын коркудан» — ак-
лынжа дәрди о да дуруп бакарды долайына. О хен-
декләр ичиндә чок каплунбуасы да варды хем дә бүүк
ешил немцә курбаалары. Гезмәә ораларда корку-
луйду.

Башчалар күүдән узажыкты. Екмек биттийнән дә-
дусу йолларды Қостийи евә. О үкленип екмеклән хем
кими катыклан Иувана какусуннан барабар геләрди
гүлерәк генә башчалара. Дәдусу оннары назлайып се-
вәрди, метедәрди «бүүк чојжук» хем «бүүк кыз» олсун-
нар дәрди, дойуарды карлузлан да йолларды ойнамаа.
Бостандан евә, евдән бостана оннар гозәрди бүтүн йаз.
Пал гечәрди бир сазлык ичиндән да етиштикчә орайы
бу ушаклар дургунурдулар, коркардылар. Пазарлык
дүүәрдиләр, ким гитсин илери, бири бирини итирәрди-
ләр, сора биткидә қайыл олардылар бирдән качарак
гечсиннәр. Колкола тутунуп, уймуп гөзлерини, не кача
биләрсәләр гечәрдиләр о парча йолу. Те сазлар бе-

терә Қости чок керә евә истемәзди гитмәә, ама дә-
дусу ону гечирирди да өлә салт иш олурду.

Бостанын башында Қости пек севәрди ойнамаа. Ор-
да варды бир пынар, суйу пек сувадайды, узанып кауш-
лан су алардылар. Пунар ичиндә варды курбаалар да.
Қости узанып каушлан тутарды оннары да пунарын
йанында тыйнажык йатып, орайы колверәрди. Она пек
фасыл гелирди, нижә оннар үзәрдиләр, далырдылар
дибә, йада узадып герки айнажыкларыны су үстүндә
кымылдамаз дурардылар. Чок керә дә, дәдусундан сак-
лы ешил карпузчук копарып, ичлерини тырнаклан ка-
зыйып бакыржык йапарды. Суважы бир кеневир са-
пындан дүзәрди да «бакыржыклары» онун ики башы-
на да илиштирип су ташыйырды. Дәдусу гөрдүйнән
чекишәрди карпузчуклар ичин.

Пазарларда башчайа геләрди мамусу, бакасы, каку-
су. Гетирәрдиләр оннара имелик бүтүн афтайа: пий-
нир, слэнина, кимәр керә дә сүүш таук. Долашып
башчайы баштан баша, динненип бираз, топлардылар
бир чувал карпуз-каун да гидәрдиләр евә. Қости таа
сийрек евә гидәрди, зерә оларды карпузлар да ләзым-
ды дурсун йаннарында — пек үүшүрдү гаргалар дел-
мәә. Да өзләрди пек анасыны, бакасыны, какусуну да,
бак гөрүшәрдиләр сийрек. Оннар йолландыйнан күйә
Қости хеп бакарды ардларына таа гөрүнмейнә хеп-
тән.

О катыклары оннар етиштирәмәздиләр имәә, зерә
таа чок ешиликлән кырпынырдылар. Дәдусу аслы аз

пек йәрди да о пийнирлери, слэниналары чыкыжык
тык шансора доздолай бордейин өртүсүндән чыкыжык-
лар сырырардылар. Пийнир хем слэнина кокусуну бор-
дейя геләрди кирлиляр. Бир керя гелмишти бир кирпичи
йавруларынан. Кости хызландыйды тутмаа йавружук-
лары, дәдусу ама бракмады да азарлады бунун ичин.

— Ей, не истейжән оннардан, топласыннар не имяй
дүшәрсә.

Бөля дәркән, гирди бордейя, чекти өртүдән бир
чыкыжык, да чыкып бордейин өнүнә пак ерә еникуну
даатты пийнири, ани артык сары олмушту шансора.
Кирпи сакынарак йаклашты, зоткажыныны йукары кал-
дырып кокалады бир-ици да башлады пийнир кырып-
тыларыны топламаа, ама хеп атарды гөзүнү чорбажы-
лара, кыйышамазды. Сора арсызланды да йавружукла-
рыннан барабар топладылар ердән кырынтылары хеп-
сини бир пак. Бурнужукларынан ери кокаладылар
доздолай да гөрүп, ани башка йок, тез сауштулар от-
лар ичинә.

Бир гүн бир дә йылан гелмишти бордейин йанына.
Кости таман бир кужак куру отлан бордейя гелирди,
кендисиня гежя ичин каба дөшек хазырларды. О йыла-
ны гөрдүйнән титсинди, качты бир тарафа да чекетти
дәдусуна баармаа:

— Дәдууу!! Бордейин өнүндә бир бүүк йылан ко-
лач гиби дурэр, гел дә өлдүр ону, зеря далайжәк
бени.

Дэдүсү тез бордейя гелди, бакты йылана да усландыраак Костийи деди:

— Ону, чожуум, өлдүрмәя олмаз, о бордей йыланы, кимсейя феналык йапмээр, саде она докунма. Онун да жаны вар, бежим бир парча катык ичин гелди, о да дүннесиндә йашамаа истеер.

Дәду гечги йыланын йанындан, гирди бордей ичинә, чыкарды бир парча слэнина да атты ону бордейин ардына.

— Қо булсун да исин, беенәрсә.

Кости дурду, бакты, дүшүндү: «насыл коркмээр бу дәдум беним да йыланнарлан бүлә йашээр!?»

О гежә Кости бордейин ичиндә йарым уйкуйлан уйуду, дайма уйанырды да сесленирди — отган дөшәян алтында бир йылан кыпырдамайжәк мы. Сора о да алыштыйды, корку аклысына гелмәзди.

Онун о дәдусу бостаны бекләркәи хич раат дурмазды: көшелердән от йоларды да бордейин үстүнә хеп атарды; йоллар бойундан кеневир йоларды да гугла дикәрди курусуннар; хендеклерә йакын гениш куйулар казарды да хендеклердән ичлеринә су колверәрди. О куйуларын ичиндә сора кеневир чүрүдәрди. Ачан о чүрүмүш кеневирлери чыкарарды, кокудан ораларда йокту иңжә дурмаа.

О йыл хализ дә пек берекегли олмушту. Карпузлар, кауннар кабак кадар бүүмүштүләр. Бостанын бир көшесиндә бир карпуз ама хепсиндән бүүктү — бир токлу кадарды. Мамусу гелдикчә, ону сувазларды, онун-

нан лаф едәрди нижә бир инсаннан. Гүн гүндән бек-
ләрдиләр олсун да копарсыннар ону. Мамусу дәрди,
ани тугажэймыш ону касымадан, ачан койуннары айы-
рәрлар.

Ей, ама не такым жаннары ажыдыйды, ачан бир
сабаа булдулар карпузун саде тазә ерини. О оймак
дурарды нижә бир кап, дүзелдилмиш; ани бүүтмүштү
о карпузу, шинди сансын о да ааларды, йапраклар да
күсүлүйдүләр, салт сөлейәмәздиләр, ким йапты бу за-
рары. Ама Қости хализинә бүүк йашларлан хем сес-
лән ааларды. Завалы онун беклемеклери, инанмаклары,
дүшлери сансын о карпузлан бүлә гиттиләр. «Йылан
да феналык йапмады бизә, кирпи дә, салт гаргалар
хем те бу гежә хырсызы» дүшүнәрди Қости кахырлы.

— Тфу, бән дә кожа адам, уйумшум бу гежә бир
күчүк ушак гиби. Хем долаштым ики керә — ериндей-
ди. Сабаа карсы алдылар — хеп гүкүрәрди да айыфла-
нарды дәдусу.

Сора аннадылар, ани бу иши йапмышты бир сенсе-
лә олажаа. Ама йокту һапсыннар.

Бостан шансора олдуйду бүгүнүнә. Чок та сусак
бүүмүштү бу йыл. Түрлү сой: узун, томбарлак, гениш
буазлы, кыврык буазлы, белли — чок түрлү варды.
Бостаны боздуйнан бир талига үклү салт сусак гетир-
тиләр евә. Хепсинә комушулара вердийдиләр сусак.
Бүгүн мааленин кашыклары, тузлары Қостилерин су-
саклары ичиндә дурардылар. Дәдусу чешмесинә дә
ици сусак бааламышты, олсун йолжулара су ичмәй.

Башчалар бошалды, калдыйды беклемәә таа дәду йалныз. Кости орайы шансора гитмәзди, ездә йардым едәрди, чоҗукларлан ойарды, кимәр керә школайа гидәрди, зерә иш варды, ама о карпузу хем Япония жеңгини хеп унутмазды да аннайамазды, нечин блә ишләр оләр дүннедә.

* * *

Күйдә школайы битирдийнән, Гөргини чоҗуу, Кости, есаплады, ани үренмәк шансора букадар олажәк, да башлады бобасына иштә йардым етмәә, пунардан су гетирмәә, дамы күрүмәә, бейгирлери кашааламаа, суламаа хем башка ишлердә дә. Бобасыннан кыра гидәрди папшой казмаа, биаз екиннери бичмәә.

Бир гүн бобасыннан гиттиләр сүрмәә, чифт йапмаа. Сабайландан хава булутлужәйды, ама йаамазды. Коштулар өкүзлери пулаа. Бобасы пулуу тутарды, Кости дә өкүзлери едәрди. Бир-ики чизи дөндүләр-дөнмедиләр, башлады уфажык йаамур пуфкурмаа. Оннар есапладылар, ани йаамайжәк блә пек, бракмадылар сүрмейи, хайдадылар пулуу. Бир-ики сааттан сора йаамур башлады таа сыкча агыштырмаа. Кости исланды кемәадән да башлады хомурданмаа, евә истәрди.

— Чифчилини иши бөләдир, чоҗуум, кырда ишләркән хер гүрлү разлелер, — Костийә деди бобасы.

Ама гөрүп, ани йаамур гиттикчә сарплашәр, деди:

— Бөлә хавада ама иш адамжилән олмээр, йа биз таа ислә бракалым сүрмейи.

Пулуу брактылар пайын орта ериндә, чизидә, кендилери дә кошуп өкүзлери евә вардылар. Костинин бойдашлары артык пазарларда хоруйа гидәрдиләр, ону да гелип, алырдылар, ама хоруйа гитмәә Костинин чакыры пек чекмәзди; гелип, алырдылар, ама хоруйа гитмәә Костинин чакыры пек чекмәзди; таа тез севәрди евдә киат окумаа, некадар хоруйа гитмәә. Да пазарларда бүүк евә капанырды да бүгүн гүн киат окурду. Бобасы Костинин аар башлы адамды, гениш үрекли. Ачан гидәрди бир ерә лафа йа да бир сырайа, иллән-колайыннан ериндән копушмазды евә гелсин. Ама пек жөмертти, севәрди ийлик йапмаа. Инсана верирди өдүнч папшой йа да башка иш, ама гери алмаа кыйышмазды. Анасы, севәрди ийлик йапмаа, о да вериди өдүнч не дә олса, ама карарлан, вердини дә кыйышды гери истемәә.

Кости табегиндән анасына бензәрди. Күчүккән пек коркакты, ама услуйду, комушулара бирисинә бир зарар йапмазды.

Бобасы, анасы еркен йатардылар, еркен да қалкардылар. Чок керә таа караньыктан уйанырдылар да дөшек ичиндә сабаа ачылынжа фисир-фисир лафедирдиләр, ев ишлерини сырайа койардылар. Кимәр керә Кости ичиндә лаф ачардылар.

— О чојук сасын үренежек, зерә гөрерим, пазар-

ларда бүтүн гүн кнат окуйэр. Ажаба вермейлим ми ону таа бгәә үренсин, — чекедирди бобасы.

— Вар са умудун, ани үренежек хем пара она етиштирә билирсән, вер, — анасы да дәрди.

Бөлә оннар чок керә лафедәрдиләр хеп дүшүнүрдүләр, нәпсыннар, версиннәр ми чожуу үренсин оса вермесиннәр ми...

Бир сабаа бобасы деди:

— Пек севәрдим беним дә чожуум үренмиш чыксын. Не облурса олсун, ама бән ону таа илери үренсин вережәм.

— Ислә, вережән ону үренсин, ама йа биргүрлү үренәмәрсә, озаман нәбарыз?.., саде парайы жаба харжайжәз...

— Беним умудум вар, ани үренежек, белки чыкар бир писар, йа да бир даскал.

— Ей, сән букадар хавезсән чожуун үренсин, вер, — карысы биткидә кайыллык гетирип дәрди.

Ертеси гүнү чожуун бобасы гитти попаза данышсын, нерейи таа ислә версин чожуу. Попаз узун сакалыны дүзелдерәк чекетти она акыл вермәә:

— Сән, Гөрги, вер оолуну монастыра, үч-дөрт йылын ичиндә псаломәик чыкажәк. Башка школалара вермә, бурадан ислә ер йок, Хем дә олажәк аллаа адамы. Дийл нижә башка школаларда — оләрлар студент, аллайы билмәә истәмеерләр.

Гөрги гелер евә, аннадәр карысына, не акыл верди она попаз.

— Попаз нек мегетти манастиры, те о Гырбовец манастирыны, деди, саде орайы верелиммишик чожуу, башка ерә вермейлиммишик. Орадан псаломәик чикажәймыш.

— Бән ишттим, ани о манастирда бөлә чожуклары бобоч гүтмәә койармышлар, биркач йыл хеп гүдәрмишләр; несой даскал чыкажәк өлә?

— О акына, өлә, бән дә буну ишттим, ама биркач йылдан сора койармышлар странада чаллсыннар.

— Бән сана тә не дейжәм, гит сор үредижийә дә бир керет, бак, о да не дейжәк, — карысы она акыл верди. Гөрги гитти бир гүн үредижийә да аннаты она, ани оолуну, Костийи, истеер версин таа илери үренмәә, хем аннаты, не акыл верди она попаз.

— Сән, Гөрги, попазы сесләмә, о сени йанылдәр. Манастирда чожуун ишлейжәк кешишлерә, нижә чырак; вер бир школайа, тә нижә Комратта, реал школасына, орадан билерим, ани адам чыкажәк. Саде ләзым бирәаз хазырлансын, школайа гирмәә дейни ләзым экзамен тутсун. Үредижинин лафлары Гөргинин үреенә йакышты. Евә гелдийнән үредижинин насаатыны аннаты. Карысы да буна кайыллык гетирди.

Пазын битки айы калды — август. Гөрги карысыннан табнетчесинә бир гежә еркен калктылар, дан ери таа армадыйды. Шинди оннарын башка интереслери йокту, таа чок чожук ичин лафедәрдиләр. Гөрги, башкабак, донжа дышары чыкты баксын, хава насыл, зерә истәрди Комрада гитмәә. Паваш бир лүзгәржик

таа суумамыш, метеол кокусуннан солурду. Гök, ижә дә йамачлар, боз дурудулар хем техна. Ики-үч йалныз хем айдынныкы булут айа йакын башыбош гезинирдиләр, да ачан онуннан урлаштылар, ауаллар ичиндә, сокакларда кара гөлгеләр чөктүләр. Сора булутчуклар нерейә сә сакландылар, ай йалныз калды да дерин уйуйарак күй ичинә гүмүш бенизиндә айдыннык сепеләрди. Лүзгәржик динди, орталык сессиз олду, саде цырыцыр лилә калар ичиндә дурмамайынжа өтәрди.

Хорозлар өтмәә чекеттиләр. Гөрги калкты, лампайы тутуштурду. Топузлу саат дуварда йавашымышты, гүжүлә өрүрдү, зерә топузу өлә ашаа иимишти, ани тездә битки кертәә дайаныжәйды да дуражәйды. Гөргги четки ону йукары, бакты циферблата: дөрттән беш минут гечмишти.

— Ләзым шансора талигайы хазырламаа, таа еркенжә чекедирсәк йола, гүн дуунжа герәгиби йол капандырыз, — пенчередән дышары бакып деди Гөргги, хызлыжа гиинди, дышары чыкты. Шопрондан талгайы еллән чыкарды да капунун өнүнә чекти.

Карысы чаердә торбайы кырынтыдан капу ардына силкти, ичинә пешкирлән сарылы бир бүтүн екмек койду хем таа башка ишләр дә.

Гөргги пенчерөйә йаклашып, баарды:

— Иа сән уйандыр о чожуу да, мари, истеерим ону да алайым, калдыр ону гиинсин таа тез.

Некадар ойландыйсадылар талигайы хазырламаа, икинжи хорозлар сык-сык өтмәә гириштиләр. Күй

ичиндә сийрек-сийрек көпекләр салмаа башладылар. Ачан талгайлан аул ичиндән сокаа чыктылаар, дан ери дә армаа савашырды. Краңгаларын бүүк кызы, Кати, суважы бакырларлан омузунда татлы пунарлардан гелирди.

— Тә, долуйлан өнүмүзә чыктылар, безбелли уурумуз шу гедежек, — карысына дору дөнүп деди Гөрги.

Чайырдакы көпрүйү гечтийнән, талигайы татлы пунарлара хайдадылар, бейгирлери суламаа. Гөрги асты тербелери сүвейә, атлады талигадан ерә да бейгирлерин кантырмаларыны аазларындан чыкарды. Карысы да инди талгадан да кофайы йукарда тутуп, су чекмәә геришти. Саде Кости талига ичиндә палайлан кафасыны сармышты да уйкусуну тамамнарды. Бейгирлери суладыктан сора Гөрги кантырмалары бейгирлерин аазларына генә гечирди, оннарын кулакларыны ики елиинән тутуп чекти да карысына деди:

— Сән пин талигайа, тут тербелери, бән, бу дик йамажы чыкынжа, талиганын йанысора гидежән. Ачан урдулар о Авдарма йамажына, хэйсадакы бейгир чекмәә истәмеер, кафасыны саллээр, ериндә тепинер. Гөрги тутундусүведән, камчийлән чарпты онун шкембесинә да «хи-ий!» етти. Табиетли бейгир башлады гери чыкынмаа, аз калды, талига чукур үстүнә уурасын.

— Йок, бөлә олмайжэк, ләзым ону едек алайым.

Гитти, бейгирин чылбырындан тутту, бирәр камчи чекип оннара генә «хи-ий!» етти. Табетли бейгир йукары чүүп, хызланды. Бүтүн качарак байыры чыкардылар.

Гөргү бейгирлери дургутту солуклансыннар бирәз, пинди талигайа да бир таа дурмадылар, бүтүн йол йортарак гиттиләр.

Авдарма күйсүнү гечтийнән гүн дууду. О йаваш, йаваш дипсиз, маави гөкә чыкарды, тез дә орталыы ысытты. Артык Комрат касабасынын йамажына етишләр, Орадан касабa бирәбир гөрүнүрдү. О таа тез бир буук күйә бензәрди, некадар касабайа, зерә евләр май хепси чифтчи евлерийди, бир катлан. Саде бир кач ев варды ики катлан.

Касабанын орта ериндә училиәенин икикатлы йапысы евлерин арасында дуруду нижә бир палата. Долайанында да үсек, калын кавак аачлары, таа да пек ону гөзелледирдиләр.

— Калк, Кости, гөр училиәейи, — те-ее касабанын орта ериндә, — камчинин сапышнан гөстерип деди бобасы. Кости сыбытты башындан палайы, йумурукларынан уйкулу гөзлерини уварак, аякча калкты.

— Нередә о школа йа?

— Те-ее нередә, не гөрмеермийсин, касабанын башка евлери ичиндә сечилер.

— Аха-а, гөрерим касабанын орта ериндә, йа бак, не буук школа хепсиндән евлердән үсек.

— Те орада сән үренежән, херлиим гирәбилирсән.

— Бән, бака, окуйәжәм гежә-гүндүз, ки насыл-нижә гирейим.

— Ей, гөрежез, о вақыт гелсин дә...

Оннар бөлә лафедәркән, дуймадылар, насыл Ялпуг

чайырына индиләр. Ялпуг дересинин үстүндә бир бүүк көпрүйү гечтийнән, касаба ичинә гирдиләр уз илери. Сора кыврылдылар сол тарафына ташланмыш йола. Талига башлады таа пекчә сарсмаа да текерлеклери жынгырдарды нижә чан. Қостийә гелирди, ани талига өәл пе кхынгырдәр дейини инсан хепси оннара бакәр. Қасаба ичиндә бейгирләр адым-адым гидәрдиләр. Гөрги каршы геләиннә хеп сорарды, нередә йашээр онун хысымы, Ченгел Мити. Таа генч инсаннар кысардылар омузларны да дәрдиләр, ани бөлә ад оннар ишитмемишләр. Саде бир ихтәрарак адам, орта бойда, ески форма гайтанны антерийлән, бирәз дүшүндү: «Ким олсун о Ченгел Мити, ким олсун, ким олсун», — аха, билерим, — биткидә деди. О адам узакта йашәр, таа Комрадын кәнарына йакын. Сиз гидежениз бу сокакча үч маалә, сора дөнежениз йукары, байыра. Гидежениз орада да, «дур, кач...», генә үч маалә. О йашээр сокаан саа тарафында. Оралара етиштийнән, сиз генә соражэйныз.

— Ей, саа оласын, сватанак, ани гөстердин бизә йолу, йаптык сана бир заамет, — тутнук сеслән деди Гөрги.

— Йок кусуру, саа олун сиз дә. Олә гидин, нижә бән дедим да булажэныз хысымынызы.

Битки биткидә, таа бир-ики инсана соруп, Гөрги булду хысымыны. Верди тербелери карысына, кендиси да, камчи елиндә, йаклашты токатлара. Көпек аул ичиндә она салмаа башлады. Бир күлдү куфнә ичин-

дән чыкты башкабак ев саабиси, ихтәрарак, балабан бир адам; сачлары узунжә, саде кафасыны долйанында калмышлар, тепеси чыпак, йалабәр нижә сусак. Елини койупанысына гүн урмасындан, йаваш-йаваш токада йаклашты. Гөрги бирдән она селән верди, аннаты, ани онун Комратта вармыш бир хысымы, Кириетгән кайнасыны лелүсу, Ев саабиси иилти кафасыны ашаа, дүшүндү бирәз.

— Аха-а, аклыма гетирдим шинди, сөләрди бабу, ани Кириетгәә вармыш онун какусунун кызы, ама Кириет бурадан узак, чоктан булушмадылар, май унутмаа башладылар бири бирилерини. Буйурун, чекин талигайы ичйанна.

Бу лафлары дәркән ачты токады, талигайы чектиләр бүүк евин башына, бейгирлери ерлештириләр дама.

Бирдә, Гөргинин карысы хем чожук, талиганын йанында сүзүлүрлән дәдунун бабусу да шаматайа чыкты. Бир алчак, забунжа бабужук, гөзлери чылк маави, ики өнүндеки диши казма кадар, ашаакы лудаанын дышйанына таа узныштылар. Мусаафирлери алдылар ичери, бүүк евә. Елбетте, гагауз адети, гарафа долу кырмызы шараплан о саат маса үстүнә гелди. Авшам одлу. Геч вақыдадан лафеттиләр, конуштулар. Гөрги аннаты, нечин гелдиләр Комрада.

— Ислә, бән сени дорудајам нерейн баш урасын,— филжаны шараплан елинә алып, ев саабиси чекетти аннатмаа:

— Бана йакын үч ев ашыры, вар бир башланкы школасы. Орада бу йыладан үретти бир үредижги, Бео Павел Григорьевич. О беним ий достум. Бу йыл о гечти училищейә надзиратель. Бән сени она гөтүрежәм да о сана сөлейжек, нетүрлү йапасын да чожуун о бүүк школайа гирсин.

Олду сабаа. Дышарда аар думан ерә дөшенмишти, керемет өртүләр ондан краалы гөрүнүрдүләр. Ев саабисинин бабусу таа караньыктан котлону тутуштурмушту да бир генч хорозу сүүш кайнадырды. Дәду гарафайлан шарабы чоктан маса үстүнә отуртмушту да бекләрди, бабу манжалары гетирсин. Сабаа екмееи идиктән сора, ев саабиси Гөргийи о үредижинин евинә гөтүрдү, чожуу да алдылар орайы. Кары калды бабуйлан евдә. Варды оннара икисинә не лафетсиннәр: некадар дүүн олмуш бу гечән пазар Комратта, ангы гелин гөзәл, некадар пешкир, несой гөлмек бааламышлар дүүнжүлерә, ангысы таа ий чалгыжы тутмуш хем таа чок шейләр бири биринә аннатылар.

Павел Григорьевичин токатчыына етиштийнән, дәду мусаафирләрлән дурду, узатты кафасыны токатчык ашыры, баксын бириси дышарда йок му. Бир бүүк көпек дуйду, ани токатчыын йанында вар инсан, салмаа чекетти. Бирдә, казма елиндә, Павел Григорьевич башадан токатчаа гелди. Гөрдүйнән достуну, казмайы беседка йанына дайады, да ачты токатчы.

— Буйурун, гечин ичйанна, Димитри Димитриевич, чоктан сениннән булушмадым. Гечин те бурайы бе-

Седкайна, орада гөлгә, вар нижә отурмаа да лафчааз етмәә, — Павел Григорьевич йалпак деди. Илери аул ичинә гирди дәду, онун да ардына Гӧрги хем чоӊук. Гирдиләр беседка ичинә, отурдулар. Бир-ики лафетти-ләр Павел Григорьевичлән дәду, андылар, не түрлү йашамышлар гечән йыллар, ачан бири-биринә комушуйдулар.

— Биз тә не иш ичин гелдик җанабинизә, — чекетти аннатмаа дәду. — Тә бу адам, беним хысымым Кириеттән, истеер чоӊууну училищейә вермәә. Сиз артык законнары билерсиниз ислә. Не ләзым, ки онун чоӊуу бу буӊук школайа гирсин?

Павел Григорьевич, нижәл онун табиекти, пек алатламады осаат җувап версин, иилтти кафасыны бирәз ашаа, сол елиннән дайады аннысыны да, ишидиллири-ишидилмәз деди:

— Бу школайа бираз зор гирмицә, чоӊук ләзым гирмәк экзаменнерини тутсун, бурада са сыралар пек сыкыдырдылар: аз бучук шашырдын, гери урэрлар — бир, икинжи дә — паалы тутажәк ону үренмәк, пара чок ләзым.

— Тә, гӧрерсин бажанак, зорҗа гелеҗек, сән не дейжән, — дәду Гӧргийә дору дӧнүп йавашыҗык деди.

— Бән истәрдим, ки бу школайа чоӊук насынижә гирсин, — тутнук сеслән җувап едип деди Гӧрги.

— Ей, сенин ишин, букадарадан хавезсән, денә кысметини, белки зар-зор кабул еттирисин. Тә, Павел Григорьевич да йардым едәр, конар сизин ичин, орадан-

бурадан белки уйдурусунуз иши, өлә дийл ми, Павел Григорьевич? — дәду хысымы ичин чалышып деди.

— Ей, орасы өлә, ама экзаменнерәдән чојук ләзым хазырлансын, кәр ислә хазырлансын, бакын бирини үретсин ону.

— Ей, ким вар нијә хазырлаксин ону, кими биле-риз биз?

— Бакын бир чојук, ани бүүк классларда үренсин.

— Е, сенин чојуун, Женя, аламайжәк мы йапсын бу иши?

— Ләзым сорайым она, истәрсә.

Буннар беседка ичиндә пазарлык дүвәркән, Павел Григорьевичин хојуу, Женя, китлары колтуунда, школадан гелирди, хызлы ачты токатчыы де аул ичинә гирди. Павел Григорьевич чаарды ону беседка ичинә. Нијәл табиятиди бурнусундан сук-сук чекти бирики ичинә, бакты узун-узун ашырыдан оланнара, да сорду бобасына, не сөлейжәк она.

— Женя, тә, бу адам Қириеттән истеер ьерсин те бу чојууну училищейә, сән аламайжан мы ону хазырлайасын экзаменнерә ичин, дүшүн, не дейжән?

Женя жебиндән касынкасыны чыкарды да силенерәк деди:

— Е бән билсәм ми... Иа гелсин о бенимнән, денейим ону, да озаман сөлейжәм, — бирәз дүшүнүп, живапетти Женя.

Ирми минут кадар о ойаланды чоџуклан да гелдilər гери беседкайа.

— Башка предметлердә сансын ислееџщ, ама математикада йуфкаџа, билмеерим, алайым мы үстүмә...

Дәду тутунду онун башына:

— Ин сән йап буну бизә, ал чоџуу.

Зар-зор кайыл еттирдиләр, аннаштылар, ани чоџук калаџэк оннарда конакта. Дәдуйлан Гөрги калктылар, Павел Григорьевича тешүкүр еттилщр да чыкыл гиттиләр. Чоџук калды орада. О гүнү конуштулар геч вақыдадан. Сабаасы Гөрги еркен кошту талигайы да карысыннан евә вардылар.

Чоџуу Павел Григорьевичин оолу Женя үретти бир ай кадар. Сентәбринин биткисиндә Костийи экзаменнерә чаардылар. Илки рус дилини вермәщ койдулар, икинжи класс ичин, зерә биринжи класа ону кабул етмедиләр, артык йаштан бүүктү. Кости пек ислә жувап етти. Үредижи ону класса гетирди да учениклерин өнүндә мететти.

— Бу чоџук, ани шинди экзаменнери тутәр икинжи класс ичин, рус дилиндә өлә исләә жувап етти, ани сизи хепсинизи текнә алтына кападаџэк.

Урок аралыкларында Кости коридорда дуруду, бекләрди, алсыннар ону башка экзаменнерә дә. Онуннан бүлә дурардылар онун бобасы да, анасы да. Оннар гелмиштиләр школайа баксыннар, насыл Кости экзаменнери тугаџэк. Кости гимнийди чифтчи рубасында: башында ески бир кечә паралийа, жүкети хем панто-

лоннары ев абасындан, долабы силинмишти артык; аякларында бүүк кончлу башмекиләр. Буннардан таа ий рубасы онун йокту. Кенди дә Кости утанжак бир чо́жукту, ама акыллыды.

Бир аралыкта икинжи класстан чо́жуклар үрүүш еттилар коридора, Костийи гөрсүйнәр, несой чо́жук о, ола ислә рус дилиндә жувап етмиш. Йаклаштылар Костийә да ону баштан айнаадан гөздән гечирдиләр.

— Эх-е, чо́жук, сән бу рубаларлан бу школада кокмайжан, — чо́жуклардан бириси суртуун йакасындан дартып, гүлмәә алды ону.

— Жукетин дүүмелери дә хепси йок ериндә, — бир башкасы екледі.

— Сән пек сүүнүксүн, чо́жук, гир сән школайә да биз сени не ачажәз, — ченесиндән башыны йукары калдырып икиси бирдән, Костийин дору гөзүнә бакып дедиләр.

Бирдә, чан зырылдады. Чо́жуклар хепси качарак, классларына гирдиләр.

Йалыз калдыйнан, анасы Костийә деер:

— Гөрсин, не гөзәл рубалары бу школажыларын, хепсиндә бир такым, бир формада? Гирисән школайә, биз дә сана бөлә руба йапажәз.

Кости бир гүндә экзаменнери хепсини верди. Школанын директору гелди буннара коридора гүлүсейрәк да ирактаң таа чекетти Костийи мететмәә:

— Сиздән алдамач, Иваноглу, чо́жуунуз экзаменнери ислә верди. Вар бир башкасы да, ани онуннан бү-

лă экзаменнерă гирди, ама сенин чоџуун ондан таа ий тутту, ниџăл ердăн гѳкăдăн.

Директор гиттийнџă, мамусу Костинин башыны су-вазлады да гўлăр ўзлăн деди:

— Хеп вармыш сенин кысметин, Қости, бак ўрен ислă, бакма саде ойнамаа, зерă сени ўретмăа дейни бизи чок пара тутажэк. Сăн калаџан хеп Беюларда квартирада, бак та сеслă оннары, ишидерсин.

Бобасы Қостинин демăзди бишей, саде шен, канааткер Костийă бакарды. Севинерăк, ўчў дă парад капунларындан чыктылар, да Беюлара киттилăр. Костинин елиндă кавал гиби кыврадылмыш бир кола киат варды. Она о киады рус дилинин ўредиџиси вердийди. О кола киатта Костинин диктандыйды, ани экзамен верикăн йазмышты. Евă гелдийнăн Қости о кола киады хеп елиндă тутарды да кыйышамайарак, капунун йанында кѳшедă айакча доруду. Женя, ачан аннады, ани Қости артык экзаменнердăн евă гелди, тез башчадан ичери гелди.

— Ей, сора, насыл экзаменнери вердин? — гўлўмсейрăк хем йалпак сорду Костийă. Қости, чий таа, бир кўй коџуу, омузларыны кысты.

— Насыл киат о елиндă, йа вер гѳрейим...

Женя алды елиндăн о кола киады, ачты ону.

— Ех-е, бурада сенин диктантын, «беш» коймуш сана, бурада аздан џувап ичин дă коймуш хеп «беш». Хелалсын Қости!

Анасыны бобасыны севинмектăн ер-гѳк тумазды.

Ертеси гүнү оннар евә, Қириедә вардылар.

Костийә бир фасыл гелирди йабанжы ердә, ама се-
винмеси дә бир фасылды. Бу йол она дөшенирди узун
вақыда...

* * *

Гүннәр бирәр-бирәр гечтиләр хич дуймадаан. Гел-
ди гүзүн сон гүннери. Йамурлар кухнелерин сувалары-
ны йыкады, сансын биркимсей оннарын дерилерини
соймуш. Карарды, думаннанды кырлар. Күй ичиндә
сокакларда чамуру талигалар өлә крадылар, ани он-
нары йокту нижә айкырыламаа. Чайыр ичиндә бир йол-
жунун талигасы башлыкларадан батмышты. Жаба о
адам бейгирлери дүүәрди, талигайы чыкарсыннар. Она
күйдән йардым гелмейинжә, талига батак ичиндән чык-
мады.

Үчүнжү ай олду, нижә Кости школада гезер. Хеп-
си үренжиләр гөзәл форма рубаларлан гимнийдиләр,
саде Кости хеп о ески, кырмызы абадан суртуклан ге-
зәрди, дүүмелери билә хепси ериндә йокту. Бир гүн
директор школанын аулу ичиндә каршы едер ону. Йак-
лашты она да, пенселерин үстлериндән коркунч гөз-
ләрлән она бакып, суртуун пешиндән тутуп деди:

— Етежек, напрр, бу суртуклан гездин. Сөлә боба-
на, йапсын сана форма, бөлә суртуклан хеп калпаклан
бу школада гезилмеер.

Кости йоллады бобасына бир кнат та йазды онда,

Ани ону шансофа браамээр директор евдеки рубалар-
лан гезсин, ләзым форма. Бобасы гелер бир гүн Ком-
рада, да йапэр оолуна ий чуфадан бир форма өлә,
нижә школада гечер.

Бу школада Кости бир-ики йыл ислеежә үренирди,
зерә Беюларда йаваннык чекмөди, дүзелдийди билә таа
ислеежә. Ама ачан бобасы үренмәк ичин она пара
етиштирәмәзди, алды ону Беюлардан, Комрадын кә-
нарында кирайлан алды бир күчүжүк кухня (о да
йамурда акырды) да орайы ерлештирди Костийи. Ев-
дән гетириди имеессини дә, йакажааны да. Гетириди она
бир торба малзай таш гиби четин, бир йайык та койун
пийири. И буннары да үрен инжинер олмаа, йа да
агроном...

Кости дә пек зорламазды бобасыны пара ичин, жа-
ны ажырды она, зерә билирди, ани пара йок нәндан
йапсын. Евдә дә бир сүрү ушак, бабу-дәду таа йашар-
дылар, нәндан етиштирежейди хепсинә пара. Кварты-
райлан насы нижә халлаштырыдылар, ама бурада таа
бир харч варды: үренмәк ичин өдек. Буну ләзымды
өдесиннәр вақыдынжак, зерә, ким өдемәзди, ону ча-
бужак школадан урадырдылар. Костинин дә башына
бу хал гелди. Гүздән бир пайыны насы-нижә өдеди;
илкйазын икинжи пайыны өдейәмәзди, бобасы пара
буламазды. Бөлелери, ани үренмәк парасыны өдей-
өмөзди, бобасы пара буламазды. Бөлелери, ани үрен-
мәк парасыны өдейәмәздиләр, саде Кости дийлди, вар-
дылар та башка да биркач. Костийи хем таа бир беш-

алты кишийи директор школадан уратты. Кости кахыра гирди. Етмеер, некадар квартирасы прост, имәә йок. О куру малайлар хем тузлу йакыжы пийнир буазындан гечмәздиләр, үрөнмәк ичин дә пара таа өдә.

Нәпсын, ичердә леим-елим үстүнә дурмаа куртармээр. Чыкарды сокаа, булушурду өбүр кысметсиз чо-жукларлан да бөлүклән, хайлак сокакларда гезәрдиләр.

О илкйазын зенгин Згырка Хажы сатын алмышты кендисинә бир автомобиль. О вакыт сиирәә автомобиль кулланырды. Очан о Згырка автомобилнинән пейда олурду, бүгүн мааленин ушаклары сокаа йылышырдылар, бейгирсиз талигайы гөрмәә. Бу кысметсизләр дә о автомобилни ардына гезәрдиләр, башка ишлери йокту.

Чок керә автомобиль бозулурду, сокаан орта ериндә ону хеп дүзәрдиләр. Бир гүн чок саваштылар ону дүзмәә. Зенгин отурэр онун ичиндә, беклеер дүсзүйнәр. Ачан гөрдү, ани дүзәмеерләр, баарды дойанындакы инсаннара, итирсиннәр машынайы евинәдән. Ен илери Кости кафадарларынан тутунду итирмәә, есапладылар бу ийлик ичин чорбажы атажэк оннара баарим бешәр капейка. Бүүк адамнар май хепси гиттиләр, истәмедиләр итирмәә.

— Аар шу пустия, — чо-жуклар чекеттиләр гүлүп, шакалашмаа. — Буи-жак кишийиз да ону гүжүлә ериндән кымылдааэрыз. Заар-зор, савашарак, машинаы боярын аулуна соктулар. Чо-жуклар дурукландылар би-

рәз. Гөрүп, ани Згырка башей вермеер, чыкып гитти-
ләр.

Бөлә хайлак бу школайжылар гездиләр бир афта. Бир гүн, бирердә булууркан беш киши, Костинин аклысына гелди бир фикир. Бирисинин йакасынын көшесиндән тутуп деди:

— Сиз билерсиниз, не аклыма гелди? Хади гиделим зенгин Хажыйа да йалваралым она, версин бизә өдүнч пара, өдүнч, дийл помана, да өдейлим биз үренмек ичин боржумузу, зерә чок вакыт өдемәсәк бизи школадан вар нижә хептән уратсыннар, ишидерсиниз. Бана буну сөледи те о надзиратель Павел Григорьевич.

— Е вережек ми йә Згырга? О не сыкы шейтан, — бириси деди.

— Ей, вермәсә, сормак парасыннан дийл йа, — жувап етти Кости.

— Хади гиделим, — хепси бир аазда дедиләр, — дeneйлим кысметимизи, ама незаман гиделим?

— Гиделим макар сабаа, сабаа зерә жумааертеси, чүнкү жумааертелери помана йапыләр йа: помана, илик хеп бир, белки онун да үрәә чөзүлүр да бизим дә кысметимиз гери урулмаз, — Кости биткидә деди да сора даальштылар.

Жумааертеси гелди. Дөрт чожук топландылар Костийә чинсабайлан, бирики лафеттиляр орда, шакалалаштылар, нижә генчлерин табиегтери.

— Биз бурада масал сөлеэриз, ама йа бакын саада,

артык он тамамнанды, онбирә гидер, хади гиделим шансора, кыстыралым шуну евдә, зерә вар нижә бирйаны гитсин, — Васи ериндән калкып деди.

— Да, гидежек, — башкасы каврады Васинин аазындан лафы, — билмермийсиниз өтегүн нижә онун автомобилни геридән итирдик, олмалы о таа бозук шопрон алтында дурэр. О алышык автомобиллән гезмәә, йайан гезәмеер, нечин дерләр она «бояр»?..

Чожуклар лафы кестиләр да үшүнтүйлән Костинин кухнесиндән дышары чыктылар. Капу өйүндә пачаларындан куру чамурлары уудулар, тоздан силкиндиләр, кими түүжезлери айытладылар да сысарак гиттиләр Згыркайа. Онун ешил бойалы демир токатларына етиштийнән, дургундулар. Бири деер «сән гир илери», өбүрсү деер «сән гир» — чекеттиләр пазарлашмаа. Кости чыкты өбүрлерин өйүнә:

— Не окадар коркэрсыныз гирмәә, кафалармызы кәр алмайжэklar гирисәк, — Кости гиргинненип деди да хызлы токалары ачып гирди. Обүрләр дә онун ардына гирдиләр. Хажы беседкасында отурмушту да газета окуйарды. О ихтәрды шансора, бир гөзү пек белерикти, өбүрүнүн дә капаа ашаа саркарды да гөзүнүн ичи кырмызы гөрүнәрди, кап чөкмүштү ичинә. Бакышы титсийди. Гөрдүйнән бу чожеклары калдырды кафасыны, о белерик гөзүнү йалабытты оннара дору. Бир да барак, фәна, фырлады беседка ичиндән, да саларак башлады тутмаа да дартмаа чожекларыни пачаларындан. Чожуклар куртуламээрлар ондан, еллериндә

сопа бишей йокту, чыкардылар шапкаларыны да саурттаа чекеттиләр.

— Не гелмишиниз да көпеклери салдырэрсыныз, не аарамаа бурайы гелдиниз? — сопайа дайанарак калкып, баарды Згырка.

— Биз гелдик женабинизә бир зорумуз ичин, — Қости илери чыкып, чекетти сөлемәә, — Йалварэрыз, вер бизә үч гүнә кадар өдүнч үчәр рубли школайа үренмәк ичин боржумузу өдейлим, үч гүнә кадар, дийл таа чок: Тә бизи шинди школадан директор уратты, ани өдәмедик. Үч гүндән сора бир насы-нижә булажэз пара да сана боржумузу гери вережэз.

— Йок бендә пара сизә вермәә! — Хажы таа пек гөзүнү белердип чојуклара баармаа чекетти. — Не гелмишиниз диленжиләр гиби пара истемәә? Те бу бас-тону гөрермийсиниз?.. айтланын аулумдан!

Барак анайып, ани чорбажысы чојуклары аул ичиндән урадэр, таа пек башлады салмаа да, кафасыны саллайып, чојукларыны пачаларындан дартмаа. Чојукларыны бириси аулдан чыкаркан, бир бајак чекти бараа, барак сызлайрах текер-мекер бир тарафа йуварланды.

Сокакча гидерәк, чојуклар чекеттиләр зенгини лафетмәә:

— Сыкы шейтанмыш бу, бей, үчәр рубли она зар гелди версин бизә, парасы йокмуш...

— Қыркбин десятина топраа вармыш да онун па-

расы мы йок? Ама истәмеер бир фукарейә ийлик йапсын.

— О олса колайы те бу суртуу да сыртындап алсын, дийл сана өдүнч версин, жансыз шейтан. Жаба ону аллаа чарпмамыш, гөзлери бири йукары бакәр, бири ашаа.

— Йок кусуру, — Кости дә екледи, — оннарын бейлик сүрмелери чок сүртмейжәк, гележәк вакыт, ани оннар да ери тырмалайжәклар.

— Бән ишиттим, ан итездә революция олажэймыш, боярларын топракларыны алажэймышлар, фукаарелерә вережеймишләр, оннары да падишахлыктан дышары урадажэймышлар, гитсиниәр, наны истәрселәр, — бириси йавашыжык аниатмаа чекетти. — Саде сусун, тынгырмамайын бир ердә. Бана буну бир студент сөледи сыкрет.

Бөлә лафедерәк, чојуклар соборун йанына етиштийнән, квартираларына даалыштылар.

Бир-ики гүн гечтийнән, школанын директору оннары школайа чаарды. О бобаларындан кабул етмишти пара үренмәк ичин, да деди ки башласыннар генә школайа гитмәә.

* * *

Кости бу уличищедә артык гечтийдә алтынжы класса. Бир йылы каларды таа школайы тамамнасын.

Школада о үренирди йазадан. Сора гелирди евә

йаз каникулларына. Уч ай сүрүнүрдү о йаз каникуллары. Кости бу вақыт чифтчиликтә бобасына йардым едәрди. Харманнар биттийнән, снетябрь айында, генә үренмәә гидәрди. Алтынжы классы битирдиктән сора Кости генә йаз каникулларына евә гелди.

Бир гүн дүшүнүл бобасына деди:

— Нечин бән зоруна савашайым үренмәә, йок му нижә бирери ишә гирейим да бирәз пара йапайым, зерә гөрерим, ани сән шансора герисини битирдин, йок нәндан бана пара верәсин.

— Орасы дору, чөжжум, кендимиз евдә чоклукуз, хепси истеер имәәә, гийнмәә, евин сә өртүсү делинди, акэр. Е, нерейи истеерсин ишә гирмәә, шинди казанч бирердә дә йок, саде чорбажыларда вар иш, папшой казмаа, бичмәә, харманжы йанашмаа. Ама сана йакышмээр чорбажылара чырак оласын, олса бирерә службайа гирәсин, ама нерейи гирежән, йок нерейи.

— Беним, чорбажылара ишлемәә, хич тә йок ииедим, бән гирежәм демир йолуна ишлемәә. Демир йолунда ишлейән бир чөжжуклан лафеттим, о деди, ани орайы ишчи ләзымды.

Бобасы битки биткидә деди:

— Ей, орада сенин ишин, гир, нередә сана йакышэр.

Сак июнь гүнү артык уйанырды. Кухнелердә карылар котлоннары йакмыштылар да сабаа имеесини хазыредәрдиләр да чайыр ичинә маави тезек тўтүнү дөшенирди. Гөлгелердә чий таа дуруду. Кости о сабаа

торбасыны екмеклән алды да казармиейә гитти. Ачан мастер ишчилерә гелди, Қости йаклашты да сорду, ону да демир йолунда ишлемәә кабул едежек ми. Мастер бакты она узун-узун да деди:

— Е сән, рубаларындан гөрерим, ани үренерсин бирердә.

— Үренерим Комратта, геал школасында.

— Сөлейим сана, ани демир йолунда иш аар, сән ишлейәбилежән ми? — мастер шүпейлән сорду.

— Бән иштән коркмээрим, ишә алышыкым, — Қости жувап етти.

— Озаман вар нижә кабул едейим сени.

Мастер осаат Қостийи табеллерә гечирди. Ики ишчи вагонеткайы демир йолун үстүнә койду. Онун үстүнә үклеттиләр лопаткалары, тырнакоплары, лоомнары, бир үсек кырмызы байрак өнүнә сапладылар. Мастер вагонетканын өнүндә отуруду, аяклары ерә саркык. Ишчиләр да вагонетканын үстүнә атлайывердиләр. Дөрт киши вагонетканын дөрт көшесиндә отуруду да аякларынын ону хайдамаа чекеттиләр. Хайдадылар узак, узак, казармиянын тепеси саде гөрүнүрдү. Жолтай хотарына йакын вагонеткайы дургуттулар. Тез струментлери ерә индирдиләр. Вагонетканын платформасыны хем дингилләрдән текерлеклери бир тарафа чектиләр. Ойаланмаа йокту вакыт, зерә поездын түтүнү дөнеч ардындан гөрүнүрдү. Үч-дөрт минут гечти-гечмеди, поезд ишчилерин йанындан тозады гечти. Ондан сора чожуклар ишә тутундулар. Мастер кими группайы

шпал дийштирмәә койду, кими группайы да шпалларын алтына чакмак долдурмаа хем киркайлан тыкыштырмаа койду. Костийи дә, нижә бир хажамы ишчийи, бир таа сынашык ишчийлән линия бойундан отлары кесмәә узак бир ерә йоллады. Илкин хырлецлән оннары кестилшр бир ерәдән, сора тырмыжаклан кесилмишлери тырмыкладылар да бир тарафа сыбыттылар. Бундан да сора чакмаклары, ани ашаа каймыштылар, йукары күрекләрлән калдырдылар. Костинин кафадары бир жўмбүшчү чожекту, азы хич дурмазды, хеп жўмбүш сөләрди. Кости дә она байыла-байыла гүләрди. Гөстерәрди, нижә Дели Васи «буху-буху» үүсүрәрмиш, хем нижә о ааламармыш, ани инек йахнысы имиш дә үрәә ажыйырмаш; аннадармыш, нижә дернекләрдә гежә гезәркән, Татар Йова ону дүүмүш сопайлан хем чок таа башка ишләр. Бу жўмбүшлерин хем гүлмеклерин бетеринә оннар иш тә аз йаптыйдылар. Тез дә үүлен олдуиду. Кости кафадарынан, Қобалак Ванийлән, индиләр линиянын бир йамажына да үүлен екмени имәә отурдулар. Идиктән сора йаттылар диненмәә. Поргуннуктан, уйкуйа далдылар. Бирдә, резина уултусу оннары уйандырды. Вани фырлады, качарак пинди линия үстүнә, бакты.

— Чапук ал лопаткайы, Кости, зерә резинайлан мастер гелер, биз бүүн чокча масал патлаттык, иш пек аз олду. Нормайа гөрә ләзымды те-о о соткайа кадар ишлейлим, биз сә анжак йарысыны йаптык.

Чожуклар гириштиләр ишлемәә. Резина да чабу-

жак урларына оннарын етишти. Мастер дерезинадан ерә инмедән, сорду:

— Некадар иш йаптыңыз сиз буўи?

— Те-е о соткадан те бурайыдан, — Вани сесини титиредип, жувап етти.

— Аз ишлемишиниз, пек аз, — мастер башыны йаннадып деди.

Вани, чоктанкы ишчи, гечирмиш чок бблә иштә, бир йалан туттуруду:

— Женабиниз бизи бурайы дийл чоктан йолладыңыз. Мастер сысты, бишей демеди. «Хайда илери» дерезинайы кулланан чожаа деди да хызлы гиттиләр.

— Ей, Қости, генә ани колайыннан куртулдук, варды нижә бу гүнү бизә одамесиннәр, — хади шинди таа хызлажа ишлейлим зерә, мастер шиндижик гери дөнежек.

Ванийлән Қости авучларына түкүрдүләр да, мастер гери дөнүнжә герәә гиби иш йаптылар. Башлады авшамнамаа: Вани бакты саадына да деди:

— Артык саат алтыдан шансора гечти, иши бракалым шансора, шиндижик өбүрләр дә вагонеткайлан гележекләр, бән те бурасыны дүзелдинжә, сән топла струментлери.

Бир дә дөнемечтән чыктыйнап, вагонетканын уултусу ишидилди. Буннар бурада хазыр олунжа, вагонетка да гелди, койдулар струментлерини онун үстүнә, кендилери дә пинивердиләр да чок, чок вардылар казармиейә. Струментлери бир дам ичинә гөтүрдүләр, ва-

гонетканын платформасыны алып койдулар линиянын бойуна. Кости дә истеди денесин кувведини, бир чифт текерлеклән дингили ики елиннән каврады да линия үстүндән калдырып бир тарафа сыбытты.

— Ислә куветчин вар ученин дә, — ишчилердән бириси шашып деди. — Сән билермийсин бу ики текерлек некадар чекеер?.. докуз пуд таман.

Кости кызарды бирәз, чыкынды гери да саде азбучук гүлүмседи. Хепси торбаларыны аркаларына уруп күйә гелдиләр.

Кости евә гелди йоргун. Еллерини башыардына китледи, каршыда лавица үстүндә отурду, дуvara аркасыннан дайанып.

— Нижә, иши линияда тамамнадын мы, зор гелмеди ми ишлемәә? — бобасы ичери гирип, сорду.

— Бөлә ишин, нижә нерейн бени бүүн койдулар, кахырыны колай чекмәә, бүтүн гүн от кестик, ама өбүр ишчилери нерейн койдулар, орада иш пек зор, ониар шпал дийштирдиләр. О иш сыкыдан гидер.

— Онун ичин ләзым таа чок та өдесиннәр, бән өлә есаплээрым.

— Билмеерим, некадар өдеерләр, ама есаплээрым, ани ләзым таа чок өдесиннәр, некадар от кесмәә.

Костинин анасы артык хайатта софрайы коймушту, авшам ичин бир таук манжасы йапмышты мамалигайлан; ичер капусуну аралады да буннары имәә чаарды.

Кости беенди линияда иши, хер гүн еркен калкарды да екмек торбасында казармиейә гидәрди. Орасы бу-

лунуду кўйдән узак, бир үч олсунду. Демир йолу бойунда таа чок ешиллик варды, некадар башка ерлердә. Ики тарафында да, беш-алты адым узак, сүүт аачларын бойлары уз сырада дурудулар. Чайыр оту пак, басмайа баалайасын, үсек диздән йукары, чалкаланырды, нижә су далгалары. Да бөлә гөзәл ерлердә Кости хер гүн хавезлән ишләрди, дуума ерлеринин татлы кужаанда.

Кости ишледи шансора бир ай. Айын биткисиндә, казармияда, вагонеткайы ишчиләр релсалар үстүнә койдулар, хепси үстүнә тырмаштылар да воклаза гиттиләр, получкайы кабул етмәә. Қассир вокзала гелинжә, ишчиләр герәә гиби бекледиләр. Кости сефтә получка кабул етти, биркач биазлык. Дайма чыкарыды оннары жөбүндән да авужунд атладып севинирди. Гери дору вагонеткайа ишчиләр үклеттиләр ени шпал, бөлә чок, ани үсеклини олду адам бойундан чок. Қырмызы байраа сапладылар вагонетканын өнүнә, хепси пиндиләр шпалларын үстүнә. Сааде ики киши калды ердә вагонеткайы йолландырмаа, сора оннарда пиндиләр. Бир серт лүзгәр арттан үфләрди. Вагонетка гиттикчә, гиттикчә хызланды да бөлә хызлы гидәрди, ани хепсини корку алды. Хепси дүшүнәрди, насыл ону йавашытсыннар. Бир товарни тездә оннара каршы гелсин, узакта артык гүтүнү гөрүнәрди. Бир жеерли чојук Тыртан Гөрги байраан сапыны алды шпаллардан инди бираз ашаа, да байраан сапынын сиври ујуну ерә саплайып-саплайып вагонеткайы бирәз йавашытты. Хепси ерә

атлайывердиләр, башладылар зыхлы шпалларны ерә индирмәй.

Енез вагонетканын текерлеклерини бир тарафа аттылар, поезд да тоз копарып йаннарындан гечти.

Бу хатадан артык куртулдулар. Шпаллары гери вагонеткайа үклеттиләр да казармиейә вардылар.

Кости линияда ишледи бүтүн йаз, харчлык бирәз пара йапты кендисинә. Сентябрь айында Қомрада школасына генә гери гитти. Бу зор йолдан о ләзымды сүртсүн, макар не олурса олсун, ки етишсин кенди гележеенә, нижәл чекетмишти ана-боба умутларынан.

* * *

Илкйазын хем йазын кыр ишиндән Гөрги гөз ачмазды. Айлеси бүүктү, шансора етиштийдн бүүк кызлары, чожуклары, варды ким ишлесин. О да, Докийлән, хич калмаздылар иштән. Ихтиарлар евдә, бааларда йардым едәрдиләр. Етиштирдийди бирәз варлык, ели буйурдуйду йапсын бир ени ев, криват хем шкаф алсын, йапсын дам, планнары дүзсүн, бир чифт бейгир еденсин, койун, инек тутсун, домуз бүүтсүн; мазада күл долуйду йаа ичиндә сызырмәйлан, када койун пейнириннән, таванда екин, ун — бир лафта, варды нейлән йашасын. Евердийди кызларыны, чииз вердийди, пай, баа парчасы херкезинә; Қостийн школаларда үреттийди, киатчы йаптыйды. Йок лаф, онун үретмесиннән

пек харжандыйды, гедийди сатсын пайлары, койунары, инәй бузаалан...

Қызлары Гөргинин евленип чыктыдылар ичердән, ама чоҗуклар, шиндән дөрт таане, хепси топлуйдулар таа онун долайында.

Школасыны битирдийнән Кости дә евлендийди, алдыйды ен фукарә кызы гүйдән, ама гөзежейди дә шереметти ачан.

Чок гечмеди, Вани чоҗуу да евлендийди да ичердә генә калабалык олдуйду — оники жән!

Тездә дәду, Қара Иуван, гечиндийди өлә ансыздан йазын бааларда, бордейиндә. Бабу таа кавийди, макар ани сексәни гечтийди, ама бир кыймык пармаанда азәр да о да гечинер бир гүн, кышын.

Башка тарафтан са, Косгинин гелининин оләр бир чоҗуу — илк чоҗук, унукусу Гөргинин. Өлә бак курулу дүннә: кимиси гидер, башкасы гелер. Да не севинмекләр, не шүкүретмекләр! Өлә, пләналарлан сарылы, Гөрги каврадыйды ушаа да дору чекилерә: оники фунт чектийди. Да калдырарды ону йукары да дәрди:

— Те бу олажәк бизим сенселемизин дирәә, бу хализ Кара Иуваннардан! Саалыжайлан бүүсүн, етишсин!

Ики ен күчүк чоҗуу, икизли дуума, деликанны етиштидиләр, кәмит чыртма чалардылар хем хоруда ойнардылар. Херкерә бирердә гезәрдиләр, хич айырылмаздылар, нижә ики телегар. Оннары Гөрги ичердә

неетләрди браксын, таа бүүк оолларыны да башка чыкармаа есапларды. Биркач йылдан сора өлө дө йаптыйды. Кенди ихтиарлаа дүштүйдү шансора, Доки дө гөзлериндән көр олдуйдү, ишлери кулланамаздылар нижә илердән. Ама евердийди бу ики чожуу, ичери ики гелин кабул еттийди. Варды, дейжез, ким ишлесин хем баксын оннары. Қайет өлө чыкмадыйды ишләр. Чожуклар брәз даадыжы чыктыйдылар, кылбык хем жувапсыз, хатырсыз да. Гөрги хасталанды, дүштү дөшәә. Чок истедийди алсын ону кенди евинә бакмаа бүүк оолу, Кости. Онун варды службасы, бираз пара казанарды, ама боба хич ишитмәә дө истемәзди:

— Қожа варлык, евләр бракэрым оннара, бу пезевенклерә, ичердә калэрлар, оннар баксын бизи ләзым, өләдир гагауз адеети. Бана айып аалемдән сана геченйм.

Бир илкйаз гүнү гечинди о да.

Доки, өлө гөрәмәз дүннә айдынныны, таа чок йашады о күчүк оолларынан барабар, бакты оннарын күчүк ушакларын, буушарак кенди ихтиарлыныннан хем беклейрәк, незаман она да гележек сыра йаннашсын таа бир керә кожасыннан ама бу йол мезарлыкта хем хептәиннә.

БАШҚА ГАГАУЗЛАР

(Другие гагаузы)

Сыжак бир июль хырчыннык гүнүйдү. Хава дурукту хем сакты, сансын бүтүн долай уйумушту. Саде орада-бурада күй ичиндә ишидилирди адам, кары сеслери, ани харманнарда бейгирлерә баарырдылар таа хызлы-жа йортсуннар. Питка да бабусуннан харманда ики алчак ангышлы арабажык бичинтийи ики дургун бейгирлән олдурмаа савашырды.

Питка батал хем йарымны бир адамды, ама сеси инжейди нижә кары сеси. Ачан лафедирди, сеси гүжүлә чыкырды, сансын бириси буазындан сыкмыш. Карысы бойдан алчакты, кургафты, йуфкалыктан онун да сеси гүжүлә чикарды.

Питка харманда, казын долайанында дөнерәк, бир бүүк харман камчысы елиндә, бейгирлери хайдарды. О бүүк харман хамчысыны бейгирлеринүстүндә саде саурдарды, кыйамазды оннара урсун. Йортсуннар дейни, түрлү йалпак лафларлан ешкиннерини ачмаа савашырды. Дурмамайынжа о инжежик сесиннән бейгирлерин башларыны окуйарды:

— Ха, малларым, таа хызлыжа йортуверин, хади ха-а! Ха таа тезчә бу екнижин олдуралым. Хади дә-ә, не ишитмерсиниз ми, уйукладыныз шансора? Хади, ха-а! Бейгирлерин сә хич умурукларында да дийл, гүжүлә адымнардылар; ба дургунуп, кашынырдылар, ба калакларыниан пләвайы аралайып, тенә ийирдиләр.

— Не дурдунуз шансора, хелә бән сизи... — Питка таказа етмәә башларды, да камчыйлан өтәәбеери сыртларына илиштириди.

Карысы Питканын харманын кәнарында бир салкым аажын алтында гөлгедә үрөкә ишләрди. Ачан актармаа вакыт гелирди, үрөкесини аажә дайарды да актатраа гидәрди. Бейгирлери хайдаркан, Питка, бирдә икидә карысына дәрди:

— Сән, бабу, брак о үрөкейи, ыл тырмыжаа да харманын кенарларындан о даанык башажыклары хепсини топла, бир калмасын, да ат оннары харман ичинә. Хем үркүт о хорозлан тауклары, етежек, некадар тенә идиләр.

Питканын оолу, Қирьяк, ики тосунжуклан бир күчүк арабайлан кырдан бичинти ташырды. Хер керә, евә гелдикчә, харабайы харманын бир тарафына чекәрди, тосуннары колверип, арыша бааларды, биннеринә бир куҗак бичинти атарды да тез ичери карысына гидәрди, ангысы шансора бир айдан зеедә йорган-дөшек хаста йатарды. Отуруду онун башы уҗунда да сорарды, нереси аҗыйяр. Хаста гөзлерини ачарды Қирийә дору үзүнү чевирип, узун, узун она бакарды да сора

генә суратыны бир тарафа чевириди, бишей демәзди. Не дерт ону туттуйса, Қирьяк тә билмәзди. Мамусу хеп дәрди:

— Бизим гелини трохна тутту. Қырчы күйсүндә вармыш бир дәду пек кәмил окурмуш, ләзым харман биттийнән, гөтүрелим ону орайы да бир керә. Қим гитмиш о дәдуйа, хепси алышмыш, белки бизим дә гелинимизи алыштырыр. Шиндийәдән, зерә, некадар ону бурадакы бабулара, бир имдат олмады.

О вакыт бүтүн долайа саде бир доктор варды. Илачланмак парайланды. Питкайалынкат адамды, бир тарафтан да пек сыкыйды, хастайы доктора гөтүрсүн хич лаф та йокту. Хаста гүн гүндән куруйарды. Харман таа битмедән, Қиринин карысы йумду гөзлерини. Қирьяк, адетлерә гөрә, бир йыл евлевмеди, йас тутту.

Некадар Қиринин гелини йашарды, евин ону сүпү-рүлмүштү, пакты. Незамандан са о гечинди, капунун онүндә, евин дуварлары бойунда дизәдән коприва, ажы пелин бүүмүштү, саде бир даражык йолжаз гидщрди маазайа, бир дә халейә... Қиринин аклысы ер-мәзди алсын бир қазма да кессин о отлары. Анасы, бобасы дүшуняәрдиләр, насыл ону икинжи керә еверсиннәр. Күй ичиндә она бир еш булсуннар умутлары йокту, лщзымды ашырыяа гитсиннәр. Қиринин рубасы да адамжилән йокту. Қим беенир ону ашырыда ески рубаларлан! О заман фукарә адамнар бөлә йапардылар; алырдылар комушусундан йа да бир хысымындан бир кат руба таа енижә да блә кендилерини бендири-

диләр. Кириян да анасы өлә йапты, бир таа варлыккы-
жа комушусундан алды бир кат ени руба да өлә гит-
тиләр таа Кортенә кары ичин. Бу ени рубалар ичин
Кирияк ләзымды гитсин комушусуна үч гүн папшой
казма. Кортендә булдулар Кирийә бир гелин, варлык-
лыжа ердән. аранныжак оларак, гелини евә гетирди-
ләр. Ачан гелин гирди Кириини кухнесинә, ичерси чыр-
чыплак, не бир паратар дуварларда, не бир пала топ-
рак патын үст*ндә, саде бир йыртык, кирли хасыр, кә-
нарларыны сансын патканнар кемирмиш. Ердә дә бир
карыш саман дөшәли.

Ени гелин о чыплак патын кәнарында отурду да
дүшүнмейә варды, насыл вар нижә о өлә фукаарә,
палачор ердә йашасын... Иилтти башыны ашаа, кахыр-
дан билмәзди нәпсын. Браасын Кирийи инсандан айып-
ты, бурада да калмаа — о ии гөрүдү, ани бөлә фу-
карә даам ичин о дийлди. Ачан о бутакым дүшүнәәр-
ди, Кирийи сөвинмеликтән, ер-гөк тутмазды, дайма ге-
лирди карынын өнүнә дә, еллерини уштурарак, дәрди:

— Хелә карыжыы, хелә карыжыы!

Кары аннады, ани алданды гелдиннән бу Питка-
лара. Түрлү дүшүнмекләр башына геләрди, амә шан-
сора йокту не йапсын, ләзымды бурада калсын, зерә
өлеймиш оун кысмети.

Бир авшам Кирийи кутламаа дейни гелди биркач
ий комушусу хем сенселеси. Питка икишәр лүлә гиби
күчүк филжанжык шарап верди оннара да тез окаяы
шараплан койду пенчерә сетинә да деди:

— Аф един комушулар, бендән аазса, аллахтан чок олсун.

Сабаасы ниетлендиләр Қиринин сырасыны йапсыннар, саадыжы конукласыннар да оқадар.

Питканын карысы бир сини ун еледи да башлады қолач йапмаа.

Питка, сыкы, гелирди карысына баксын, қолачлары бүүк йапмээр мы да дәрди:

— Сән, кары, аллем қолачлары бүүк йапәрсын, олмаз өлә, йап оннары күчүрек, олсуннар не сана, не бана.

Питканын карысы йымышак инсанды, кожасындан қорқарды да йапарды өлә, нижә о дәрди.

Авшам үстү Питка Қиринин саадыжына хабер етти да гиттиләр йазылмаа хем стевонуз олмаа. Шансора ий каранлык олдуиду, ачан евә гелдиләр. Питка карысыннан софраиы артык хазырламыштылар. Софранын үстүндә ики фарфири булгур хем бир гарафа шарап. Саадыжы хем крәсинцаиы софраиа отурдулар, ама кендилери бир тарафта отурдулар. Питка бир мум парчасы баш пармаан тырнаана йапыштырмышты да онунан софраиа айдынлык едәрди гөрүнсүн да о инжә сенинән саадыжа теклиф едәрди:

— Буйурун, саадыч хем крәсинца, буйурун да алын софранан, не аллаа вердийсә.

— Е куми, не саде биз ми буйуралым, отурсаныза сиз дә софраиа, — деди саадыч.

— Биз, саадыч, токуз, дийл чоктан идик, — Питка о бонжук гиби маави гөзлерини йумарак, деди.

Елбетте, саадыч бутакым икрама гүженди, кафасыны аша иялти та өлә дурду, софранан хич датмады.

О парча мум Питканын тырнаанда йанды, битти. Питка башка бир парча мум йапыштырды.

— Ха, саадыч хем крэсинца, буйурсаныза софранан, буйурун таа тезчә, зерә мумнар битерләр, — Питка гена теклиф едер.

Саадыжын карысы утанмактан билмәзди нәпсын, дайма кожасыны дүртәрди калксыннар да гитсиннәр. Саадыч са ниет коймушту өлә, ани софранан да алмайжәк, ама Питканын мум парчалары да битмейинжә ериндән калкмайжәк. Питка, мумнар тырнаанда биттикчә, башка мум тутуштуруп, йапыштырыды. Ачан мумнар хептән биттиләр да каранлык ичиндә калдылар, озаман саадыч карысыннан калктылар да гиттиләр.

Питка чантылы, каави адамды, ама инсаннан йалпак лаф едәрди кимсей бир феналык йапмазды, ичкижи дийлди, услу адамды, ама зорда кендисини корумаа куветчин варды хем бежериди. Онун куйдә чок ий досту да варды, хализ бириси, Папур Игнат. О таа дүзгүн Питкадан, таа варлыклыжәйды, варды ики демирли пулуу, бир чифт кави өкүзү, бир чифттә бейгири. Питка бир зорунда она гидәрди, йа бир-ики демирли папшой өдүнч алырды, йа бир талнга тезек йакажак ичин. Игнат ону бир керә билә герн урмазды.

Чок керä сүрмää бадашырдылар. Ачан Питка зор ва-
кытта хайванжыкларыны кайбедирди, Игната гелирди
версин она бир йада ики гүнә өкүзлери пайыны сүр-
сүн. Игнат та зорунда Питкайа гелирди. Питка хер
йыл онун домузуну кесәрди, бир хаста хайваныны
илачларды. Бир узак йола гитмää Паткайы йанына
аларды, хализ кыш вақыды. О Питканын кувединä
дайанырды.

Игнатыт оолу о вақыт салдатты. Онун полку бир
немцä күйсүндä дуруду. Орадан, оолундан гелер ха-
бер, ани о хасталанмыш, больницада йатармыш. Игнат
ниетледи оолуна гитсин, гөрүшмää.

Кыш вақыдыйды. Доздолай кырлара йымышты
бүүк күртүннär. Жанаварлар гежä күй ичинä уурар-
дылар. Кāнаркы кухнелерин капуларында улуйарды-
лар. Игнат бир сабаа еркен калкэр, Питкайа хабер
едер да икиси йола чекедерлär. Күйдän подишä чык-
тыянн, талигадан бир-ики сопа атымы узак гөрерлär
бир жанавар, атылайрак подиштä качэр. Игнат бей-
гирлери йавашытты.

— Ко узаклансын талигадан, о аачкан, дерлär,
адамы паралармыш-

рым. Саде панчамы онун енесинä гечирейим, о бир-
— А-а-а, бän, Игнат, бир жанавардан хич коркмээ-
таа беним ама, ачан бир хайта жанавар, озаман йок
нāпайым. Озаман да вар нижä куртулмаа: ат оннара
бир партал, оннар о парталы паралайыижа вар нижä
герää гиби узаклашмаа.

Игнат Питканын лафларыны сеслеип, бирәз үрекленди. Йол пек зорду, подиш дүзбаскы калын каарлан дөшелийди, бейгирләр артык дурдуйдулар, башладылар йортамамаа. О гүнү Қлястицайа оннар етишәмедиләр, Чокракта гежеледиләр. Ертеси гүнү вақытлан етиштиләр. Игнатын оолу башламышты шансора гезмәә. Доктор демишти она, ани бир афтадан сора колвережек ону полкуна. Оолуннан гөрүшүп, Игнат Питкайлан күйә вардылар.

Ачылырды март сабаасы. Гүн батысындан есәрди бир йаваш, ама суук лүзгәр. Усек аачларын тепелериндә артык кара кушлар чаларды. Ауллар ичиндә койуннар гөвшенерәк таа йатышырдылар. Күй ичи тезек түтүнүнә кокарды.

Питка оолуннан кыра сүрмәә хазырланырдылар. Бу гүн оннар сефтә сүрмәә чыкажәйдылар. Оннар тафырындан чыкармышты да кыржылары бекләрди лигайы хазырлыйынжа, Питканын карысы питалары имәә гелсиннәр. Питканын карысы саклы бир питанын ичинә беш копейка сапламышты, ангысыны ләзымды кыра алсыннар. Пайа етиштийнән, Питканын оолу, Қирьяк, бейгирлери талигадан салверди, өннеринә талига ичиндә бирәз пләва койду, күрмәә чекединжә чөплесиннәр бирәз. Сора Питка хийбелердән питайы чыкарды, оолуннан каршы каршыа отурудулар ерә, өлә бир өн адым бири бириндән узак да питайы тукурламаа чекеттиләр, о буна, бу она. Олә тукурладылар ону үчдөрт керә. Питка сора, кырды питайы ики парча, би-

рисини Кирийа верди, бирисини дә кенди алды, ангысынын парчасында о беш копейка чыкарса, онун кысметинә гөрә дә тарлада берекет олажәк. Олейди о вакыт адеет.

Идиләр о парча питалары да, бейгирлери пулаа кошуп, сүрмәә гириштиләр. Питка хийбеләр боодайлан долу омузунда екәрди, оолу да ардына пулуу хайларды.

О гүнү комшу күйүндән инсан бир жанавар калдырмышты. Бир кырк атлы ону коуларды. Жанавар артык бинмәә башламышты, ачан бу күйүн мерасына ону урмуштулар. Аз калмышты жанавары етиштирип бастырсыннар. Бу күйлү дә инсан потрә калдырмышты, Питка, бу гонайы гөрүп, тез бир бейгири пулуктан сал бир отуз киши атлы, жанавара каршы чыкмыштылар. верип, она атлы пинер да жанавара каршы гидер. Питканын караманы алчажыкты, онун о узун аяклары арада саатта топачлара илишәрдиләр. Ама бейгиржик беслижейди, тыкышыты. Күйлү атлылар жанавара өнезийә чыкып шашырдерлар ону, о да, харылмыш шансора, дору Питкайа сенделлейерәк сапәр. Питка, суук жеерли, бир чекелдә асыллээр ону. Комшу күйдән атлылар, таа чоклук өлдүрүлмүш жанавары хемен алсыннар. Оннар баарардылар, ани жанавар оннара дүшер, зерә оннар ону калдырмышлар, коуламышлар, йоурултмушлар. Буралы сайды атлылар баарардылар, ани жанавар оннара дүшер, зерә оннарын мерасында өлдү-

рүлдү хем, ани оннарын адамы, Питка, блдүрдү. Питка бблә гөрүп, башлээр мырылданмаа:

— Ин бән сизи, жанабет олдукларыны, аврадынызы!.. — Да о серт бейгиржининән хызанэр о кырк атлынын үстүнә да, о секиз кат өрүлү харапнининән ураныны актарарды — даран-перан егги оннары. Алып жанавары атты талигайа, кошуп тез хайдады-гозады күйә дору, евә. Күйлү атлылар хич бишей дейәмедиләр, ачык аазлан дылар шашрак Питканын желлатлыына хем чемреклинә.

Озамандан бу күйдә лаф та калмыш: «Питка кырк атлы енсемиш!»

* * *

Хеп бу күйдә йашарды бир каави адам — Батал Петри. Бойу үсекти, тени карайды, сеси гүрдү, бакышы титсийди. Генгчлиндә пеливанлык етмишти. Еви таа кәнардайды. Күйдә чок досту варды. Оннардан бириси Меражы танасты. Бу, ама, йашарды күйүн өбүр кәнарында. Оннар сийрек булушардылар, ама да булштуйнан, үч гүн конушардылар. Иакын Меражы Танаса бир ковал йашарды, өлә бир беш-алты ев ашыры. Бу кавалжы ковалын чок ий ашләр евлиндән гелирди, анымыш ковалды. Батал Петри йалынкат адамды, чифтчилик аз йапарды. Некадаржык та йапарды, боодайыны евин таванына койарды, ама кочалан пашшойларыны йапраклы кочаннардан чевиртменин ичинә койарды. Комушу-

сунун көпää даданмышты о папшойлара да гежә гелип, чевиртмей Деләрди да палшой чыкарып, иирди. Батал Петри дүшүнәрди, һапсын да бу көпää йок етсин, зерә өлә бракарса, көпек о папшойлары хепсини зейан едежек. Аклысына гелер онун бу ковал. Биригүн гидер она йаптырсын бир капан көпää тутмаа. Бирики саадын ичиндә ковал йапәр Батала ислә бир капан, ангысыннан йабаны да вар нижә тутмаа. Аләр капаны да евә чекедер. Меражы Танас аула дайалы дурукан гөрер Баталы.

— Сән не өлә фодул олмушун, йанымыздан гечерсин да бизә хич уурамээрсын, бир филжан шарап ичелим?

Батал Петри буну да бакарды, көшедән дөнер гери да Меражынын аулуна гирер. Меражы алды ону да маазасына гөтүрдү.

— Сән, Петри ага, дур бурада бирәз, бән гидежәм сымарлайжам карыйа бизә бир закуска хазырласын.

— Сән, Аксына, билерсин не, — Танас карысынын куалана илип, йавашыжык фисирдеди, — сән бизә йап бир закуска, бу benim ен ий достум, истеерим ону икрамнайым.

— Е нашей сизә йапайым йа?

— Нашей, кес те о текир хорозу, о өлә дә бобалык хорозуну дүвер, ама бак да тез йап, сүүш ону пишир.

Аксына фыгасына койду ики авуч папшой, дамын капусуну ачты да ичинә атты бирәз папшой, тауклар гирсин. Хепси тауклар гирди, саде о текир хороз гирмеер, гелер ешәдан, йаннадәр кафасыны, бакәр дамын

ичиня да тез гери качэр, саисын шүпеленер, ани ону тутмаа истеерләр. Аксына атэр таа бир авуч папшой, да сакланэр капу ардына. Хороз биткидә, дайанамады, пинди ешик үстүнә, бакынды өтәә, беери, атлады дам ичиня. Аксына тез капуйу капады, гирди дан ичиня да тутту ону. Бир бүүк аз ачыл, хороз баармаа башлады өлә пек, ани Аксынанын кулакларыны саар етти.

— Ду-ур, тепинмә бана, зерә хеп куртулмайжан,— хорозун аазыны сыкып, Аксына мырылданды. Гөгүрдү ону атешлик кухнежиня, бир тестә чырпыйлан атеши тутуштурду. Атежә койду бир чаун су хорозу хаш-ламаа.

Бу вакыт, Меражы Танаслан Батал Петри мазада масал патладэләр.

— Олә олмайжәк, — Танас, ериндән калкып, деди, — закуска олунжа хазыр ичелим биз таа исләә бирәр филжән шарап, — да башлады аарамаа о бүүк окайы. Тарашлады шуйанда, буйанда, буламады. Гитти маазанын ешийнәдән да карысына баарды:

— Аксына мари, сән билмеерсин, о бизим бүүк ока нередә, незамандан аарээрим да буламээрим.

— Бак те о кадажык ичиндә, ани маазанын таа диндә, — Аксына хорозу елиндә йоларак, кухнежини ешиня чыкып баарды:

— Хакына да бурадаймыш, — Танас кадажыын ичиня елини узадып деди. — Ей Петри ага, шинди ангы фычыдан чыкарайым? Тә бу фычыда зайбир шарабы, буида да пак биаз кудника шарабы.

— Ангысындан чыкарысын, ондан ичежӓм, бӓн шараплары йаырмаӓрым.

— Чыкарайым тӓ бу биздан, о таа илинжӓ; сора закуска гелдийнӓн, кырмазыдан да чыкарырым.

Аксына сӓӓш хорозу бир бӓӓк чанак ичиндӓ гетирди. Танас шинди чыкарды о зайбир шарабындан. Аксына хызланды чыксын. Батал Петри тутту колундан:

— Йок, сӓн дӓ бизимнӓн бӓлӓ конушажӓн, нӓны ка-чӓрсӓн?

Аксына гӓрӓп, ани куртулуш йок, ешиклӓр ӓстӓндӓ отурду. Конуштулар некадар конуштулар, авшам да башлады олмаа. Батал Петри артык ислӓӓ кефленди. Танас та генӓ. Башладылар ӓсек — ӓсек лафетмӓӓ, иинтереслешмӓӓ.

Меражы Танас калкты ериндӓн.

— Ачан сӓн, Петри ага, ӓлӓ каавиймишин, тӓ бу батлакта вар беш ведрӓ зайбир шарабы. Еерлиим ону евиндӓн сыртында гӓтӓрӓрсӓн, батлак шараплан сенин олсун, еерлиим гӓтӓрӓмӓсӓн, сӓн бана бӓлӓ бир батлак шарап вережӓн.

Батал Петри бакты о батлаа, кашыды енесени да емниетлӓн деди:

— Гӓтӓрӓрӓм.

— Ба, гӓтӓрӓмӓсин..

— Ба, гӓтӓрӓрӓм, вер елини бурайы, тӓ Аксына да бурада.

Ел уруп, аннашӓрлар.

— Ама батлаа биз сенин сыртына калдырмайжэз, калдыб ону йалныз.

— Йялныз калдыражам!

Батал калкты ебиндән, түркүрдү авучларына, алды батлаа, койду ону дйби үстүнә. Сөра, икиелиннән ону куҗаклайып, ешикләр үстүнә отуртту. Чөктү ашаа, аркасыны батлаа дайайып, ики елиннән батлаа гардиналарындан тутту да батлаклан аякча калкты. Ешиклери бирәр, бирәр адымнайып, дышары чыкты. Капты йолу да, касиетсиз гидер. Мерҗынын карысы гөрүп, ани батлак шансора гидер, сансын хашланмыш, коҗасына деер:

— Хелә женабети, алды батлаа да гидер, йа бән те бу бүүк кабаа да батлаан үстүнә койайым, бакалым гйдеҗек ми.

Тез мааза ичиндән еи бүүк кабаа алэр да, Баталы егиштирип ону батлак үстүнә койэр. Батал бишей дуймээр, гидер илери. Аксына башыны тутарак, баармаа башлады:

— Пы-ый, кабаа да алды, аллаа беласыны вереймиш!

Хер йыл март айында, Жалтай хотарында, бир дүз йаслан йамачта «сбор» олуруду. Шинди дә ниҗә башка йылларда, долай күйлердән инсан, херкез имесиннән, шраабыннан бурайы гелди. Бурада гөрүдүн гагауз да, тукан да, рус та, молдован да. Гелди ойунжулар, йарышыҗылар, пеливаннар, херкез беҗериклини гөстерсин. Мутлак Батал Петри дә бурайы гелди. Ама хепсиндән

илери квасчылар, бозажылар, халвицажылар бурайы гелдиләр. Оннарын биаз бездән, кырмызы кәнарлы зон-тлары узактан таа гөрүнәрдиләр. Бурайы чалгыжылар да гелдиләр.

Ачан музыка чалмаа башлады, кызлар, чожуклар бирәр бүүк хору туттурдулар. Бир тарафтан бактый-нан, гөрүдүн гагауз кызларыны, тукан кызларыны, мол-дован кызларыны. Гагауз кызлары сечекли беш фи-станнарлан, түрлү бениздә кашмир фистаннарлан гим-нийдиләр. башларында хасадан биаз дартылар, нефти бааризләр. Бойнуларында асылы алтын, маамудә ди-зилери, седеф бонжук дизилери. Тукан кызлары руба-дан йаны гагаузкалардан хепгән айрылырдылар. Оннар чукман фистаннарлан гимнийдиләр, өннериндә ал бой-алы фыталар, башларында сары дартылар. Бойнула-рында да хеп өлә, нижә гагауз кызларында, узун ал-ыт ндизилери, ама кырмызы мержән дизилери да. Мол-дуванкалар са бүүк бойсу рубасыннан гимнийдиләр. Гагауз кызлары хем тукан кызлары бөлүжәклән мол-дуван кызларына йаклашырдылар да оннарын портула-рыны бакып, шашардылар.

Чайыр ичиндә йарышыжылар бейгирлерини пийриз-лемәә башладылар. Кимиси, коштурара, гениш чайыр иуиндә харман дөнәрди. Кимиси йол үстүндә өтә бери атлы гезиңирди. Кириетгән Сусак Ванинин узун белли усарсы ериндә дурамазды, тепинирди, өн тырнакларын-ан ичменнән карышык топраа копардарды. Инсан ичиндә лаф: «Тә гөрежениз, Сура гечежек.»

Памач бойундан бир дүз йол Кириет күйсүндән гидәрди. Йарышыжылар аннаштылар бу йолда йарышсыннар. Баашишләр: гөлмек, пешкир, ангыларыны инсан кендилиндән гетирмишти, бир салкым аажын далларында артык баалы, дүзгәрдән саурулурдулар. Атлылар бир бөләә топландылар да, незаман йортарак, незаман адым-адым, күйәдән гиттиләр. Орада бир сырайа дизилдиләр. Ачан староста бир сыклыкта «ха!» етти, атлылар ериндән коптулар качмаа. Инсан йылышты йол бойуна.

— Тә гелерләр! Тә гелерләр! — кушкуланмыш баканнарын ичиндән сесләр ишидилер. Сура гелер не илердә, не дә геридә, о илердеки кара бейгирин куйруу ужунда гелер. Ачан йары йолу гечтиләр, озаман сура хепсиндән илери чыкты, ама кара бейгирдән пек узак дийлди. Сора бир кара бейгир илери чыкарды, бир сура чыкарды. Ачан шансора йол аз калды, Сусак Вани сыкты сурасыны да кара бейтири бир онбеш, ирми адым геридә бракты. Биртаа өлә дә гитти. Инсан баармаа чекетти: «Сура гечти, Сура гечти». Инсан өлә баарышыркан, Сура нижә бир туртушка оннарын өинериндән гечти, нышанны ердән хайланып, атылайрак, геери дору бир байре йапты. Онун да ардына тез кара бейгир дә куршун гиби гелди. Бунун ардына үчүнжүсү дә гелди. Қаланы бир беш атлы, умуду кесип, бөлүклән йортарак гелирдиләр. Саде бириси хепсиндән гери калмышты. О бейгирдән ерә дүшмүштү да топал, топал бейгири едеендән гетириди.

Баашышы о үч киши кабул етти, ани хепсиндән илери гелдиләр. Сура бейгир алды гөлмәә, өбүрләр дә икиси бирәр бүүк дантелили пешкир. Инсан йолдан даалышты.

Пеливаннар, би ралты киши, бир ерә топланмыштылар да аннашырдылар, ким киминнән гүрешсин. Оннарын ичиндән, Батал Петри хем, Тройан күйсүндән бир тукан таа йарымныйдылар, өбүрлерин арасында сечилдиләр. Аннаштылар, Батал Петри Тройанны туканан гүрешежек. Оннарын долайаннарына башлады инсан топланмаа. Ишидилирди инсан ичиндә лат:

— Бана гелер, Тройанны тукан енсейжек, баксаныза о не йарымны адам.

— Бакмайын, ани кириетли кургат, бөлә кургатлар четин синирлидирләр. Хем бунун бакышындан белли ани, желлат адам, желлатлык са гүрештә чок иш битирер.

Гүреш ичин бир уйгун ер айырдылар. Инсан үрүүш етти орайы, о ерин долайында йаптылар бир бүүк алка. Тройанны тукан хем Батал Петри бири биринә каршы дурдулар да бири бирини айадан гөздән гечирдиләр. Тройанны дөндү инсана дору да үч пармааны гөстерди. Бу демәк оләр, ки Баталы үч минутта ерә койажәк. Тройанны елини Батала узатты да еллешти, ерлерини дийштирдиләр. Батал чок дүшүнмеди, гөзлерииннән титси бакты да хызланды тукана. Тутундулар гүрешмәә. Туттулар бири биринин йакасындан. Бир-ики итириштиләр илери-геери, сансын полька ойнардылар. Батал

бирдән дартты туканын йакасындан, туканын май дилери ерә уражкәйды. Тукан дорулду, савашты Батала кӱстек чалсын. Озаман, Батал туканын йакасыны браады да онун белиндән каврады. Бүүк куветлән ону сыкып, йукары калдырды да аарарды бир таш йа да бир казык туканы нерейи урсун.

Тукан зору гӱрүп, амана гелди.

— Кыйма бени ба, Петри, евдә еди таане ушаам вар, — Батала йалварып, деди. Батал, тер-су ичиндә, туканы ерә салверди.

* * *

Иаз гелди. Инсан башлады харманнары дүүмәә. Бир сыжак пазар гүнү Батал Петри инер ашаа, булушәр достуннан, Меражы Танаслан.

— Хади ичелим бир рагы, — Батал Танаса деер.

— Хади ичелим, — Танас та кайыллык гетирин, деер.

Гидерләр икиси монополиейә. Батал аләр бир йарымнык рагы, да, лат-лат, ону битирерләр. Танас та калкып, аләр бир йарымнык. Кач йарымнык оннар о гүнү ичгийседиләр, саймадаан йок не билмәә, ама. Баталлан Танас ислә кефлендийдиләр. Гүн авшама дӱндү, ләзым евлеринә гитсиннәр. Батал калкәр приспадан, хызланәр гитсин, гидәмеер, геери приспа үстүнә дүшер. Меражы да генә өлә. Сора Баталы аләр бир ийликчи адам да гӱтүрер бир ерә кадар. Бурадан Ба-

тал сендел-сүндөл илери савашэр гитсин. О мааледә, Батал Петриә йакын Мержимек Тодур йашарды. О да каави адамды, ама Батал Петрийлән чоктан бу, гергеледән гелиркән, онун карысыны йуларларлан дүүмүштү. Ачан Батал етишер Тодурун аулуна йакын, Тодур чыкэр онун өнүнә урэр да биркачы гелип, Батала сопайлан урудулар. Бу шаматайа гелер Дын-дын Гөргидә.

— Аа-а булдун му шинди бобаны? Тутэрсин мы аклында, ачан бени те о дерин чукура итирдийдин? — Дын-дын кенди кендинә мырылданды да йаннашып, биркач бастон Батала чекти.

Батал макар ки сарфошту, ама хепсини беннемиш, ким она урду. Биркач гүндән сора, Дын-дын бир сабаа еркен кошэр арабасыны да гидер Ортақы бойлара биичити гетирмәә. Баталын да пайлары Дын-дыннын пайпарына йакынды. Дын-дын үкледер харабасыны да арыш үстүндә бирәз динненмәә отурэр. Бирдә, ачан йола гөзүнү атэр, тынгыр, тынгыр, Батал да харабасыннан бичинти үклетмәә гелер. Дын-дыннын уурусунна етиштийнән арабасыны дургудэр.

— Сәимийсин, ани йол үстүндә бана бастонан урдуйдун? Те шинди бән сени, аврадыны сени йа! — титси бакып, гүр сеслән деди она да демир дийрени арабанын герики кручаларындан чыкарып ону дешмәә хызлынды. Коркудан Дын-дын үрәә өкчелеринә инди. Хызланды качмаа, ама һаны качажэк, Батал ону ериндә етиштирежек. Чекетти долу харабасынын долайа-

нында харманыйа качмаа. Дын-дын качэр, Батал качэр, Дын-дын качэр, Батал качэр... Батал Дын-дыны емен-емен етиштирсин. Бирдә, йолда бир башка хараба пейдаланэр. Батал о харабайы гөрдүйнән, бракэр Дын-дыны.

— Ах, сытәйдим абланы, ачан бән сени вакытлаң етиштирәмедим, тә буруда пилижи гиби бастырып дешейдим, сени синек сызыранныны йа-а! — деди Батал сачларыны йоларак.

Дын-дынын бенизи топрак гиби сары олмушту. Хич ойаланмээр, арабасыны кошэр да айытланэр орадан.

* * *

Балабан, кырмызы чейрели бир адамды Чатал Мити. Кашлары узунду, гөзлерини май бүтүнүнә өртәрдиләр. Ачан каршы геләрди биркимсйлән, саде гүлүмсәрди, гөзлерин каралары шишә гиби йалабыардылар. Сеси гүрдү, лафына бежериксизди. Қиат хич билмәзди, аклынжак салт есап йапарды. Бинә кадар. Ама дерин өлә есаплар о йапамазды. Нәндан ишитгийсә, ишитмишти бир задачи: «Бин айлык ушак кач йашындадыр?» Гүниән баш дүүәрди, ама биртүрлү дә ону есаплайамады. Қомушусунун кызы Ивана о заман дөрдүйнү класста гезәрди. Каршы гелер онуннан да сорэр:

— Ивана маря, сән йапабилежән ми те бу задачей: Бин айлык ушак кач йашындадыр? Бән йыллары чыкарэрым, ама те о айлары буламээрэм некадар. Ива-

на алды карандашы да тетрадын кабында тежижик есабы йапты.

— Хелә бе-ей, ачан киат билерсин не тежижик есаплады, бән сә кач гүн олду есаплээрым да те о дөрт айы бир түрлү чыкарамаздым.

Чатал Мити дә йалынкат адамды, чифтчилининән салт анжак имелик кендисинә етиштириди. Ама не йапарды, не едәрди, аач та калмазды. Тутарды бир чифт бейгир да оннарлан топрааны ишләрди. Ама саде бир чифт бейгирлән не чифтчилик варды нижә йапсын, да чок керә комушуларыннан бадашырды.

Бир йылын бадашышты сүрмәә бир комушусуннан, Харамжы Никулайлан. Чатал Мити өлә ариф адам дийлди. Лафына кытты, ама сыккйды. Харамжы Никулай шалвир адмды, бирәз хырбаржыйды. Севәрди башкасыны гүлмәә алмаа. Чатал Мити аләр кыра бир чифт чарыклык домуз дериси, ки хайлак вакытта дүзсүн оннары. Илкин аләр о пулуу хайдамаа. Харамжы Никулай да йакәр талига йанында бир атеш да она жаршы йан гелер. Чок му бөлә о дурду, азмы, калкәр торбасындан бир парча малай алсын. Тарашләр Чатал Митинин дә торбасыны. Ачан бакса, онун торбасы ичиндә ики парча домуз дериси. Бурнулары чакырларын артык дикилийдиләр, калмышты долайаннары дикмәә. Харамжы Никулайын аклысына гелер бир фикир: «Иа бән бу чарыклары атештә каурайым да нейим, өлә дә малайа катыым йок.» Чатал Мити үч-дөрт чизи дөнүнжә, чакырлары тутунуп Никулай ийер.

Гелди сыра Никулайга да пулуу хайдасын. Чатаал Мити дә гелер талигайга, ийер бир парча екмек, да со-
ра есаплээр отурсун да чарыкларыны диксин. Саледер
торбасына — чарыклар йок. Шурада чарыклар, бурада
чарыклар, буламээр. Харамжы Никулай пулуклан тар-
ланын башына етиштийнән, Мити сорэр она:

— Никулай ба, гөрмедин ми талига ичиндә benim
чарыкларымы, алдыйдым оннары бурада дикейим да
буламээрим?

— Нередә чарыкларын мы? Бән оннары идим ба,—
байла-байла гүлүп, Никулай Митийә жувап етти.

— Е не, идин чарыкларымы! Патламамышын сән
таа ислә! Чарык имиш олсун биркимсей, йоктур таа
ишиттиим.

Гечти ики-үч афта. Чатаал Мити артык унутмушту
о чарыкларыны, ани Харамжы Никулай кырда имишти.
Неетленмишти о Романовкайга, те Романенкуйга, нижә
деерләр бураларда, панайыра гитсин.
Бир чаршамба гүнү, таа илк хорозлар өтмедән, калкәр
да хазырланмаа чекедер. Пинер тавана, индирер бир
беш-алты койун дериси, да дышарда оннары сопайлан
силкмәә чекедер. Дериләр таванда дура дура, моли
йапмыштылар, сопайлан урдукча, дерилердән йапаа
фырларды.

— Е не, бу дерилери хич бакмамышыныз, молилерә
идирмишиниз? Чатаал Мити карысына баармаа чекетти.

— Е не, бә, кары иши ми о? Сән ләзымды оннары
бакасын, — карысы, Санда, кожасына гери чевирди.

— Ола зер, дийл кары иши. Бән онбеш парча олмайжам, етер некадар иш вар бана дышарда.

— Ха егежек, егежек, гит таа ислә да талигайа бир читен саман гетир, зерә имыртайлан сепеди, тауклары нерейи койэжэз, тафталар үстүнИ ми?

— Е о чожуу не калдырмээрсын да гетирсин, не таа уйуйэжэк мы?

Санда алды бир пачка сырник хем бир мум да гитти дама биркач таук тутсун. Муму йактыжаанан, тауклар башладылар тыккыдакламаа, текир хороз кириш үстүндән ерә фырлады. Кимиси тауклардан башлады пинмәә таа йукары, дамын маказларына. Санда беннеди, нәнда йатәр тауклар да тез муму сүндүрдү, бешалты таук тутту, айкаларыны иплән баалады да талига йанына гетирди. Сепеди йымыртайлан долу хеп талиганын йанына ерә койду, зерә саман талигайа таа гетирмемиштиләр.

— Мити бә, саман талигайа гетирмемишин бә, — Санда талиганын ичини тарашлайыл, кожасына баарды.

— Дур бирәз, тә гетирежәм, — Мити тавандан сесетти, е о ески бойундруу нәны сыбытмышыныз, тә бурайы, таванын колтууна койдуйдум, дели олдум аарайа, аарайа, йок бирердә дә.

— Орада бә, маказда, не гөрмермийсин, ким кач керә олмалы тепән она урулду, пек артык буламазсын.

Мити хамут бойундрууну ерә индирди, алды чителли гитти саманнаа.

— Е о гегейи нәны йок етмишиниз, — хармандан

Мити гүр сеслән баарды, өлә пек, ани дүбүдүз маалә
өттү.

— Тә бән шиндижик булажам, — бән ону бордей-
жиимә киришчик койдуйдум, — чожук енез калкмыш,
гөзлерини уварак, хармана качарак гидерәк деди.

Санда талигайа илкин сепеди йымыртайлан ерлеш-
тирди, талиганын герисинә тауклары ерлештирди. Де-
рилери Мити талиганын орта еринә бири бири үстүнә
койду, ки олсун Сандайа каба отурмаа, бойундруу да
сидениянын алтына сыкыштырды.

Мити чожуклан хамутлардылар бейгирлери да та-
лигайа коштулар Санда отурду деериләр үстүнә, арка-
сыннан илери доору. Мити, тербеләр елиндә, хызланды
сидениейәотурсун, бейгирләр о саат коп етилләр (өлә
о оннары үретмишти). Мити, бир бажаа ерә саркык,
бири дә талига ичиндә талиганын канадына йан гелди,
үфкедән бейгирлерә бирәр камчи чекти да, өлә дә йаны
үстүнә, хотарадан таа дурду. Беегирләр гиттикчә хыз-
ландылар.

— Мити бә, есабын олсун бирәз бә, не өлә пек хай-
дәрсын? Бу йымырталардан не олажәк бә? — Санда
таукларын аркаларыны елиннән бастырып фырламасын-
нар талигадан ерә дейни, аазы алды кадар баарыды.

— Е не-е, ко гитсиннәр, — Мити, о гүр кашларынын
алтындан йалабык гөзлериннән сырыдарак канааткер
деди. Бейтирләр йавашыдылар, ачан хотара йакын бир
йамажа урдулар.

Таң ери артык аардыды. Күйдән ишидиләрди, ни-

жә хорозлар сык-сык օтәрдиләр. Алчак ичиндә нижә маави думан дөшенмишти. Йолдан бир беш-алты сопа атымы узак, бир харпа тепенин үстүндә бир кыр дуваны матахала гиби дуруду. Талига уултусуну ишиттикчә, кафасыны йукары калдырыды. Гүн енез дуудуйду, ачан Чатал Мити карысыннан Романенку панайырына етиштиләр. Панайыр артык калабайды. Такигалар йолуники тарафында да дайамажа дурудулар. Таа канарда бош талигалар, ани панайыра гелмиштиләр, таа орталык ердә сатыжыларын харабалары айкыры, диплери йола дору дурудулар, ангысы алмайлан, ангысы хармутлан, үзүмнән долу. Панайырын орта ериндә дә бир йол, некадар бир талига сыысын браамыштылар. Панайыр ичи ууларды, нижә куваннар хотул ичиндә.

Панайыра гирмәә дейни, Чатал Мити талига ичиндә, тербеләр елиндә, аякча дайма баарыды: «Ей, давай дорогу!»

Талигаларын оклары бири биринин савакларында дайылы дурудулар, йокту нижә кымылдамаа не илери, не дә гери. Чатал зар-зор йолу сөктү бир ерә кадар. Ораларда, йакында некадар бир ешек йуварланажәк ердә, бир чанкчы топрактан чанакларыны, ч(лмеклерини, күплерини дизмишти. Чатал Митинин кулиси, ани талиганын ардына телирди, сыкышмалыктан гери калмышты. Мити кулинин кишнемесини ишиттийнән, инер талигадан ерә да кулиә йаклаштынан, бир камчы чекер. Кули хызланды илери, ама йок нәндан гитсин. Дөндү օтәнна, дөндү берәнна, карпуз йынын үстүндән чууду

дору чанакчынын күплери үстүнә. Бир беш-алты күл, чөлмек туз гиби фаландылар. Чанакчы калкты аякча, бакынды өтәә-бери, аннады, ани кули Чатал Митинин, гитти тез онун талигасына, тутту Митинин йакасындан:

— Одә күплери, сенин кулин оннары кырды!

— Е не, бән ми ону йолладым кырсын, — чанакчынын елини йакасындан копартмаа савашып деди Мити.

— Бән бишей билмеерим, өдә да окадар!

Бутақым бир-ики дартыштылар да, чанакчы талига ичиндә Митинин ели антерисини гөрүп, браады йакасыны, узанды да алды антерисин ида чанакларына гитти.

— Хелә бә Мити, антерини алды бә, гит да ал ондан ону бә, не дурэрсын, — Саида еллерининән дүүнмәй башлады.

— Е нәбайым ону, не кафасына мы урайым?

Саида гөрдү, ани Мити ериндән кыпырдамээр, атлады талигадаң ерә да чанакчынын елиндән антерийи алмәй савашты. Антерийи бу чекер, о чекер, бу чекер, о чекер. Чанакчы таа каави, Саидайы бир тарафа саурту, антерийи да сандыжаан ичинә бүкүп, койду, кенди дә сандыжаан үстүнә отурду. Саида үфкедән кыпкырмызы олду, ааламаа чекетти.

— Аха, сән антерийи алдын, ама онун ичйанкы жөбүндә үз карбона варды.

— Не йалан сөлеерсин, нәнда үз карбона вар? — чанакчы антеринин жөбинин терс чевирип, баармаа чекетти.

— Насыл йок, варды, сән парайы алдын, нәпмаа ин-

кәр едеерсин? Иа бән гидейим де аалашайым, бакалым вермейжән ми.

Чанакчы гөрүп, ани башына бела алды, антерийи сандыжаан ичиндән чыкарды да Сандаын башына сыбытты.

— На, на да гит башымдан, — Сандайа терс бакып, деди.

Санда гөзлериндән йашлары силерәк, антерийи талигайа гөтүрдү.

Бу беладан куртулдуйнан, Чатал Мити талигасыны таа илери барәз хайдады да бир ержезә сапып, дурду. Бейгирлери салверди, проптораларны илерки сүвелерә гечирди, койду өннеринә бирәз пләва хем бир ики кочалан папшой. Дерилери хем хамут башлыны индирди талиганын йанына. Санда да алды тауклары хем сепеди йымырталарлан да таук сырасына гитти.

* * *

Илердән, докузүз дөрлүнжү йыладан, топрак күйлердә пайолунарды хер оники йылда бир керә, ама бу йол изин гелдийди, ки топрак чифтичинин үстүнә гечсин хептәнә.

Да тә, топрак пайолунмасы разгелди таман о кара кытлык йылында. Йукардан изин варды, ки топрак пайолсун йа ескийжәсинә «по-старому», нижә озаман дәрдиләр, йада енийжәсинә «по-новому». Да тә нижә геләрди о «по-старому» хем о «по-новому».

Евеляр, аинадырды ихтиарлар, ачан гагаузлар Булгариядан буралара качмышлар, оннара, хер бир чорбажыйа (айлейя), топтан алтмышар дестина топрак вермиш рус государствасы ўз йыла. О алтмыш дестинайа дениләрди «бүтүн топрак». Ама йаваш-йаваш йыллар узунунда бу «бүтүн топраклар» парчаландылар да күчүлдүләр кимисиндә таа чок, кимисиндә таа аз, зерә оолларыны-кызларыны еверәркән хер чорбажы верәрди оннара бирәр парча топрак та. Бу «бүтүн топраклар» куртарардылар те оннара, кимин азды ушаклары, йада хич йокту өлелери. Ама нижә дә олса, адамын бир оолу вардыса, евермектә о она верәрди отуз дестинасыны да кенди каларды «йарым топраклан». Бутакам куйдә чок чорбажы калмышты шиндән йарым топраклан, таа чоюу бир четлән, кимиси дә салт секизинжи пайыннан, кимиси дә кәр бишейлән. Да шинди пайетмек олсайды «по-старому», о чорбажы, ани хич пайетмедийди топрааны, кабледежейди генә о алтмыш дестинайы, ангысы калмышты йарым топраклан—отуз кабуледежейди, ангысы да калмышты бир четтә — о кабуледежейди онбеш дестина. Елбет ки, кимисинә куртарды, кимисинә куртармазды.

«По-новому» пайетмек геләрди башка түрлү: топрак вериләрди жаннара гөрә. Бүтүн топрак, некадар варды куйдә, пайедиләрди бүтүн куйүн жаннарын сайысына да бакыларды, некадар гелер бир жана, дейжез, ики ми, үч мў, дөрт мў дестина да буна дениләрди «жанлык». Хер бир жан кабледейди бир «жанлык» топ-

рак. Бөлә пайетмек куртарарды те оннара, кимин чок-лукту айлеси.

Күйлүләр ики бөлүк олдуйдулар бу бетерә да ики тарафа чекәрдиләр.

— «По-старому!» «По-старому!» «Бүтүн топрак!».

— Йок, «По-новому!» «Жана!» «Жана!».

Инсан аннашынжа несой пайлаштырмаа топраа чок хырылдаштыды хем баарыштыды. Май хер гүн чинсабайландан канцарлиянын өнүнә топланардылар да баарардылар, ким нижә истеер. Бурадан да о ичкижиләр айырылып гидәрдиләр монополиейә рагы ичмәә. О монополиянын өнүндә варды бир узун сундурма, бак булунарды кирайлан бир күйлүнүн евиндә. онун үстүндә рагыжылар дизилип отурардылар да хем рагы ичәрдиләр, хем йалан патлардылар, бири-бириннән интересләә калкардылар.

— Бән, комшулар, дүн йаптым бүүк бир иш: о баайы бираз сериннеттим, — дәрди Хар чу Моти соткайы бувазына бир кереттә бошалдып.

— Не, benim evli чожуум вар, деликанны да кызым, ко ишлесиннәр, не бана мы калмыш кыра гидейим? Ишледим бән, етер некадар, — хырылдайарак дәрди Харрапчу, артык башы ашаа саркмыш кефлиликтән.

Дәдулар кафайа ислә алып чаркайа калкардылар.

— Сән, Йуван, йашамаа билмеерсин... бүүннән бүүн сенин елиндә не вар ба, дейжез? Оолун хепсини елинә алды, чорбажы олду, сән дә таш алтында еллерин калдын. Сенин елиндә бир капик йок ба. Сөз гелиши, бир

клицейә гидежән — ики капейкалык мум йакасын йок... йада гечинилмиш жаннары попаза андырмаа нейлән андыражан, ачан сенин жөбүн бир капик гөрмеер. Бән—чорбажыйым ба! Тә пунгам бойнумда асылы парайлан долу: бир филжән рагы нейлән ичейим, бир ушаан елинә бир гүмүш вар нередән верейим... Сән сә, нейин вар? Нейчин оолуна чыраксын ба? — бу такым таказа едәрди Кара Йувана Мусти дәду. — Ооллара өн вермәә олмаз! Öлейди евелләр, шинди дә өлә ләзым тутмаа.

Бирдә, сундурманын өбүр башындан дәдулар топраклар ичин азарлашмаа гиришәрдиләр да биртаа буйду хепсинин аазында, таа монополия капанынжа.

— Сән, Васи ага, наафилә «жана» баарэрсин. О топраклар хеп сана гелмейжек, хеп оолун запедожек.

— Ен ий, адашлар «бүтүн топрак» верилсин. Öлейди евелдән, не ләзым дийштирмәә? Тә не курак гидер, кара кытлык. Нейлән екежек, дейжез, Пырти Мити топрааны, кабледәрсә хепсинә жаннара? Калажэк порлок. Бүлә сә, чорбажылар екежек илерийә да оннарда оларса, каланына да олажэк...

— Иа тыка сән аазыны, ба тилки сенселеси. Олажэймыш... Таа ий айыралым ики-үч адам гитсиннәр Ромыненкуйа чыфыглара, йада Чокраа немцелерә да аарасыннар өдүнч екин бүтүн күйә илерийәдән. Бана гөрә, тә Йуванын Гөргиси есапта адам... Топраклары, ама пайетмәә ләзым саде жаннара гөрә, ко хепси енидән каблетсин топрак та сора нижә истәрсәләр, — аар солуйарак хем сйрек сырларды Кечи дәду.

Монополжу ракыйы тыкалы сургучлу шишеләрлән верәрди печеренин бир делиндән. Адамнар шишенин дибенин авужуна уруп пропканы урадардылар. Ерләр дурарды салт пропка. Ушаклар үүшүп бир бөлүк топлыйверәрдиләр оннары жөплеринә, койнуларына да качып гидәрдиләр канцарлианын өнүнә — орада да ыгарка башы топламаа. Чок керә бөлүклән гидәрдиләр Андрикайа, нәнда ертеси курак йылын аачлыктан Донку боярын койуннары хепси гебердийди да шинди ашык топлардылар калпаклан.

Пазар гүнү күйлүләр афажан канцарлианын өнүнә йылышардылар схода топраклары пайетмәә. Чинсабайлан, ачан таа хепси евдә булунарды, ики ворник узун биз сопалар еллериндә йолланардылар күй ичинә инсаны чаармаа. Сокак көшелериндә доргунуп, гүр сеслән баарардылар: «Схода-а бе-е-й!» Биркач керә баарардылар да башка көшейә гидәрдиләр.

Гүн икинидә канцарлиә өнү кара булут инсаннан долуйду. Хепси бекләрди чыксын старустә хем писар. Старустейди озаман Гарга Мити, балабан хем левент и рбадам, карайаз, калын сесли.

Бирдә, тә чыкәрлар чардаа старустә хем писар папка колтуунда, нижә херзаман. Инсан кымылдашмаа башлады. Қалабалынын ичиндән ишидиләрди үсек-үсек сесләр. Старустә бастон елиндә инсанын үстүнә гөзлерини дорудуп, чекетти:

— Хелә даа йаваш, комшулар, хелә сеслейин падишаадан не: изин гелди: топраклар енибаштан пайолун-

сун, приказда сӧленер, ани вар ниӗӗ пайолунсун ики тӱрлӱ — «по-старому», йада «по-новому».

Ангы тарафа даа чоклук чыкарса, ӧлӧ дӧ едеӗез. Сиз не дейӗениз, «бӱтӱн топрак» мы оса «ӗана» мы?

Старустӧ лафыны таа битирӧмеди, инсанын баармасы ниӗӗ бир топ бухлады: «ӗана! ӗана! ӗана!» «По-старому! По-старому! По-старому!» Хепси баарарды бирдӧн некадар куветлери варды. Ама хепсиндӧн дӧ пек баарардылар Манчу хем Мочу. Манчу баарарды «ӗана», зерӧ бир ичер долу ушаа варды, ама Мочу баарарды «По-старому», зерӧ саде карысыннан икисийдилӧр. Бу ики батал адам ачан чекедӧрдилӧр баармаа, бӱтӱн сходу бастыرارдылар.

Инсан дурмамайынӗӗ баарарды карышык, ангысы «по-старому», ангысы «ӗана» хем ӧлӧ пек, ани старустӧ бир дӧ лаф сӧлейӧмӧзди. Ба ушаклар да топ-топ кенарларда инӗӗ кескин сеслӧрлӧн баарардылар да хепси ӧлӧ гелӧрди, ниӗӗ бир ӗендем.

— Йа дурун, комшулар, йа сысын ба бираз! Нашеймиш бу сизин башынызда, кардашлар, — дарылырды старустӧ ӱфкейлӧн да бастоннан хеп урарды чардаан тафталарына. — Бӧлӧ биз бишей анншамӧӧрыз. Йа сиз олун ики бӧлӱк: ӗанныкчылар бир тарафа, бӱтӱнӧжӱлӧр те о тарафа да сайалым нередӧ даа чоклулук.

Инсан бирдӧн бирӧ сус олду, сора бызырдайарак башладылар ики бӧлӱк олмаа, Ӗанныкчылар бӧлӱӧнӧ таа чоюу гечти.

— Тӧ, комшулар, шинди белли, вар колай карар

кеселим: жана пайедежез! — баарды старуста да чы-
карып калпааны башлады силмää терли аннысыны ан-
теринин бир пешиннән.

— Олмаз! Олмаз! — кестирди старустейи Мочу, —
ләзым дору йапмаа, инсан йок хепси бурада: тã бизим
мааледән йок Мусти Кости, Софика Тодур, Кеменче-
жи Петри... адамнар аачлыктан кырладылар евдән
иш арамаа, бакалым оннар да не дейжекләр.

— Ама дийл саде буннар, — Мочуйä арка чыкты
Драгни Кости, — вар таа чок, ани гелмедиләр: тã би-
зим мааледән Харбуз Йуван, Қакма Гõрги, Деспалар...

Гүн артык титирәрди каушмаа, ама сход бир белли
караp чыкарамады. Инсан өлã дã бишейсиз маалä-маа-
лã үсек лафедерäk даалыштылар евлеринä.

Ишленир гүннери дã инсан хеп топраклары «пайе-
дәрди». Бейгирлерини хергелейä уруп, йуларлар омуз-
ларында дору канцарлиейä геләрдилä да ха генä баа-
рышмаа. Олã хер сабаайды.

Старустä азетмãзди бу шаматадан да чыкып чардаа
бир сабаа дарылды орадкыларына даалышсыннар да
топланмасыннар хер сабаа, нашеймиш бу?! Инсанын
үфкеси она чоктан варды. Тут ону бир-икиси, чек чар-
дактан ерã да бир лобут она йуларларлан! Гарга Мити
таа ертеси гүнү старустеликтән атылды. Старустä кой-
удду Қаргал Гогуца. Ону старустелииндä топрак ар-
тық пайолунду. Беш ай сүрүндүйдү бу топрак пайолун-
масы. Биткидä сход кестирди те бутакым: Топрак жан
үзеринä пайолунсун, адамнара дõрдәр дестина, кары-

лара да икишәр; пайлар онсекиз ердә верилсин. Кимә дүшәрди бир жаннык топрак, о онсекиз ердә бирәр йол кабледәрди.

Озамандан топрак дүвежинә сатмаа йокту, ама бундан бери колвериләрди дүвежинә дә сатмаа. Фукарелерин кимиси таа топрак пойолунаркан жанныкларыны биразыны олмайжәк паасына саттыйды зенгиннерә.

Мочу хич дийлди канаат. Нередә дә гезәрди хеп баарарды, ани дору йапмамышлар. О бир чет топрак-таймыш да нечин кабул етсинмиш саде бирбучук жаннык — алты десятина толокасыннан, баасыннан, ев ериннан хепси бирердә?

Гөргинин айлесн калабалыкты нижә, кабул етсин ләзымды бунжак жаннык. Бир амшам Мочу кефлижә уурадыйды. оннара. Куфнә ичинә ики кат олуп гирди да патта дизили ушаклары йатаркан гөрүп, каршыкы узун скемнейә отуруп, чекетти:

— Тә жанныклар нередә йатэрлар, уурамамыш үстлеринә бир чума таа ислә, — асеекликән иннәрди Мочу.

Докийә бу лафлар аар гелдиләр:

— Гөргн бә, йа урат үсүзү дышары, бә. Не гелмиш тә ушакларымы бетфа едер утанмадзан.

Гөргн кыйышмамазлымындан башыны ашаа нилтин да демеди бишей, уйукламаа башлады. Мочу бир ики солуду таа да чыкып гитти.

...Топраклар ичин куйдә таа чок вакыт хеп лаф олар-

ды, ама не пай олунмуш, шиндән гери дөнмәзди да каларды инсана салт алышмаа бу ени сыралаа. Йокту не йапмаа.

* * *

Кыш вақыдыды. Куветли лүзгәр пойраз тарафындан каары тозадардыкүйүн жаршысында гөклән йамач бир олмушту, бишей гөрүмәзди. Наалет Тодур еркен калкты, гиниди да дышары чыкты, бакты ики тарафына.

— Бөлә хавада ислә авланмаа гитмәә. Деерләр, ани саургунукта тавшаннар, тилкиләр йаклашырмышлар, — ичери гирип, деди о карысына.

— Гидежән кайбелмәә ми? Отур евдә сән таа ислә, — таказа етти карысы кожасына.

— Е, бән гитмейжам кимнәны узак. Те орайы, пайлар башынадан. Хем дә йалныз гитмейжә йа. Алажам Савсак Петрийи дә.

Қары башка бишей демеди, чыкты хайада собайы тутуштурсун.

Наалет Тодур хализ авжы дийлди, ама гөрәрди, нижә башкалары бирәр-икишәр тавшан гетирерләр да гинерләр, гечирди сыртына бир каплы шүкет, үстүнә о да есапладыжавжы олсун. Гиниди, нижә авжылар кушады гениш бир кайыш патроннан, узанды киришә, алды авжы түфеени, чыкты дышарды да денеди ону, чекижи ислә ишлеер ми, асты ону омузуна да йолланды кафадарына, Савсак Петрийә.

Савсак Петри авжылыы таа чоктан кулланарды, Тодурдай таа ий ону бежерәрди. О бусаат ичердә таман чизмелерини аякларына гечирәрди.

— Сабаан хайыр олсун, Петри! Вар мы хаберин, бән гелдим сени алайым авланмаа кафадар? — калпааны каардан силкерәк деги Тодур.

— Бән кендим дә бүүн есаплардым чыкмаа, саде билмәздим сән дә чыкажан мы.

— Евдә карыйлан бирәз атыштык, пек бракмазды, ама бән она бакмадым. Сенин нижә есабын, бөлә хавада исләдир йә авланмаа?

— Сән дә! Беллики, бөлә хавада авлары да чок таа колай булмаа, хич дийл ләзым узак гитмәә, зерә тавшаннар, тилкилә, кәр йабанылар да чок керә күйә гелепләр йакын, гжә күй ичинә дә гирерләр.

Петри хазыр олдуйнан, алды Тодуру маазайа, чактылар бирәр чөлмек шарап йоллук ичин да хызлы чактылар сокаа. Нәндан алынмысын, бир текир кеди өннерини гечер атылайарак сокак ашыры.

— Тфу, көпекләр исин кафасыны! Онүмүзү гечти, гитмейжек уурумус, нижә гөрүнер, бүүн, — кырык үреклән деги Тодур, атып кединин ардына бир бүүк топач.

— Бак ишинә ба. Бән бу бабу масалларыны пек инанмээрмы, — деги Савсак гүлүмсейрәк.

Бирларча ер гиттиләр лафсыз. Петри чыкарды жобүндән гүтүн кесесини, калып бирәз геери, кывратты бир гүүн цыгарка, гутуштурду кавы крицайлан чакмаа

уруп да йакты, койу-койу түтүннери чекә-чекә геери
бракарак генә Тодура йаннашты.

— Ей, Тодур ага, разгелир ми бир тилжи йада бир
жанавар, насы пай едириз?

— Биз бирәр тавшан урабилсәк, генә ислә, авша-
ма бирәр сыжак тавшан бооржу ийелим, — йуткунарак
деди Тодур.

— Тавшан вардыр урдуум, бир жанавар разгелсә,
озаман иш башка. Урулмуш жанавар ичин государство
пара өдеер, казанырыз да.

— Ей, бөлә ишә кайылым бән дә, разгелсә саадем.
Озаман колай пайлашырыз: парайы йары да окадар!

Авжылар лафедерәк, чайыры гечтиләр да байыра
урдулар. Йамач геништи, таман лүзгәр алтына геләр-
ди, дүзбаскы дерин үстүнә каар коймушту. Күртүннәр
ичиндән оннар аяакларыны гүжүлә чыкарардылар.
Хем гидерләр, хем ики тарафына бакынэрлар, бирер-
дән бир тавшан фырламайжәк мы. Ачан йамажын сыр-
тына етиштиләр, дийл пек узак өннериндә бир карарты
пейда олду. Саургундан сечилмәзди недир о. Савсак
Петри иилди ашаа, бакты таа ислә.

— Жанавар, Тодур ага, хализ жанавар! Сән айы-
рыл брәз өтәә, хазырла түфеени да беклә. Илери бән
атеш едежәм, зерә сән авжылыкта окадар гезмедин,
разгетирәмәсин.

О карарты геләрди оннара дору. Петри кезә алды
да атеш етти. Ачан барыт түтүнү өннериндән даалды,
гөрерләр — жанавар упузун каар үстүндә йатәр. Аң-

Жылар еникуну йаклаштылар, сакына-сакына ону дүр-терләр — өлү. Севинмектән йукары атлээрлар. Калдырэрлар ону ердән, бириси тутэр өн бажакларындан, бириси дә герики бажакларындан да күйә сүрүйерләр. Иолда Петри үүнмәә башлады:

— Бән сана дедим ми, Тодур ага, ани бән о бабу масалларыны инанмээрим? Тә гөрдүн мў, ишләр несой чыкты?

— Беним сә үрәәм кырылдыды кәр исләә, ачан о күнүк елтик кеди өнүмүзү гечтиди. Олә, ани сән уурлуйсун безбелли. Хаслысыны онун ким билер... Кары евдә брәз дүрдүйдү кендиди, ама шинди вар умудум йымшасын, гөрүрсә паражыы.

Авжылар хич дуймадылар, нижә етиштиләр канцарлиянын өнүнә. Жанавары ешиин йанында брактылар, кендилери дә гирдиләр ичйанына, севинмелин аннатсыннар.

О гүнү күйә гелмишти Бендердән бир заабиг тә старостейлән маса башында отурарды. Писарь дә, ачык шкафын өнүндә, бир күчүк масада ишләрди. Канцарли яичиндә, бир узун, аркалы скемнадә, беш-алты адам отурарды. Бу ики авжы старостенин өнүнә дикдилләр дә сөлеерләр ани бир жанавар урмушлар.

— Гечин те өбүр масайа, писарь сизә пара йазсын да кабледин баашишинизи, — нич оннара бакмайарак жувап верди староста.

— Ангынызын адына йазайым? — сорду писарь,

— Йаз беним адыма! Пиши на мой счёт! — хызланды Тодур, итирерәк Петрийн гери.

— Йок, пиши на мой счёт, йаз бана, бән жанавары урдум! — чыкып Тодурун бөнүнә, баарды Петри.

Бутакум авжылар итиришип-баарышаркан, старостейлән контролёр чыкэрлар дышары жанавары гөрмәя. Ачан заабит бакэр, о онун көпәя. Тез о ики авжыйы чаарэр да чекедер кудуз гиби баармаа:

— Идиоты!! Вы мою овчарку убили, каналы, я вас...

— Это... олк, Ваши блогороди, дийл сабака... — Савсак кахыра гирерәк деди да олду Тодурун ардына.

Хализ дә о жанавар дийлди, ама заабитин көпәяди, ани дышарда гезә-гезә, чыкмышты таа йамажа. Заабит еллерини кырарак ики тарафына гез-гезинарди, олсәйды колай о авжылары дишлән параласын.

— Староста, посади их в карцер, по десять дней, сукиных сынов!

Староста итирип капээр оннары гроса. Орада буннар отураarak бир даражык топрак патын үстүндә, чекеттиләр атышмаа:

— Сән, ба Петри, сән кабаатлыйсын! Ачан бән сана дедим, илләсин да бакасын ислә, олмасын бир көпек бишей, сән не дедин: «Хализ жанавар, бән сефтә авжылык етмеерим!»

— Олә ба, зер, сән дийлсин кабаатлы хич, е парайы ким пай едәрди? Ким дәрди, ани кары севинежеймиш?

— Нәпмаа йалан сөлеерсин, Петри? Сән бана де-

Медин ми: «Ол бир гарафа, Тодур, бән атеш едейим, сән авжылыкта оқадар гезмедин, некадар бән?»

— Е канцарлияда сән бени итирмедин ми геери да аззын алды кадар баарыдын: «Пиши на мой счёт, писар, я убил».

— Сән гееридән таа да пек баарыдын, ба: «Пиши на мой счёт, пиши на мой счёт». Шинди булдун му бобаны?

Бир недән сора, авжылар атышмаа быктылар, ики-си дә кафаларыны дизлеринә кадар ашаа илттиләр да дүшүнүрдүләр, насыл йапсыннар да бу капандан куртулсуннар.

* * *

Артык май айы да гечтийдн, ама екиннәр иплик гиби инжежиктиләр, хич бир йаамур булуду үстлериндә гөрүнмедийди таа.

Күйүн каршыкы йамажында, ани хайваннар хер йылын чийнәрдиләр, патикажыклар сыра-сыра чыкардылар таа пайлар башына. О патика-жыклардан инекләр бири-бири арды сора чыкардылар йамажы. Сырлары гүдәрди Пандазы Ирина кысчазынан. Урардылар инеклери пайлары башына да таа чок орада оннары отладардылар. Шиндән отларын куру көклери дә калмамышты. Аач хайваннар файдасыз тырнакларынан ери ешәрдиләр. Хашлаж лүзгәр оннардан калкан тоозу аларды да толокада гезән сүрүнүн ордына хайдарды.

Сыртмачкалар артык сыырлары зепедә-мәздиләр. Онар дайма екниник ичинә хызланардылар. Ирина бир тарафтан, кысказы да башка тарафтан савашардылар качырмагаа инеклери пайлар ичинә. Ана, дурмамайынжа, тутнук сеслән баарарды инеклерин ардына, ама файдасыз: аач маллар хеп капардылар бари бирәр аурт о пай башларындан, макар ур кафаларна, копармайынжа сапмаздылар орадаы.

Йаамур йаамазды да йаамазды. Инсан кахыра хептән дүштүйдү. — Гечән йыл да курак гечтиди, бу да ө аюларса, не олур олсун? — инсан бири-биринә данышәр коркмуш бақышлан. — Дувайа чыкмаа ләзым.

Бир بازار гүнү бунун ичин попаза даныштыйдылар. Попаз ону да бекләрмиш, ама өденсинмиш дуvasы. Бу бетерә дува биркач بازار ашырдылдыды, зерә батүшкайлан паа ичин аннашамаздылар, чок истәрди. Биткидә хеп гелдийди сыра кайыл олмаа онун паасына, йокту нәпмаа.

Кирез айы шиндән гирдийди, ачан бир بازار гүнү дүбүдүз инсан йорту рубасыннан гимни топландыйды клисә аулуна: адамнар, карылар, кызлар, чоужуклар, ушақлар да, күйдә калмазды май кимсей.

Тә гелди попаз. Даскал ону бурада чоктан бекләрди. Попаз кенди ачты клисенин капуларыны. Генч, генч адамнар попазын ардына клисә ичинә хызландылар. Байраклраы, иконалары, кручалары дышары чыкардылар да сыра-сыра дизилдиләр клисенин аулунда.

Попаз да гүмүш круча елиндә чыкты оннарын ардына. Биркач генч адам пиндиләр чаннара. Даскал топлады йанына беш-ош кыз-кары, ани странада чалардылар. Бирдә, сых чаннары чекмәә чекетгиләр. Дува алайы кымылданды ериндән, чекетти гитмәә кыра дору. Байраklar, иконалар, кручалар, попаз хем даскал певчилериннән илердә, инсан да оннарын ардына акышарды. Попаз гидәркән дува окуйарды да ики тарафа, гери хем да илери айазма серпәрди бир феслен төстесиннән. Даскал певчиләрлән молитва чалардылар, ки йаамур йаасын. Оннарын ардына адамнар да чалмаа гириштийдиләр. Өлә бүүк бир сес калктыды, ани бүтүнүнә долай өтәрди. Бөлә чаларкан каршыкы йамажы чыктылар. Пайлар башына егиштийнән, попаз дурду, инсан да дурду. Попазын өнүнә тез гетирдиләр бир күчүк масажык, ани ики адам ташыйарды таа куйдән; бир адам да колтуундан чыкарып бир маса бези чапук маса үстүнә дөшетти. Попаз дува йапмаа чекетти. Инсан хепси дизчә ерә чөктү. Попаз, калдырып-калдырып гөзлерини гөкә окуду, окуду, сора генә серпити инсаны айазмайлан, пайларын башына дору да кручайлан йапты ставроз үз керә, серпитти айазмайлан.. Инсан офларды, ставрозуну йапарды, метани дүвәрди д агенә офларды... Дува битти. Попаз йолланды гитмәә. Инсан да тез калкты да хеп дизи-дизи пайлардан гуйбатысына дору йолландылар. Бир парча ер бөлә гиттиләр да бир даражык йолдан Жалтай хотарына дору дөндүләр. Ушаклар бөлүклән качарак екниник

ичиндән дорудан илери чыкмаа савашардылар. Дуважылар нередән гечәрдиләр, ардларында тозлан карышык екинти каларды, зерә даражык йола хепси сымаздылар. Хеп гидәрдиләр: алчак ичинә инип, кайбедәрдиләр, йамажа уруп, генә пейдаланардылар. Молитва чалан инсанын сеси далга-далга ишидиләрди. Инсаннан бүлә сансын сусамыш кырлар да чаларды. Күйдә сык чаннар дурмамайынжа чекиләрдиләр да кимәр керә чалан инсанын сесиннән карышарды. Хава сакты, гүн йукардан йакарды. Гөктә бир дә булутчук йокту. Салт инсан нередән гидәрди, булут-булут тоз калкарды ердән гөкә дору. Хепсинин үстү-башы тоздан боз олмушту. Кимиси артык динмишти өрүмәә да бөлүк-бөлүк дувадан чок гери калмышты; кимиси оралара йакын пайларыны долашмаа гитмишти, кимиси дә дорудан екиннәр ичиндән күйә дөнәрди бракып дувайы. Кырлар саде инсан олдууду.

Дуважылар Жалгай хотарынжак гидә-гидә етишти-ләр Авдарма хотарына да Авдарма йолундан дорулдулар күйә. Инсан хептән даалышмаа башладыды. Хепси алатларды таа тез евә етишсин. Саде попар даскаллан хем певчиләрлән, байраклары, иконалары ташыйан инсаннар хем бир ики десятка таа ихтиаржа адамнар хем карылар уз йолдан сырасынжак күйә гидәрдиләр.

Дуважылар күйүн кәнарына етиштийнән, ардларында, Авдарма тарафындан бир мави булут салынды. Тез кайды күйә дору да гөкүн тепесини ислә каплады.

Булут алтындан бир тазә кыйышамаз лүзгәр копту, да, гүн кызгынныындан иилмиш сөрпешик отлары сарсалайып, сансын йаамуру хабер едәрди. Аачларып үркүш йапраклары она каршы фышырдадылар. Севинмектән инсанын айдыннынмыш суратлары гөкә дөндүләр, ставроз ичин елләр йукары узандылар. Олү сокак дирилдийди. Күйүн үстүндә дөнүшән булутлардан гүрлемәк шен лафлары артык кестирдийди. Да тә, башлады дамнамаа. Күй ичинә ийри-ийри йаамур дамналары дүшәрди да калын тоз ичиндә сасын патлардылар. Инсан сансын севинмәә өзенәрди: дувадан файда генә дә вар?! Ама... о булут, ани күйүн ичинә аттыйды салт бир-ики ауч йири дамна да тозу саде сийрек-сийрек делдийди, тез кайдыйды башка тарафа.

Гөк генә чыплак калдыйды, енидән гүн кескин узатыйды шылаларыны, ки о дамналары тез йок етсин ердән, инсанын да ахмак севинмесини бир пак курутсун. Попазын да сансын саплардылар аркасыны, чевирсин инсанын парасыны гери.

Саде иракта о булудун гүрлемеси сансын ер алтындан буунук ишидиләрди..

ИЧИНДЕКИЛÄР
(Содержание)

СОФИ	8
ПУВАНОГЛУЛАР	72
БАШКА ГАГАУЗЛАР	175

Николай Танасоглу

«БУЖАК, БУЖАК...»

Рассказы и очерки
на гагаузском языке

Редактор *Б. Тукан.*

Художник *М. Вакарчук.*

Художественный редактор *И. Кырму.*

Технический редактор *Д. Шехтер.*

Сдано в набор 9.11.1970 г. Подписано в печать 9.XII-1970 г.
Формат издания 60×90^{1/32}. Печатных листов 6,88. Учетно-
издательских листов 7,50. Тираж 700. Цена 29 коп. За-
каз № 815.

Издательство «Картя Молдовеняскэ»,

Кишинев, ул. Жуковского, 44.

Кишиневская типография № 2 Полиграфпрома
Госкомитета Совета Министров МССР по печати.

29 коп.

КАРТА МОЛДОВЕНЯСКЭ • 1970